

Politički i socijalni aspekti u počecima hlebinske naivne škole slikarstva prije početka drugog svjetskog rata

Arač, Antonio

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:487795>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom](#).

Download date / Datum preuzimanja: **2024-08-27**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za povijest

**POLITIČKI I SOCIJALNI ASPEKTI U POČECIMA
HLEBINSKE NAIVNE ŠKOLE SLIKARSTVA PRIJE
POČETKA DRUGOG SVJETSKOG RATA**

Diplomski rad

Antonio Arač

Mentor:
doc. dr. sc. Filip Šimetin Šegvić

Zagreb, 2022.

Izjava o akademskoj čestitosti

Izjavljujem i svojim potpisom potvrđujem da je ovaj rad rezultat mog vlastitog rada koji se temelji na istraživanjima te objavljenoj i citiranoj literaturi. Izjavljujem da nijedan dio rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz necitiranog rada, te da nijedan dio rada ne krši bilo čija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio rada nije korišten za bilo koji drugi rad u bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili obrazovnoj ustanovi.

(potpis)

Sadržaj

1. PREDGOVOR.....	1
2. UVOD.....	2
3. HLEBINSKA ŠKOLA NAIVNE UMJETNOSTI.....	3
3.1. Udruženje umjetnika Zemlja/Grupa Zemlja.....	6
3.2. Krsto Hegedušić.....	22
4. IDEOLOGIJA I ŽIVOTNI PUT AUTORA PRVE GENERACIJE HLEBINSKE ŠKOLE SLIKARSTVA.....	28
4.1. Ivan Generalić (1914. - 1992.).....	29
4.2. Franjo Mraz (1910. - 1981.).....	31
4.3. Mirko Virius (1889. - 1943.).....	35
5. SOCIJALNI ASPEKTI – HISTORIJSKA ANALIZA DJELA AUTORA PRVE GENERACIJE HLEBINSKE NAIVNE ŠKOLE SLIKARSTVA DO POČETKA DRUGOG SVJETSKOG RATA.....	39
5.1. Krsto Hegedušić.....	40
5.2. Ivan Generalić.....	45
5.3. Franjo Mraz.....	60
5.4. Mirko Virius.....	64
6. ZAKLJUČAK.....	78
7. POPIS IZVORA I LITERATURE.....	80
7.1. Arhivska građa.....	80
7.2. Novine.....	80
7.3. Literatura.....	80
7.4. Internetski izvori.....	85
8. POPIS SLIKA.....	86
9. POPIS TABLICA.....	99
10. SAŽETAK.....	100

11. SUMMARY.....	101
------------------	-----

1.PREDGOVOR

Prilikom biranja teme diplomskog rada imao sam nekoliko zanimljivih, kreativnih ideja koje su pred mene postavile početni problem odabira i definiranja konkretne teme. Iako sam na diplomskom studiju odabrao nastavnički smjer, prevagnula je ljubav prema lokalnom zavičaju, prema mojoj rodnoj Podravini. Poseban interes od malih nogu pokazivao sam prema umjetnosti, posebice prema Hlebinskoj školi naivne umjetnosti sa kojom sam neraskidivo povezan. Naime, imao sam čast i privilegiju promatrati kako nastaju skulpture pripadnika prve generacije naivnih seljaka kipara, Martina Hegedušića, mog pradjeda. Počeo sam više istraživati i proučavati dostupnu literaturu kako bih definirao konkretnu temu. Zaključio sam da su počeci nastanka Hlebinske naivne škole veoma interesantni, posebice politički i socijalni aspekti prve generacije naivnih seljaka slikara koji predstavljaju značajnu ulogu u procesu formiranja same Hlebinske naivne škole, te sam odlučio da ću u ovom radu nastojati na sustavan i jednostavan način povezati i predstaviti te dvije komponente. Prednost pri pisanju ove teme svakako je bila dostupnost literature, većinu sam pronašao u gradskoj knjižnici i obiteljskoj zbirici. Problem mi je predstavljao pronalazak neobjavljene građe, gdje sam interpretacijom socijalnih aspekata jednog slikarskog djela uspio doći do novih spoznaja. Također, valja napomenuti kako je pisanje ovog rada bilo djelomično otežano COVID-19 pandemijom, stoga su konzultacije i dogovori sa mentorom odrađivani internetskim putem. Nije bilo jednostavno implementirati mnogobrojne ideje u ovaj rad, kao ni doći do pojedinih informacija koje su bile neophodne kako bi se ovaj rad napisao. Želio bih se najprije zahvaliti svom mentoru, dr. sc. Filipu Šimetinu Šegviću, koji mi je pružao podršku i strpljivo davao precizne odgovore na moja pitanja, nalazio rješenja na probleme koji su se pojavili tijekom pisanja, te podjelio svoje mišljenje i savjete koji su bili od velikog značaja u izradi rada. Stoga mu se ovim putem još jednom od srca zahvaljujem te sam počašćen što mi je on bio mentor. Moram naglasiti da prije pisanja ovog rada nismo ostvarili komunikaciju, stoga posebnu zahvalu upućujem dr. sc. Nikoli Anušiću na preporuci doc. dr. sc. Filipa Šimetina Šegvića kao stručnjaka za kulturnu povijest. Zahvaljujem se i dr. sc. Hrvoju Gračaninu koji me kao voditelj diplomske radionice savjetovao i usmjeravao u izradi rada. Posebno zahvaljujem svima koji su uložili vremena i truda kako bi doprinjeli u nastanku ovog rada. Od srca zahvaljujem svim svojim poznanicima i prijateljima, a najviše članovima obitelji i mojoj djevojci Ivani koji su bili bezuvjetna podrška i motivacija.

2. UVOD

Fenomen Hlebinske škole navine umjetnosti predstavlja jedinstvenu kulturnu baštinu na prostoru Hrvatske. Unatoč svojoj bogatoj povijesti i ogromnom potencijalu koji posjeduje, ova tema nije dostojno zastupljena u nastavi povijesti, kao ni u nastavi povijesti umjetnosti. U sveučilišnoj nastavi također ne postoji kolegij koji bi bio specijaliziran za naivnu umjetnost, a vjerovanja sam da bi se tema Hlebinske naivne umjetnosti mogla jednostavno uklopiti na postojećem kolegiju *Umjetnost nakon 1900.* koji na Odsjeku za povijest umjetnosti održava dr.sc. Lovorka Magaš Bilandžić.¹ Cilj ovog diplomskog rada je približiti naivnu umjetnost u okviru rada Hlebinske slikarske škole, prikazati životne puteve i političku pozadinu prve generacije autora te analizirati političke i socijalne čimbenike koji se daju iščitati iz njihovih radova u periodu prije početka Drugog svjetskog rata. Literatura korištena za pisanje ovog rada sačinjena je od mnoštva članaka objavljenih u Podravskom zborniku te manjeg broja vodiča, preglednih i analitičkih djela te znamenitih monografija. Valja posebno istaknuti recentnu monografiju *Ivan Generalić 1930-1945.* u kojem je autorica Svjetlana Sumpor kronološki odlučila istražiti i predstaviti odabrano razdoblje u kontekstu znanoga o privatnom i umjetničkom životu našeg velikog slikara. Rad sam odlučio koncipirati na sljedeći način: nakon kraćeg predgovora slijedi prvi dio rada u kojem je cilj predstaviti Hlebinsku školu naivne umjetnosti i pojam naivne umjetnosti u općem smislu. Drugi dio rada analizirat će nastanak Hlebinske škole naivne umjetnosti, s naglaskom na izravan utjecaj grupe Zemlja i njenog tajnika Krste Hegedušića. Treći dio rada odnosit će se na političku ideologiju i životne okolnosti autora prve generacije Hlebinske škole naivnog slikarstva, dok će četvrti, posljednji dio rada sadržavati historijsku analizu njihovih djela kao povijesnih izvora, s naglaskom na iščitavanje političkih i socijalnih aspekata. Nakon razrade teme u ova četiri poglavlja slijedi zaključak u kojem su istaknute glavne odrednice, misli i rezultati ovog diplomskog rada. Na kraju rada nalazi se sažetak na hrvatskom i engleskom jeziku, bibliografija i kompletan popis slikovnih priloga prikazanih u radu.

¹ <http://povum.ffzg.unizg.hr/?p=164> (Datum pristupa 04. 06. 2021.)

3. HLEBINSKA ŠKOLA NAIVNE UMJETNOSTI

Naivna umjetnost, naiva, umjetnost naivnih, primitivna umjetnost predstavlja segment umjetnosti 20. stoljeća u kojem skupina umjetnički neobrazovanih slikara i kipara stvara po vlastitom nahođenju, ne prateći strogo zadane forme tadašnje umjetnosti, a opet na vrhunskoj umjetničkoj razini i kvaliteti nastalih djela.² Naivna umjetnost predstavlja splet vlastitih iskustava i tradicije te prikazuje izvorne emocije autora koji prikazuju raznolike motive poput mrtve prirode, krajolika, veduta gradova, portreta, aktova, interijera, itd.³ Širenje i prihvaćanje naivne umjetnosti dokaz je demokratizacije općih društvenih odnosa, ali i umjetničkog stvaranja, bez obzira na stupanj umjetničkog obrazovanja. U naivi se isprepluću realizam i imaginacija, slavi se život, ljepota prirode, “čuđenje nad svijetom” i pridaje se pažnja motivima, a srećemo i tamnije motive koji opisuju tragične ljudske sudbine.⁴ Kada govorimo o naivnoj umjetnosti, temelji iste na prostoru bivše Jugoslavije čvrsto su vezani za malo podravsko selo Hlebine. Kritičar Vladimir Crnković Hlebinsku školu definira kao slikarstvo seljaka slikara iz Hlebina, nedaleko Koprivnice i bliže okolice, koji nemaju likovnu naobrazbu.⁵ Nastajanje i početak rada Hlebinske škole naivne umjetnosti nepobitno je određen i definiran susretom profesora umjetničke akademije u Zagrebu Krste Hegedušića i tada mladih, vidljivo talentiranih dječaka Ivana Generalića i Franje Mraza 1929. godine. Generalić je ubrzo postao učenik iskusnog profesora te je brzo učio i razvijao svoju stvaralačku zrelost, dok se Mraz nakon kraće suradnje razišao sa Hegedušićem. Iste te godine, nešto ranije, Krsto Hegedušić je s nekoliko drugih hrvatskih slikara osnovao *Udruženje likovnih umjetnika Zemlja* 1929. godine. Članovi grupe zalagali su se za originalan, domaći likovni izraz, otporan na zbivanja i izričaje koji su tada vladali u svjetskoj umjetnosti, te su sa takvim nastojanjima bili veoma aktivni i uspješni, o čemu govore njihove mnogobrojne izložbe. Pojam Hlebinske slikarske škole pojavljuje se u zapisniku jednog od članova *Zemlje* uoči III. Izložbe grupe *Zemlja* 1931. godine u Zagrebu, povodom odluke da će kao gosti izlagati Ivan Generalić i Franjo Mraz. Prvo spominjane pojma u tisku nalazimo u članku Ive

² VEČENAJ ŽIVIČNJAK, Petra. “Naivno slikarstvo kao ishodišni kulturno-turistički resurs Podravine” *Podravski zbornik* 43 (2017), 73.

³ <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=42819> (pristup ostvaren 21.05.2021)

⁴ <https://hmn.hr/o-naivi/> (pristup ostvaren 21.05.2021)

⁵ MUSTAPIĆ, Anđelka. “Umjetnost Hlebinske škole - razgovor sa Vladimirom Crnkovićem, autorom projekta” *Podravski zbornik* 33 (2007), 56.

Hergešića *Seljačka slikarska škola - Hlebine* koji je objavljen u dnevnim novinama *Jutarnji list* 10. rujna 1931. godine.⁶ Generalić je do tada ostvario značajan napredak u svom likovnom izričaju, što nije prošlo nezapaženo - neke slike na izložbi su kupljene, te je nastavio razvijati svoj talent i redovno izlagati sa *Grupom Zemlja*, kako u domovini, tako i u inozemstvu. Franjo Mraz se zbog neslaganja razišao sa Hegedušićem i *Zemljom*, dok je Generalić s vremenom stekao veliku reputaciju te je postao jedan od najpriznatijih svjetskih naivnih slikara. Mirko Virius po Bihalji Merinu predstavlja najveći talent Hlebinske škole naivnog slikarstva, odmah iza Generalića. Uz njih dvojicu, prvoj generaciji slikara Hlebinske škole naivne umjetnosti pripada i već spomenuti Franjo Mraz, koji je također u svojim radovima prikazivao i predstavljao teške motive svakodnevice ljudi na selu, njihovo ponašanje i ophođenje, druženja i posjete, razgovore na klupama koje su se nalazile ispred kuća, pjesmu i ples Podravine, tamburaše, lov, odlazak na polje, odlazak na sajam, proslavu svetkovina i proštenja, ženidbu, rođenje, smrt, vjeru te mnoštvo drugih motiva.⁷ Prijelomna točka za naivne slikare hlebinske škole dolazi sa zabranom djelovanja *Zemlje* 1935. godine kada djelovanjem politike, prvo Hrvatske seljačke stranke, a zatim i Komunističke partije (Franjo Mraz je bio istaknuti član), seljaci iz Hlebina počinju izlagati i izvan Zagreba i Hrvatske sve do početka Drugog svjetskog rata zbog novonastalih okolnosti.⁸ Završetkom Drugog svjetskog rata, ulogu mentora od Krste Hegedušića preuzima Ivan Generalić. On okuplja novu, drugu generaciju seljaka-slikara među kojima valja istaknuti Franju Dolencu, Franju Filipovića, Dragana Gažija, Martina Mehkeka, Ivana Večenaja te Miju Kovačića.⁹ Važna značajka vezana uz ovu generaciju odnosi se na izložbu iz 1952. godine u Zagrebu, nakon koje je dogovoreno osnivanje *Stalne izložbe seljaka slikara*, što je posljedično privuklo interes javnosti i publike, nakon čega se povjesničar umjetnosti Mića Bašičević odlučuje sustavno sakupljati, izlagati i interpretirati djela naivaca, stvorivši na taj način temelje današnjega Muzeja hrvatske naivne umjetnosti.¹⁰ Šezdesetih godina dolazi do planetarne popularizacije naivne umjetnosti, te hrvatski naivci počinju predstavljati svoja djela diljem galerija i muzeja po čitavoj Europi, ali i svijetu. Prva samostalna izložba seljaka slikara datira

⁶ CRNKOVIĆ, Vladimir. *Umjetnost Hlebinske škole*, 11.

⁷ VEČENAJ ŽIVIČNJAK, Petra. "Naivno slikarstvo kao ishodišni kulturno-turistički resurs Podravine" *Podravski zbornik* 43 (2017), 76.

⁸ ŠPOLJAR, Marijan. "Obris idejnih kretanja u kulturi Podravine između dva rata" *Podravski zbornik* 7 (1981), 51.

⁹ MUSTAPIĆ, Anđelka. "Umjetnost Hlebinske škole - razgovor sa Vladimirom Crnkovićem, autorom projekta" *Podravski zbornik* 33 (2007), 59.

u 1955. godinu, kada su seljaci slikari prve generacije izlagali zajedno sa Krstom Hegedušićem na Trećem međunarodnom bijenalu u Sao Paulu.¹¹ Sredinom šezdesetih godina javlja se i treća generacija slikara naivne umjetnosti, no ovaj puta na širemu geografskom prostoru; Hlebine više ne predstavljaju jedino središte, već su tu i Gola (Ivan Večenaj) i Gornja Šuma (Mijo Kovačić).¹² Marijan Špoljar je ustvrdio da takvo širenje kruga autora dovodi do smanjivanja učinka fenomena same Hlebinske škole, te do udaljavanja od temeljne ideje i izvornosti.¹³ Pedesete i šezdesete godine predstavljaju zlatno doba Hlebinske, ali i Jugoslavenske naivne umjetnosti, te oni uz francuske klasike čine najvažniji segment naive u svjetskim okvirima. U današnjim okvirima, Hlebinska naivna umjetnost ne uživa toliki interes javnosti i prema mojem subjektivnom mišljenju, nije dovoljno prepoznata kao naša kulturna baština i identitet čitave Podravine te je zapostavljena od strane regionalne, ali i državne vlasti. Postoji tek prijedlog od strane Muzeja grada Koprivnice za postavljanje modernog baštinskog centra u Hlebinama, no isti nije realiziran. Prema dostupnim podacima iz 2017. godine, postoji ukupno 150 aktivnih naivnih slikara (čak 138 djeluje na području Podravine), od čega je tek 11 upisano u registar hrvatskih umjetnika te se time bavi profesionalno.¹⁴ Generacije naivnih seljaka umjetnika su vrijednim radom stvorile bogatu materijalnu baštinu koja se čuva u mnogobrojnim galerijama, muzejima, zbirkama umjetnina, što javnih, što privatnih. U Podravini se radovi naivnih umjetnika nalaze i mogu razgledati u Galeriji naivne umjetnosti u Hlebinama (pripada pod vodstvo Muzeja grada Koprivnice), Galeriji *Josip Generalić* s etnokućom, Galeriji *Ivan Večenaj* u Goli te Etno kuća Večenaj, zatim Galeriji Stara škola u Goli, Ateljeu *Mijo Kovačić* u Gornjoj Šumi i Galeriji *Stari grad* u Đurđevcu.¹⁵

¹⁰ VEČENAJ ŽIVIČNJAK, Petra. "Naivno slikarstvo kao ishodišni kulturno-turistički resurs Podravine" *Podravski zbornik* 43 (2017), 76.

¹¹ MRZLJAK, Franjo, "Umjetnost Hlebinske škole" *Podravski zbornik* 33 (2007), 61.

¹² VEČENAJ ŽIVIČNJAK, Petra. "Naivno slikarstvo kao ishodišni kulturno-turistički resurs Podravine" *Podravski zbornik* 43 (2017), 76.

¹³ ŠPOLJAR, Marijan. "Izvorno, naslijeđeno ili naučeno: o nekim prijeporima oko Hlebinske škole" *Podravski zbornik* 40 (2014), 225.

¹⁴ VEČENAJ ŽIVIČNJAK, Petra. "Naivno slikarstvo kao ishodišni kulturno-turistički resurs Podravine" *Podravski zbornik* 43 (2017), 77.

¹⁵ Isto, 79.

Slika 1. Interijer Galerije naivne umjetnosti u Hlebinama.
Izvor : Mrežna stranica Muzeja grada Koprivnice
(<http://www.muzej-koprivnica.hr/o-nama/objekti-i-zbirke/hlebine/>)

3.1. Udruženje umjetnika Zemlja/Grupa Zemlja

Grupa Zemlja nastaje usvajanjem programa 22. svibnja 1929. godine.¹⁶ Program je rezultat ideje istomišljenika s jasnim umjetničkim programom, začete u razdoblju između 1926. i 1928. godine, a tekst je sastavio Krsto Hegedušić.¹⁷ Prva sjednica održana je 1929. godine, gdje je usvojen naziv *Udruženje umjetnika Zemlja*, te je za predsjednika izabran jedini arhitekt unutar grupe, Drago Ibler. Na sjednici su uz izabranog predsjednika prisustovali slikari Krsto Hegedušić, Omer Mujadžić, Oton Postružnik, Kamilo Ružička i Ivan Tabaković; kipari Antun Augustinčić i Frane Kršinić.¹⁸ Nastanak *Grupe Zemlja* povezan je sa vremenom velike gospodarske krize koja je zahvatila čitavu Europu, a posebice ruralne predjele. Primjerice, povećan uvoz dobara u Europu doveo je do pretjerane akumulacije proizvoda i nepotrebnih viškova, nakon čega su prosječne cijene proizvoda pale oko 30%.¹⁹ Uz navedene gospodarske probleme, dolazi do porasta broja seoskog stanovništva što

¹⁶ ŠPOLJAR, Marijan. "Podravski prilozi Zemlji: Krleža, Zemlja, Hegedušić i Podravina" *Podravski zbornik* 45 (2019), 63.

¹⁷ REBERSKI, Ivanka. "Zemlja u riječi i vremenu" *Život umjetnosti* 11-12 (1970), 36.

¹⁸ JALŠIĆ ERNEČIĆ, Draženka – ERNEČIĆ, Dražen. "Udruženje umjetnika "Zemlja": program" *Podravski zbornik* 35 (2009), 171.

¹⁹ ŠUTE, Ivica. *Slogom slobodi! Gospodarska sloga 1935-1941.*, 20.

posljedično dovodi do teških socijalnih prilika, gladi i neimaštine.²⁰ O prenapučenosti hrvatskog sela govori i podatak o čak 126 stanovnika na 1km², dok se kao europski prosjek računalo 35 do 40 stanovnika.²¹ Seljaci su živjeli većinom u niskim prizemnicama, s dvije ili, rijede tri prostorije. Kuhinja sa peći i velika soba u kojoj se boravilo, spavalo, jelo, primalo goste, itd. Pod je najčešće bio zemljani, dok se namještaj svodio na najosnovnije - stol s klupama, krevete, peć te ponekad komodu koja bi čuvala najnužnije stvari.²² Osnovu jelovnika u seoskom domaćinstvu činili su kukuruz, grah i kupus, a ta se jednoličnost namirnica ublažavala raznim načinima spravljanja. Meso je bilo veoma skupo, te se uglavnom konzumiralo do jednom tjedno. Mnogi su išli raditi kod imućnijih seljaka samo kako bi se najeli do sitosti. Domaćinstva su jela iz jedne zdjele, tek su kasnije prihvatili tanjure. Šećer i mast su se kupovale na dekagrame, a ulje na decilitre. Novac se štedio na hrani te ulagao u proširenje proizvodnje domaćinstva ili kupovinu zemlje. Mnoge su obitelji živjele na rubu gladi, ali od nje se nije umiralo.²³ Program *Grupe Zemlja* je zahtijevao neovisnost likovnog izraza, a to je uključivalo borbu protiv vanjskih utjecaja poput impresionizma, neoklasicizma, larpurlatizma te je tražio odgovore na suvremenost, prikazivala se svakodnevica nastojeći se boriti za socijalnu pravdu na bazi lijeve političke struje.²⁴ *Zemlja* je djelovanjem svoju umjetnost nastojala približiti široj publici, likovno opisati i siromašne slojeve društva koji su do tada bili zakinuti. Borbu za neovisnost likovnog izraza usadio im je upravo Krsto Hegedušić, koji je za vrijeme stipendijskog boravka u Parizu istu preuzeo od prijatelja te velikog hrvatskog književnika Miroslava Krleže. On se u borbi protiv zapadnjačkih uzora koristi pojmovima “organski” te “originalnost”.²⁵ Radna baza programa se odnosila na popularizaciju umjetnosti prvenstveno kroz izložbe, predavanja i tisak; zatim kontakt sa inozemstvom kroz inozemne izložbe, te širenje utjecaja i ideja grupe kroz rad sa intelektualcima koji su prihvatili osnovne ideje Grupe Zemlja.²⁶ Isti program se očituje i vidi u čuvenom Proglasu (Manifestu) grupe Zemlja koji se nalazi na početnoj stranici kataloga I. izložbe grupe Zemlja održanoj u zagrebačkom salonu Ullrich

²⁰ Isto, 26.

²¹ Isto, 50.

²² LEČEK, Suzana. *Seljačka obitelj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. 1918.-1941.*, 289-291.

²³ Isto, 293-296.

²⁴ ŠPOLJAR, Marijan. “Podravski prilozi Zemlji: Krleža, Zemlja, Hegedušić i Podravina” *Podravski zbornik* 45 (2019), 64.

²⁵ Isto, 64.

²⁶ JALŠIĆ ERNEČIĆ, Draženka – ERNEČIĆ, Dražen. “Udruženje umjetnika “Zemlja”: program” *Podravski zbornik* 35 (2009), 171.

(5. studeni, 1929. godine).²⁷ Autor proglasa koji se nalazi na naslovnici je poznati arhitekt i predsjednik *Grupe Zemlja*, Drago Ibler.²⁸ Izložba će problemski zahvatiti idejna obilježja djelovanja *Zemlje* te se kroz djela dotaknuti svakodnevnih problema vezanih uz politički i društveni život.

Izložba grupe *Zemlja* u Salonu Ullrich potaknula je likovne kritičare da izraze mišljenje i daju komentar putem dnevnih novina i časopisa poput *Savremenika*, *Hrvatske revije*, *Jutarnjeg lista*, *Nove literature*, *Hrvatske straže*, *Obzora*, itd. U *Savremeniku* (br. 9-10, str. 393-395, 1929. godine) Dr. Bonifačić piše o dolasku nove generacije pune talenta snage i određenog smjera sa naglašenom socijalnom notom. Dr. S. Batušić u *Hrvatskoj reviji* (br. 12, str. 720-723, 1929. godine) pozdravlja *Grupu Zemlja* i podupire ju u odvajanju od zapada. Naglašava poštovanje prema njihovom dosadašnjem radu te iščekuje daljnje izložbe.²⁹ U *Jutarnjem listu* (5. studeni, 1929. godine) Ivo Šrepel donosi životopisni naslov članka “Životni elan mladih. Uoči otvaranja izložbe mlade umjetničke grupe *Zemlja* u salonu Ulrich” gdje uočava originalnost i odvajanje od zapada, naglašavajući razliku između pariškog stila gdje “forma diktira sadržaj slike” i stila *Zemljaša* gdje “sadržaj diktira formu slike” te navodi da radovi *Zemljaša* imaju vidljivu intelektualnu pozadinu i socijalno značenje.³⁰ Kritičar Rude Ivanković objavljuje članak “Izložba *Zemlje*” u *Novoj literaturi* (br. 11, str. 359-360, 1929. godine) te u njemu hvali rad *Zemljaša* i predstavlja ih kao novu epohu u umjetnosti koja ruši stare idole, sa čime se uredništvo časopisa nije složilo te se ogradilo od kritičarevog izlaganja, te je u sljedećem broju časopisa (br. 12, str. 359-360, 1929. godine) kritičar Lj. Marković pita: “...na koji način *Zemljaši* izražavaju konkretno svoje programske ideje?...” te navodi izražavanje socijalnih motiva, ali u negativnom smislu.³¹ Dnevne novine *Obzor* 13. studenoga 1929. godine objavljuju članak kritičara Ljube Babića “Izložba grupe *Zemlja*”. Babić navodi jasan program *Zemljaša* “Treba živjeti životom svoga doba i treba stvarati u duhu svoga doba” te razdjeljuje autore prema izloženim radovima na one koji “traže nešto novo oduševljeni su čistom bojom, jednostavnom plošinom koja traži svoj izraz, zabacuje gotovu modelaciju i teži za što direktnijim nepredvidivim izražavanjem, obračunavaju se sa objektom i bore sa motivom, grade na doživljaju i nema jasne forme”, dok

²⁷ REBERSKI, Ivanka. “Zemlja u riječi i vremenu” *Život umjetnosti* 11-12 (1970), 38.

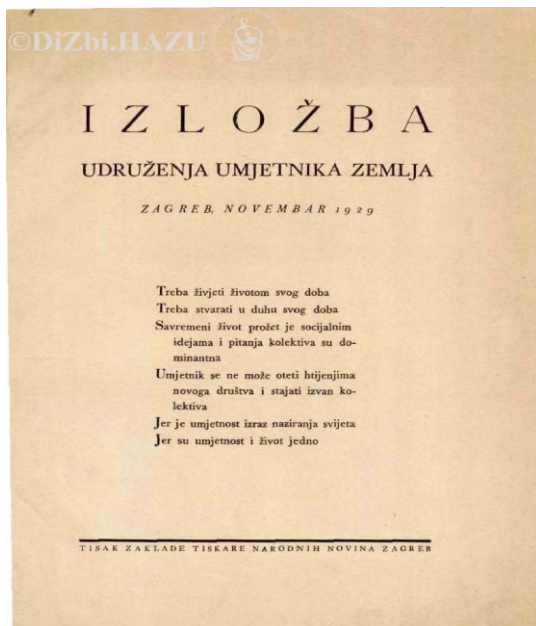
²⁸ JALŠIĆ ERNEČIĆ, Draženka – ERNEČIĆ, Dražen. “Udruženje umjetnika “Zemlja”: katalog I. izložbe 1929.” *Podravski zbornik* 35 (2009), 173.

²⁹ REBERSKI, Ivanka. “Zemlja u riječi i vremenu” *Život umjetnosti* 11-12 (1970), 42.

³⁰ Isto, 43.

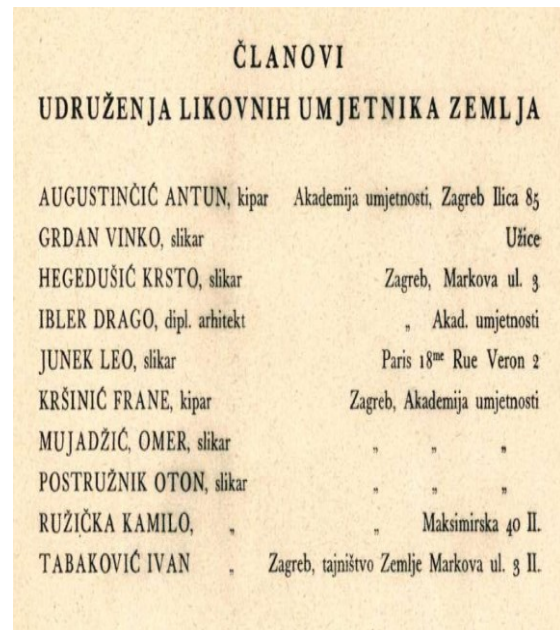
³¹ Isto, 43.

druga grupa predstavlja suprotnost “iživljavanje u modelaciji, arabeska pasatistička služi za kalup, očijuka prljavim tonom, izuzimaju objekat kao pretekst za virtuožno baratanje formom, priklanjaju se već gotovim formulacijama”. Obje grupe autora su jedinstvene i povezuje ih to što su različiti od zapadne umjetnosti, dok prva grupa izvorno bliže pristaje programu i ideologiji Zemlje.³²

Slika 2. Naslovna strana kataloga I. izložbe Udruženja umjetnika Zemlja.

Izvor : Digitalna zbirka i kataloga Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (<https://dizbi.hazu.hr/a/?pr=i&id=10906>)

Slika 3. Popis izlagača u katalogu I. izložbe Udruženja umjetnika Zemlja.

Izvor : Digitalna zbirka i kataloga Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (<https://dizbi.hazu.hr/a/?pr=i&id=10906>)

Ubrzo nakon prve izložbe, članovi grupe Zemlja kolektivno izlažu u inozemstvu na još većoj pozornici, u glavnom gradu Francuske te jednom od centara tadašnje likovne umjetnosti, Parizu od 20. veljače do 02. ožujka 1931. godine.³³ Krsto Hegedušić poslije izložbe piše za list *Književnik* te navodi “Izlagalo se u Parizu u želji da se dođe do svjetske kritike, da se vidi koliko su likovni rezultati “Zemlje” originalni i samostalni, u koliko donose nove momente u svjetsko slikarstvo u vrijeme kad skoro cijela Europa stoji pod diktatom pariške slikarske škole...”.³⁴ Niti u domaćim okvirima ova izložba nije prošla nezapaženo, stoga Ivo Hergešić u *Jutarnjem listu* 10. ožujka 1931. godine potpisuje članak “O izložbi Zemlje u Parizu. Likovna orijentacija Zagreba i namjere izlagača”. U njemu navodi *Zemlju*

³² Isto, 43.

³³ HEGEDUŠIĆ, Krsto. *Krsto Hegedušić*, 103.

kao novu lijevo politički orijentiranu likovnu grupaciju koja u programu i radovima naglašava socijalnu inspiraciju, veličanje kolektiva i društvenu satiru. Hergešić nadalje zaključuje kako su Zemljaši ostvarili uspjeh i ispunili zacrtani cilj predstavivši se inozemnoj publici uz pozitivne kritike što dokazuje prijevodom kritike tiskane u pariškom listu *Le Temps* 25. veljače 1931. godine pod naslovom *Moderni jugoslavenski umjetnici* koji glasi: “Grupa mladih jugoslavenskih umjetnika koji ne žive u Parizu nego u svojoj rodnoj zemlji, na čemu im iskreno čestitamo, jer oni koji su iskorijenjeni iz rodnog tla nalik su na biljke koje ne primaju više hranu iz zemlje.. Veze, koje sjedinjuju Francusku i Jugoslaviju zajamčuju ovim mladim umjetnicima našu simpatiju, koja je to širja, što ova grupa nastoji da se emancipira od utjecaja Beča i Münchena koji su nekada dominirali, te da stvori vlastitu narodnu umjetnost. U kojoj je mjeri uspjelo mladim umjetnicima da stvore svoj program?... prvi član njihova programa je ostvaren. Njihove zabilježbe odaju izraziti karakter zemlje na kojoj je ta umjetnost nikla: nedostaju im za sada sredstva izražaja barem u slikanju, jer njihovi akvareli i crteži odrazuju jak lični akcentat... Možda jedini među tim mladima koji ima profinjen osjećaj i razmjernu laku fakturu je Hegedušić. ... Ostali, osim jedne ili dviju iznimaka podvrgli su se potpunom kubizmu... koji može da bude blagodaran, ali koji isključuje svaki umjetnički senzibilitet... Usprkos ovih nedostataka i neiskustava... ova mlada umjetnost ima tu kvalitetu da je zaista nacionalna i ta odlika ispunjuje gledaoca naročitim povjerenjem... Primitivna i tako reći elementarna bića što ih ova mlada umjetnost pokazuje pripadaju zacjelo rasi od koje su slikari potekli.”³⁵ Uz ove pohvalne komentare ističe se i komentar slavnog slikara Salvadora Dalija : “Ovo je slikarstvo iz bajke!”³⁶

³⁴ REBERSKI, Ivanka. “Zemlja u riječi i vremenu” *Život umjetnosti* 11-12 (1970), 45.

³⁵ Isto, 45.

³⁶ DIMITRIJEVIĆ, Kosta. *Naiva u Jugoslaviji*, 3.

Slika 4. Naslovna strana kataloga izložbe Udruženja umjetnika Zemlja u Parizu.
Izvor : Digitalna zbirka i kataloga Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti
(<https://dizbi.hazu.hr/a/?pr=i&id=10759>)

EXPOSITION
DE L'ASSOCIATION
ARTISTIQUE
“ZEMLJA”
(YUGOSLAVIE)

DU 20 FÉVRIER AU 5 MARS 1931
VERNISSAGE LE 20 FÉVRIER, A 15 HEURES

A. AUGUSTINČIĆ
V. GRDAN O. POSTRUŽNIK
K. HEGEDUŠIĆ K. RUŽIČKA
D. IBLER I. TABAKOVIĆ

Invités :

M. DETONI D. TILJAK
M. GVOZDENOVIĆ K. TOMPA

(Tous les jours de 10 à 12 h. et de 14 à 18 h. 30, sauf le dimanche)

INVITATION

GALERIE BILLET
PIERRE VORMS

30, RUE LA BOÉTIE / PARIS VIII

Slika 5. Popis izlagača Udruženja umjetnika Zemlja u katalogu izložbe u Parizu.
Izvor : Digitalna zbirka i kataloga Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti
(<https://dizbi.hazu.hr/a/?pr=i&id=10759>)

Grupa Zemlja je uspješno nastavila s radom te su na III. Izložbi u Umjetničkom paviljonu u Zagrebu (13 - 28. rujna, 1931. godine)³⁷ priliku izlagati dobili i seljaci slikari Ivan Generalić i Franjo Mraz, zahvaljujući Krsti Hegedušiću koji je primjetio njihov talent te prihvatio radove za izložbu. Izložba je ostvarila odlične rezultate te su sve značajnije dnevne novine u Zagrebu, ali i šire objavile prigodne kritike. Kritičar Anton Jiroušek iz *Jutarnjeg lista* u članku *Izložba udruženja Zemlja* (25. rujna, 1931. godine) prepoznaje napredak Zemljaša u proteklih pet godina te navodi: “solidnim i ustrajnim radom stečene sposobnosti, daju umjetnicima pravo i mogućnost da čvrstom rukom zahvate u rješavanje naših savremenih umjetničkih problema, utisnuvši im biljeg svoje ličnosti i obilježje opće savremenosti.”³⁸ Bogdan Rajakovac kao kritičar *Novosti* u članku *Izložba Zemlje* (22. rujna, 1931. godine) vrlo visoko vrednuje izložbu i radove autora, posebice raznovrsnost tema i motiva, te zaključuje kako ista zaslužuje najveću pažnju kulturne publike jer uz izložbu njemačke suvremene likovne umjetnosti i arhitekture predstavlja najozbiljniju izložbu 1929. godine. Ljubo Babić posjećuje i drugu izložbu grupe Zemlja u Zagrebu te ponovno daje svoju opsežnu kritiku u tri dijela prigodom izložbe u dnevnim novinama *Obzor* (24. , 25. i 28. rujna, 1931. godine). Primjećuje nedostatak nekih istaknutih umjetnika na izložbi te to odmah

³⁷ SUMPOR, Svjetlana. *Ivan Generalić : 1930-1945*, 207.

³⁸ REBERSKI, Ivanka. “Zemlja u riječi i vremenu” *Život umjetnosti* 11-12 (1970), 46.

povezuje sa razilaženjem u ideološkim pogledima sa Zemljinim programom. Ulazi detaljnije u kritike radova pojedinih autora, te tu posebno hvali Krstu Hegedušića, konstatirajući ga kao “krupnu umjetničku pojavu”.³⁹ U *Hrvatskoj reviji* (br.10, str. 583-585, 1931. godine), Mato Hanžeković piše o još radikalnijem pomaku *Grupe Zemlja* prema političkoj ljevici uspoređujući ih sa prethodnim generacijama umjetnika; “Dosadašnje orijentacije bile su samo reflektivno zbivanje bez samonikle kreativnosti likovnih pokreatača i graditelja temelja.” Nadalje, navodi kako se pomalo formira likovni izraz, ali da ga je potrebno razraditi, kako umjetnici nebi previše otišli u smjeru socijalne suvremenosti.⁴⁰ Tek se u članku nepoznatog autora “Izložba grupe *Zemlja* - umjetnički događaj u časopisu *15 dana* (br. 1, str 8-9, 1931. godine) spominje pojava i uspješno izlaganje seljačkih slikara i upotrebljava naziv *Hlebinska slikarska škola*. U novinama *Pravda* (4. rujna, 1931. godine) I. Nevjestić donosi članak *U sezoni slikarskih izložbi* u kojem tvrdi da *Zemlja* ima čvrsto određen i definitivan program. Navodi kako umjetnici povezuju “literarnu” stranu svojih dijela sa umjetničkom inspiracijom i tehničkim znanjem, kroz njih prikazuju suvremeni društveni život i bave se najaktualnijim socijalnim problemima.⁴¹ Tjednik *Danica* (br.1, str.11, I/1931. godina) u svom članku (autor mh. Mato Hanžeković?) podupire rad *Zemlje*, ističući postupnu afirmaciju osebujnog estetskog oživljavanja, te narodno osjećanje i shvaćanje, što je kako autor navodi - pravi put koji vodi prema oblikovanju nacionalnog likovnog izraza.⁴² Milica Vandekar-Radić u mjesečnom glasilu Hrvatske seljačke stranke *Evolucija* hvali ideju koju članovi *Zemlje* pomoću svojih alata prenose svakodnevne pojave i život u obliku kakav se on pojavljuje u umjetničkim djelima. Autor u mjesečnom časopisu za kulturna pitanja *Literatura* u članku “Povodom izložbe *Zemlja*” (br. 4-5, str. 114-116, 1931), hvali jednostavnost motiva i ideju kojom Zemljaši, a posebice način na koji Krsto Hegedušić i Oton Postružnik predstavljaju svoja dijela tako da ih svaki radnik i seljak može razumjeti i na neki način se povezati sa njima, izbjegavajući strane utjecaje i zapažajući patnju i borbu potištenih slojeva.⁴³ U zborniku *Hrvatsko kolo* (XII/1931) nalazi se članak Slavka Batušića “Likovni život. Becić-Babić-Miše i *Zemlja*” gdje se kritičar osvrće poimence na svakog autora ovih izložaba. Uz osvrt na radove, autor je dotaknuo i ideološko stajalište *Zemlje* analizirajući uzore Krste Hegedušića kao glavnog ideologa. Ove izložbe analizira i Josip Draganić u članku “Osvrt na

³⁹ Isto, 46.

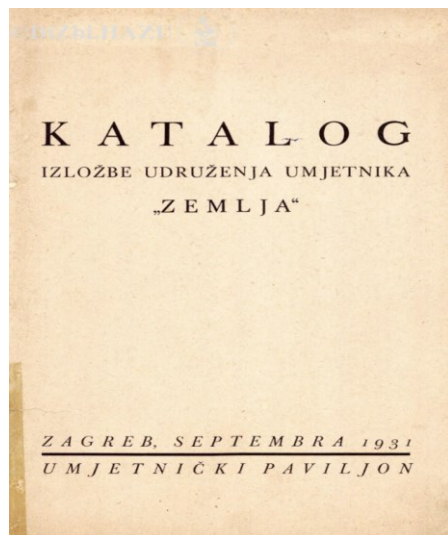
⁴⁰ Isto, 47.

⁴¹ Isto, 47.

⁴² Isto, 48.

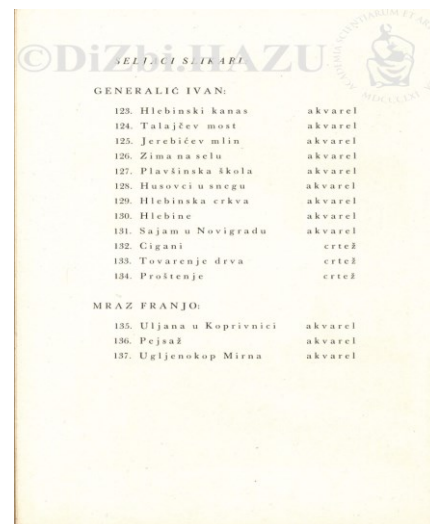
⁴³ Isto, 49.

umjetničke izložbe *Zemlja*, Becić-Babić-Miše u *Novostima* (1. siječnja, 1932. godine). Autor zamjećuje činjenicu da su ove dvije izložbe zapravo predstavljale najmlađu i najstariju generaciju umjetnika; trojicu koja se koncentrirala na kolorite te *Grupu Zemlja* gdje je poveznica program. Također, navodi učestovanje seljačkih redova kao eksperimentu u stvaranju nacionalnog likovnog izraza. Mjesečni list *Književnik* (br.11., 1931. godina) u objavljuje članak Đure Tiljka “Likovni život (polemika)” u kojem se autor kao Zemljaš zapravo osvrće na brojne kritike koje su objavljene u tisku povodom III.izložbe *Grupe Zemlja*. Najviše se dotakao Ljube Babića i njegova tri članka, u kojima je zamjetio najviše negativne kritike.⁴⁴

Slika 6. Naslovna strana kataloga III.izložbe Udruženja umjetnika Zemlja.

Izvor : Digitalna zbirka i kataloga Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti
(<https://dizbi.hazu.hr/a/?pr=i&id=10864>)

Slika 7. Hlebinski seljaci slikari i njihovi radovi na popisu kataloga III. izložbe Udruženja Grupe Zemlja.

Izvor : Digitalna zbirka i kataloga Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti
(<https://dizbi.hazu.hr/a/?pr=i&id=10864>)

IV. izložba Udruženja umjetnika Zemlja održana je u vremenskom razdoblju od 4. do 20. prosinca 1932. godine u Umjetničkom paviljonu u Zagrebu. Iako nije medijski popraćena od strane javnosti kao III. izložba gdje su se pojavili seljaci-slikari, IV. izložba je zauzela mjesto u većini suvremenih vodećih tiskovina koje naglašavaju kolektivni napredak grupe Zemlja, kao i njen iskorak u međunarodnim okvirima. Primjerice, Luka Koren se osvrće na navedene izložbu u svojem članku, objavljenom u mjesečnom časopisu *Kultura* (br.1, str. 6-

⁴⁴ Isto, 50.

10., 1933. godine): "... i slijedimo li redom izložbe *Zemlje* do sadašnje decembarske, vidjet će i najskeptičniji svu snagu uspona i razvitka, i to i ideološkog i likovnog u svakom pojedinom članu *Zemlje*. Od tih prvih pokušaja, pa i od prošlogodišnje izložbe, do ove današnje - upravo gigantski korak... *Zemlja* je danas faktor u internacionalnom mjerilu."⁴⁵ U nastavku istog hvali napredak autora, za koji kaže kako je rezultat kolektivne suradnje, izgrađivanja ideologije i praćanje jasnog programa, za razliku od prethodnog individualističko-kabinetskog rada. Za kraj zaključuje kako članstvo *Zemlje* nikada nije bilo kvalitativno i kvantitativno jače, te predstavlja ozbiljan pokret u kulturnom životu, koji se ne može više negirati. Slično zaključuje i kritičar Zdenko Štambuk u tjedniku za komunalna, socijalna i kulturna pitanja *Glas Trešnjevke* (br.13, str. 5-6, 1932. godine) ističući upravo sadržaj izložbe u kojem se napredak u vidu kolektivnog praćenja ideoloških smjernica i zahtjeva, u odnosu na prethodne izložbe. Kao nastavak na prethodni članak, u sljedećem članku u istom listu autor inicijala M.N. tvrdi kako su se Zemljaši za razliku od ostalih odmaknuli od umjetnosti zapadne Europe te pronašli svoj nacionalni izraz slikajući socijalne motive poput prognanih skitnica i seljaka, bijednih koliba u kojima žive seljaci, ali i odnosa drugih prema radu seljaka. Tvrdi da je izložba uspješna jer je potaknula kritike iz redova građanstva.⁴⁶ Mato Hanžeković u svome članku "Pjesnici nove umjetnosti. Prigodom izložbe *Zemlje* u umjetničkom paviljonu" u tjedniku *Danica* (18. studeni, 1932. godine) ne iznosi pohvale kao na prethodnu izložbu, već kritike na račun Zemljaša, navodeći kako su razočarali i nisu ispunili pred njih stavljena očekivanja, zatajivši u likovnom i idejnom pogledu, stavljajući preveliki naglasak na socijalnu nepravdu. U istome smjeru razmišlja i Ivo Franić u svome članku povodom izložbe objavljenom u *Narodnim novinama* (29.prosinca, 1932.godine, str.5.) u kojem navodi kako su Zemljaši odlutali od vlastitog programa koji je obećavao, te da je od njega ostalo tek ime, koje zapravo i nema veze sa idejnim programskim sadržajem.⁴⁷ Udaljavanje od programa zamjećuje i Jerolim Miše u članku objavljenom u *Hrvatskoj reviji* (br.2, str. 116-119, 1933. godine) i detektira krizu likovnog izraza: "Zašto grupa *Zemlja* doživljava neprestano krize i dezerterstva na likovnoj liniji? Sudeći po sadašnjim izlagačima zrela su za novo dezertiranje još neka imena... ; Iz te se grupe odvajaju tri imena, koja pristaju uz program *Zemlje*: Krsto Hegedušić, Detoni i Generalić."⁴⁸ Đuro Tiljak u mjesečnom listu *Književnik* (br.3., str 121-123., 1933. godine) komentira kritike kao i na prethodnu izložbu.

⁴⁵ Isto, 51.

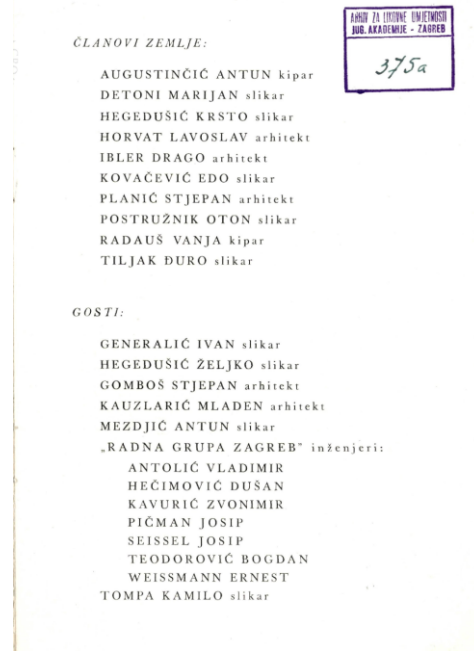
⁴⁶ Isto, 51.

⁴⁷ Isto, 52.

Smatra da je mržnja od strane građanstva dosegla svoj maksimum ističući članak iz *Hrvatske revije* kritičara Jerolima Miše. Nadalje, brani program i izraz grupe, konstatirajući kako : “*Zemlja* obrata sve te *ideale* jer ih prozire, ograđuje se ovim od njihove primjene i na nju. U ime boljeg i jačeg *ideala* ona to odbija.” čime želi uvjeriti javnost kako je program i izraz grupe *Zemlja* i dalje jedinstven te da nije podložan vanjskim utjecajima.⁴⁹

Slika 8. Naslovna strana kataloga IV.izložbe Udruženja umjetnika *Zemlja*.
Izvor : Digitalna zbirka i kataloga Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (<https://dizbi.hazu.hr/a/?pr=i&id=10758>)

Slika 9. Popis autora izlagača u katalogu IV.izložbe Udruženja umjetnika *Zemlja*.
Izvor : Digitalna zbirka i kataloga Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (<https://dizbi.hazu.hr/a/?pr=i&id=10758>)

V. izložba grupe *Zemlja* održana je u vremenskom razdoblju od 15. do 30. travnja 1934. godine u Umjetničkom paviljonu u Zagrebu.⁵⁰ Sama izložba održava se nakon predgovora Miroslava Krleže za knjigu crteža *Podravski motivi* autora Krste Hegedušića koji je usmjerio daljnje viđenje djelovanja grupe *Zemlja* u očima likovne kritike. Lijevo politički orijentirana kritika se povukla smatrajući da ovim predgovorom *Zemlja* odstupa od linije vladajuće estetike socijalističke umjetnosti, dok je desno politički orijentirana kritika, kao i

⁴⁸ Isto, 53.

⁴⁹ Isto, 53.

⁵⁰ SUMPOR, Svjetlana. *Ivan Generalić : 1930-1945*, 207.

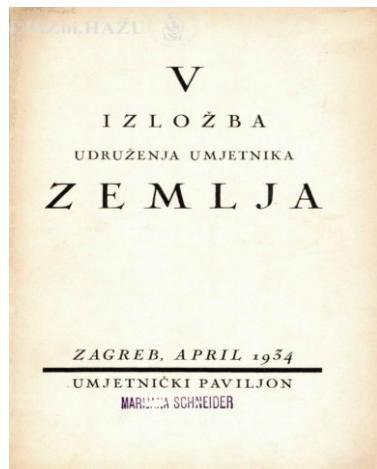
klerikalni tisak, krenula u otvoreni napad, čime se shvaćanje rada grupe preselilo iz likovno-umjetničke prema društveno-političkom miljeu.⁵¹ Stoga se prije same izložbe javnosti obratio Krsto Hegedušić u časopisu *Danas* (str. 113-116, knjiga 1/1934). U podužem članku, Hegedušić komentira krizu koja je nastala unutar redova *Zemlje* nakon objave Krležinog predgovora. Antun Augustinčić, Vanja Radauš te Oton Postružnik su nakon istog istupili iz grupe *Zemlja* zbog raznih razloga. Ti su izlasci otvorili pitanje raspada grupe *Zemlja*, što Hegedušić čvrsto negira, zauzevši stav kako nema odstupanja od izvornog ideološkog i likovnog stava grupe, unatoč istupanju starih istaknutih članova. Istupanje navedenih članova, uz otkazivanje sudjelovanja (Đuro Tiljak i Marijan Detoni) zbog neslaganja sa Krležinim predgovorom, posljedično su doveli do odgode datuma priređivanja izložbe. Staje u obranu Krleže navodeći da: “Krleža se u predgovoru suprotstavio formalističkom i šematskom shvaćanju socijalnog u umjetnosti čije shvaćanje je kod nas počelo preotimati maha, i ustao protiv neomaterijalističkog tumačenja teze o socijalnim tendencijama u stvaralačkim likovnim oblastima.” te smatra da će mnogi ipak uvidjeti da je Krleža bio u pravu i pomogao u daljnjem razvitku istinske socijalne umjetnosti. Reakcije na samu izložbu su bile različite, od pohvala do raznih negativnih komentara. Slavko Batušić u tjedniku *Komedija* (22. ožujka, 1934. godine, str.4) daje pozitivne komentare na izložbu, detektirajući Krstu Hegedušića i dalje kao najjaču i najdosljedniju ličnost *Grupe Zemlja*, te navodi podravskog seljaka Ivana Generalića kao samoukog slikara koji na “sasvim osebujuć način likovno dokumentira motive iz života oko sebe.”⁵² Ivo Šrepel u članku objavljenom u dnevnom novinama *Jutarnji list* (29. ožujka 1934. godine) smatra da su umjetnici otišli predaleko u želji da progovore o ljudskoj bijedi i načinu kako da ju se ublaži, te su kroz svoj likovni izraz otišli predaleko u prikazivanju autoriteta unjevši satiričku notu. U mjesečniku *Književnik* (br.5, str. 230-231, 1934. godine) Vladimir Habunek navodi kako se *Zemlja* unatoč unutarnjim i vanjskim čimbenicima koji su je uzdrnali zadržala kao najinteresantnija grupa na našim prostorima. Također, navodi da primitivan način slikanja i razmišljanja Ivana Generalića djeluje drugačije nego primitivističko gledanje kod drugih autora.⁵³ Do negativnih reakcija po prvi puta dolazi i sa strane lijevo politički orijentiranog tiska, primjerice K. Petrić u časopisu *Hrvatska smotra* (br.5-6, str. 248, 1934. godine) smatra da je izložba promašena i suvišna. Navodi da je seljak prikazan kao “glupan” ograničenih shvaćanja i perspektiva. Također kazuje kako je život sa

⁵¹ REBERSKI, Ivanka. “Zemlja u riječi i vremenu” *Život umjetnosti* 11-12 (1970), 60.

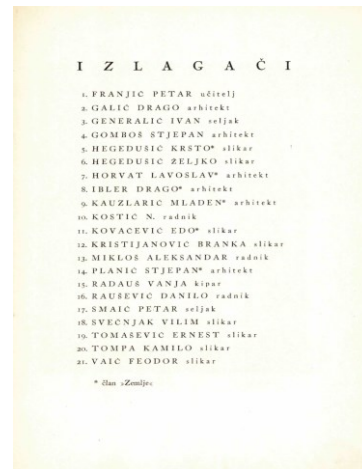
⁵² Isto, 61.

⁵³ Isto, 62.

zemljom sasvim drugačiji od načina na koji je to prikazano, kako bi isti zainteresirao zagrebačke studente sa klasnom ideologijom. Slično piše i Petar Grgec u tjedniku *Obitelj* (br.19, str. 358, 1934. godine), navodeći kako je izložba čista propaganda marksističkog programa kako bi se ojačao status *Zemlje*. Odmak od originalnog umjetničkog izražaja zamjećuje i Ivo Franić u dnevnom listu *Narodne novine* (28. travnja, 1934. godine, str. 3). Autor navodi kako je čitava izložba zapravo prevođenje Groszove frazeologije na sitnograđanske žargone.⁵⁴

Slika 10. Naslovna strana kataloga V.izložbe Udruženja umjetnika Zemlja.
Izvor : Digitalna zbirka i kataloga Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (<https://dizbi.hazu.hr/a/?pr=i&id=10899>)

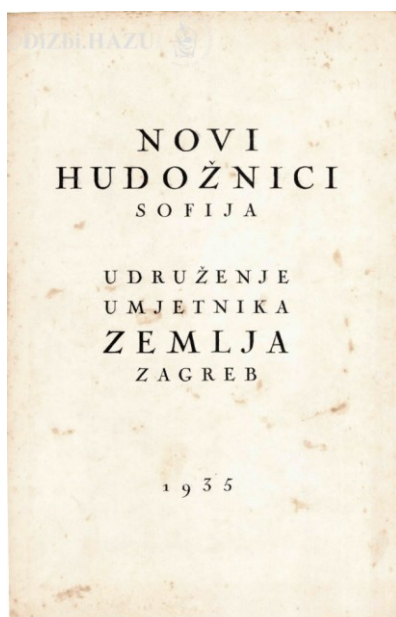
Slika 11. Popis autora izlagača u katalogu V.izložbe Udruženja umjetnika Zemlja.
Izvor : Digitalna zbirka i kataloga Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (<https://dizbi.hazu.hr/a/?pr=i&id=10899>)

VI. izložba Udruženja umjetnika Zemlja gdje su kolektivno nastupili održana je u Galeriji Preslav u Sofiji od 9. do 28. rujna 1934. godine.⁵⁵ Na izložbi su uz Zemljaše izlagali i članovi grupe *Novi Hudožnici Sofija* sa kojom su djelili ideologiju te se međusobno podržavali u stvaranju jedinstvenog likovnog izraza. Katalog za navedenu izložbu je tiskan naknadno, te ona prema dostupnoj literaturi nije bila popraćena od strane kritičara, stoga ne postoje reakcije javnosti na istu. Na izložbi su kao gosti svoje radove izlagali: Ivan Generalić, Edo Kovačević, Branka Hegedušić Frangeš, Krsto Hegedušić, Željko Hegedušić, Vilim Svečnjak, Ernest Tomašević, Kamilo Tompa i Fedor Vaić.⁵⁶

⁵⁴ Isto, 63.

⁵⁵ SUMPOR, Svjetlana. *Ivan Generalić : 1930-1945*, 207.

⁵⁶ <https://dizbi.hazu.hr/a/?pr=i&id=10839>

Slika 12. Naslovna strana kataloga izložbe *Novi Hudožnici Sofija i Udruženje umjetnika Zemlja Zagreb*. Izvor : Digitalna zbirka i kataloga Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (<https://dizbi.hazu.hr/a/?pr=i&id=10839>)

VII. po redu izložba Udruženja umjetnika Zemlja održana je Umjetničkom paviljonu Cvjete Zuzorić u Beogradu, 24. veljače 1935. godine.⁵⁷ Ova se izložba na neki način može smatrati i Jugoslavenskom izložbom, jer su sve prijašnje izložbe *Zemlje* u domovini bile geografski vezane isključivo uz Zagreb. Na izložbi su radove izlagali slikari - Marijan Detoni, Ivan Generalić, Krsto Hegedušić, Edo Kovačević, Branka Kristijanović, Danilo Raušević, Vilim Svečnjak, Ernest Tomašević, Kamilo Tompa i Fedor Vaić te arhitekti - Gomboš, Kauzlarić, Ibler, Horvat i Planić.⁵⁸ Povodom izložbe oglasile su se sve relevantne tiskovine toga doba u Beogradu te su predstavljale *Grupu Zemlja* uz presjek dotadašnjeg djelovanja i rada same grupe. U dnevnim novinama *Politika* (24. veljače, 1935. godine) nepoznati autor donosi kratku analizu značaja *Zemlje*. "Pojava *Zemlje* i njena prva izložba značile su za likovni život Zagreba senzaciju prve vrste... Interesantnost izloženih objekata, zajedničko izlaganje arhitekata i slikara, obrađivanje dokumentarno preko fotografija, crteža, statistika pojedinih aktuelnih tema, koje se odnose na likovni život i likovno stvaranje, a vezane su općim prilikama i društvenim odnosima, izlaganje seljaka i radnika, samoukih slikara i kipara, izlaganje kolekcija dječjeg slikarstva, predavanja na samim izložbama diskusije itd. Sve to daje izložbama *Zemlje* karakter koji nema nijedna druga izložba bilo koje

⁵⁷ SUMPOR, Svjetlana. *Ivan Generalić : 1930-1945*, 207.

⁵⁸ REBERSKI, Ivanka. "Zemlja u riječi i vremenu" *Život umjetnosti* 11-12 (1970), 63.

likovne grupacije.”⁵⁹ U istom dnevnom listu, *Politika* (3. ožujka, 1935. godine) Rastko Petrović ističe želju umjetnika *Zemlje* da prikažu neposredan dodir sa ljudima, kako žive na selu i slikaju “zajedno” sa seljacima. Navodi kako je umjetnost Zemljaša suvremena, ali unatoč vanjskim utjecajima i dalje izgleda jedinstveno i dostojno predstavlja naš kraj.⁶⁰ Upravo tu jedinstvenost likovnog izraza i originalnost prikaza socijalnih motiva oslobođenih od utjecaja zapadnjačkog likovnog izražavanja, kroz jasno određeni program i raznolik sadržaj hvali kritičar D. Budimirović u listu *Radničke novine* (29. ožujka, 1935. godine).⁶¹ Više o programu *Zemlje* za Beogradsku publiku donosi Sava Popović u tjedniku *Narodna Odbrana* (br.9, str. 143-144, 1935. godine), gdje autor ističe obraćanje umjetnika Zemljaša upravo seljaku - kroz sve nepravde, radosti, težinu života i rugobu neposredne okoline; umjetnicima je na prvom mjestu služba narodu, a ne umjetnost. Umjetnost je u službi ideje, naročito socijalnih motiva koji se najlakše prenose na djela. Autor zaključuje kako je *Grupa Zemlja* najznačajniji pokret u našoj umjetnosti, po nacionalnom karakteru, ali i ideološkom okviru najšireg socijalnog značaja.⁶² Taj socijalni značaj i originalnost, nisu svi prepoznali, na primjer Stanislav Vinaver u dnevnom listu *Ideje* (9. ožujka, 1935. godine) govori kako su Zemljaši zapravo prenesli viziju Georga Grosza i njemačkog nacionalizma u nešto blijeđem obliku.⁶³

VIII. po redu izložba Umjetničkog udruženja Zemlja trebala je biti održana u Umjetničkom paviljonu u Zagrebu u razdoblju od 7. do 30. travnja 1935. godine.⁶⁴ Ova izložba je uoči samog otvaranja zabranjena, te je ujedno i označila kraj djelovanja grupe *Zemlja*. *Politika* je odlučila djelovati i zaustaviti širenje ideologije i programa grupe *Zemlja* u kritičnom trenutku, nakon što je oko 400 studenata odslušalo predavanje Krste Hegedušića o programu i likovnom izrazu za koji se grupa *Zemlja* zauzimala.⁶⁵ Nakon zabrane djelovanja *Grupe Zemlja*, list *Hrvatska straža* nastoji posve uništiti stečeni utjecaj *Zemlje* pišući kako “Krlježa blati sav hrvatski javni život svojim rječima, tako ga Hegedušić blati slikama.”⁶⁶ Ubrzo nakon raspada *Zemlje*, njezini su članovi i sljedbenici u kratko roku pronašli rješenje,

⁵⁹ Isto, 63.

⁶⁰ Isto, 63.

⁶¹ Isto, 64.

⁶² Isto, 64-65.

⁶³ Isto, 66.

⁶⁴ SUMPOR, Svjetlana. *Ivan Generalić : 1930-1945*, 207.

⁶⁵ REBERSKI, Ivanka. “Zemlja u riječi i vremenu” *Život umjetnosti* 11-12 (1970), 68.

⁶⁶ FELETAR, Dragutin. “Podravec Krsto Hegedušić” *Podravski zbornik* 1 (1975), 92.

te se u uvjetima otežanog djelovanja formalno povezali sa dotadašnjim protivnicima na umjetničkoj sceni u vidu *Grupe hrvatskih umjetnika*.⁶⁷

Dakle, osim pet izložaba održanih u Zagrebu, uključujući i onu zabranjenu iz 1935. godine za koju je već bio pripremljen tiskani katalog, *Grupa Zemlja* se kolektivno predstavljala i na inozemnoj sceni - u Parizu, Sofiji, Beogradu, a pojedini članovi i samostalno u Londonu, Barceloni i Ljubljani; iz čega je vidljiv interes ove skupine da izađe iz geografskog okvira između Zagreba i Podravine odakle su većinom dolazili autori i crpili svoju motivaciju.⁶⁸ *Grupa Zemlja* je kolektivno izlagala na ukupno osam izložaba na kojima je sudjelovalo trideset i sedam umjetnika i tri gostujuće skupine s više od devet stotina izložaka.

Kolektivne izložbe grupe Zemlja			
Naziv izložbe	Datum	Lokacija održavanja	Mjesto održavanja
I. Izložba grupe Zemlja	05. veljače, 1929.	Salon Ullrich	Zagreb
II. Izložba grupe Zemlja	20. veljače. - 05. ožujka, 1931.	Galerie Billiet	Pariz
III. Izložba grupe Zemlja	13 - 28. rujna, 1931.	Umjetnički paviljon	Zagreb
IV. Izložba grupe Zemlja	04 - 20. prosinca, 1932.	Umjetnički paviljon	Zagreb
V. Izložba grupe Zemlja	15 - 30. travnja, 1934.	Umjetnički paviljon	Zagreb
VI. Izložba grupe Zemlja	09 - 28. rujna, 1934.	Galerija Preslav	Sofija
VII. Izložba grupe Zemlja	24. veljače, 1935.	Umjetnički paviljon Cvjete Zuzorić	Beograd
VIII. Izložba grupe Zemlja (neodržana)	07 - 30. travnja. 1935.	Umjetnički paviljon	Zagreb

Tablica 1. Kolektivne izložbe grupe Zemlja - Autor : Antonio Arač

⁶⁷ ZIDIĆ, Igor. *Krsto Hegedušić*, 5-6.

⁶⁸ PRELOG, Petar. "Udruženje umjetnika Zemlja (1929-1935) i umjetničko umrežavanje" *Život umjetnosti : časopis o modernoj i suvremenoj umjetnosti i arhitekturi*, 99/2 (2016), 31.

Prema broju izloženih radova, prvo ime među članovima Zemlje je Krsto Hegedušić sa 160 izloženih radova, što i ne čudi jer je sudjelovao na svakoj od navedenih osam izložaba.⁶⁹ Upravo Hegedušić sa svojim radom i utjecajem postavlja temelje umjetnosti *Grupe Zemlja*, težnju za nacionalnim, nezavisnim likovnim izrazom i jasan društveni angažman sa pozicije političke ljevice. Drugi po broju izloženih radova; sa 66 radova izloženih na 6 izložaba jest Ivan Generalić, seljak-slikar bez formalnog akademskog obrazovanja i glavni protagonist Hlebinske škole naivnog slikarstva.⁷⁰ Dok je za Hegedušića ovakav rezultat očekivan, valja naglasiti važnost Generalićeve pozicije, koja ukazuje na važnost Hlebinske škole u cjelokupnoj društvenoj mreži *Grupe Zemlja*.⁷¹ Uz Generalića, sa *Grupom Zemlja* izlagala je nekolicina autora sa područja Podravine, čime se ona dokazuje kao važno izvorište motiva za zemljaška ostvarenja, kao i ambijent nastanka važne sastavnice *Grupe Zemlja* - fenomen naivnog slikarstva.⁷² Iako je grupa djelovala homogeno u svojem djelovanju, sa vremenom se pokazalo da se radi o ideološki heterogenoj skupini. Neslaganje sa ideološkim programom grupe te stilskim smjernicama na kojima je inzistirao Hegedušić, odnosno sukobu težnje o povezivanju umjetnosti i života samoga, u smislu aktivnog društvenog djelovanja i prikazivanja motiva društvene svakodnevice sa onom o težnji kolektivnog nastupa svih vidova umjetničkog stvaralaštva u svrhu postizanja zadanog cilja doveli su do udaljavanja pojedinih članova, prije svega treba navesti neke od osnivača - slikara Lea Juneka i Omera Mujadžića te kipara Frane Kršinića.⁷³ Upravo se o krhkosti *Grupe Zemlja* može zaključiti u vidu zastupljenosti samo dvije osobe iz osnivačkog kruga na svim izložbama, Krste Hegedušića među likovnim sudionicima, te Drage Iblera među arhitektima.⁷⁴ *Zemlja* je predstavljala sve samo ne jednostavnu i predvidivu pojavu, već su radovi, izložbe i ostale aktivnosti predstavljali plemenite ciljeve - borbu za pravednije odnose u društvu, socijalnu jednakost i političku slobodu.⁷⁵

⁶⁹ Isto, 32.

⁷⁰ Isto, 33.

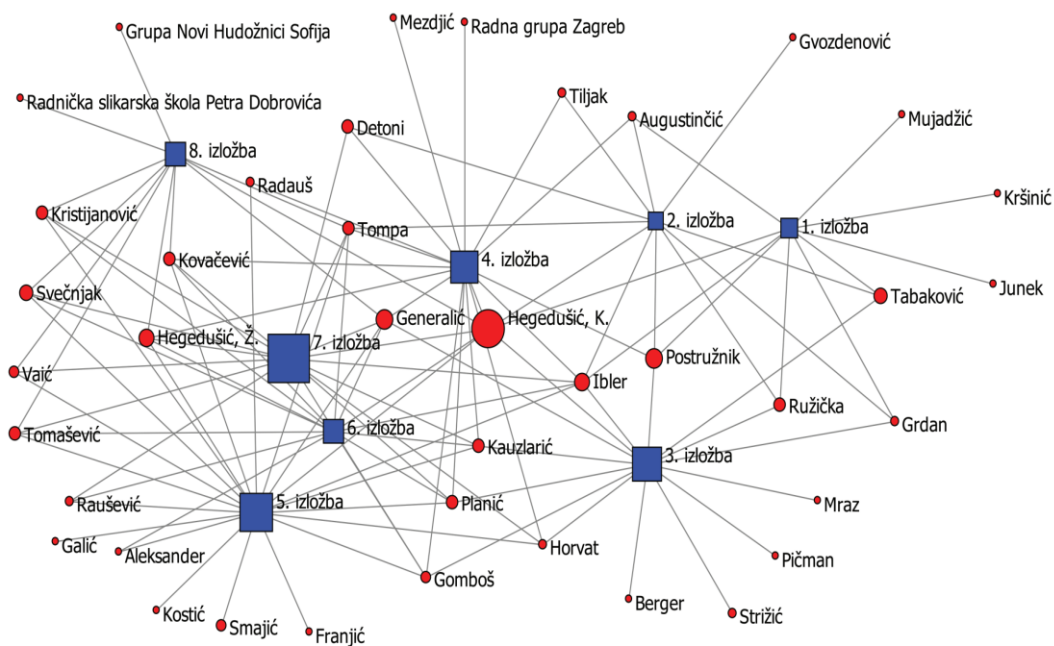
⁷¹ Isto, 36.

⁷² ŠPOLJAR, Marijan. "Podravski prilozi Zemlji: Krleža, Zemlja, Hegedušić i Podravina" *Podravski zbornik* 45 (2019), 62.

⁷³ PRELOG, Petar. "Udruženje umjetnika Zemlja (1929-1935) i umjetničko umrežavanje" *Život umjetnosti : časopis o modernoj i suvremenoj umjetnosti i arhitekturi*, 99/2 (2016), 33.

⁷⁴ ŠPOLJAR, Marijan. "Podravski prilozi Zemlji: Krleža, Zemlja, Hegedušić i Podravina" *Podravski zbornik* 45 (2019), 67.

⁷⁵ BALDANI, Juraj. "Hlebinska ikonografija - angažirana društvena kritika" *Podravski zbornik* 8 (1982), 124.

Slika 13. Mreža Udruženja umjetnika Zemlja prema broju izloženih radova. Autorica vizualizacije - Željka Tonković. Izvor : PRELOG, Petar. "Udruženje umjetnika Zemlja (1929-1935) i umjetničko umrežavanje." *Život umjetnosti : časopis o modernoj i suvremenoj umjetnosti i arhitekturi*, Vol. 99 No. 2, (2016.), 38.

3.2. Krsto Hegedušić

Krsto Hegedušić, *spiritus movens* grupe Zemlja,⁷⁶ glavni tajnik, osoba s najviše izloženih radova na priredbama grupe, ujedno i osoba koja je najviše doprinjela širenju društvene mreže udruženja, kako u domaćem okruženju, tako i u inozemstvu gdje je nerijetko boravio. Upravo u inozemstvu, za vrijeme boravka na dvogodišnjoj stipendiji u Parizu, čitajući članak Miroslava Krleže o Georgu Groszu i urbano-industrijskom ambijentu Njemačke, Hegedušić ostvaruje nova viđenja i ideje oko umjetničkog stvaralaštva, te je shvatio kako je hrvatskom umjetniku predodređeno selo, gdje se odvija socijalno-klasna borba, za razliku od povijesne rekonstrukcije i malograđanskog mira koji su bili tadašnja tema zapadnjačkoga svijeta. Upravo se u pismima između navedene dvojice pojedinaca može iščitati da je Krleža bio Hegedušićeva ne samo inspiracija, idejna smjernica, politički učitelj i duhovni uzor, već je i svojim rečenicama i opisima postavio čvrsti temelj prototipske, tematske i ikonografske mjere slikareva svijeta.⁷⁷ O nedvojbeno jakom utjecaju Krleže na

⁷⁶ ŠPOLJAR, Marijan. "Podravski prilozi Zemlji: Krleža, Zemlja, Hegedušić i Podravina" *Podravski zbornik* 45 (2019), 63.

⁷⁷ Isto, 65.

Hegedušića, najbolje govori njegova izjava da mu je Krleža bio kao otac.⁷⁸ Prve radove Hegedušić izlaže 1926. godine zajedno sa Jurjem Plančićem u zagrebačkom salonu Ullrich, gdje se već nazire tendencija prema socijalno revolucionarnim temama. U narednim radovima Hegedušić stvara više crteža i slika gdje na svoj način beskompromisno prikazuje ekonomske suprotnosti među prikazanim likovima. Jedno od njegovih najpoznatijih djela u početnom razdoblju stvaralaštva, *Bilo nas je pet v kleti* predstavlja pokazno djelo ne samo za Hegedušićev opus, već i orijentir i “bazu pučkog likovnog govora”.⁷⁹

Slika 14. Krsto Hegedušić - Bilo nas je pet v kleti, 1927. godine.
(reproducirano iz VINCE Ratko, DEPOLO Josip, ROGIĆ NEHAJEV Ivan.
Čudo hrvatske naive. Zagreb: Amalteja; Muzej naivne umjetnosti, 1996. , str 16.)

Razlike u socijalnim odnosima prikazuje i kroz suprotnosti između ideala bogatih trgovaca, činovnika, popova nasuprot prosjaka sa raznim deformacijama na tijelu i licu. Kroz prikaz sudbina pojedinaca autor ukazuje na stvarno stanje društva i otkriva nelogičnosti na političkim, ekonomskim i etičkim relacijama.⁸⁰ Pojava Hegedušića u međuratnoj likovnoj sceni Hrvatske označila je afirmaciju idejnog i sadržajnog u našem slikarstvu, prikazivanjem odnosa čovjeka i tla, međuljudskih problema, ali i nezadovoljstva utjecajem režima.⁸¹ Povratkom iz Pariza u Zagreb, Hegedušić zajedno sa skupinom mladih umjetnika osniva *Udruženje umjetnika Zemlja*, a on postaje tajnik, te glavni slikarski uzor ostalim članovima. Tu valja istaknuti tri ključne komponente koje su se putem Hegedušića prenesle i čvrsto ukorijenile u osnovna programska načela *Grupe Zemlja*, a to su upozorenje na sličnosti brabantškog pesjaža sa sjevernohrvatskim krajolikom (Brueghel), socijalna intonacija (Grosz)

⁷⁸ FELETAR, Dragutin. “Podravec Krsto Hegedušić” *Podravski zbornik* 1 (1975), 91.

⁷⁹ ŠPOLJAR, Marijan. “Izvorno naslijeđeno ili naučeno : o nekim prijemcima oko Hlebinske škole” *Podravski zbornik* 40 (2014), 222.

⁸⁰ BALDANI, Juraj. “Jedan pogled na stvaralaštvo velikog majstora” *Podravski zbornik* 1 (1975), 79.

⁸¹ Isto, 78.

i borba protiv nekritičkog usvajanja stranih uzora. Kad govorimo o prostornoj komponenti, važan doprinos principu modernog shvaćanja prostora u programskim tekstovima naglašavao je predsjednik *Grupe Zemlja*, arhitekt Drago Ibler.⁸² Iako su bili veoma dobri prijatelji i slagali su se po mnogim parametrima, Hegedušić nije mogao prihvatiti Krležinu nezainteresiranost prema stvaralaštvu seljaka i nastojanju da se unutar programskih odrednica *Grupe Zemlja* dokaže kako umjetnost nije privilegija jedne klase i da talent i vještine nisu isključivo vezane uz socijalno porijeklo. Kako bi to dokazao, prilikom boravka u Hlebinama nakon smrti oca, krenuo je u eksperiment s dvojicom hlebinskih mladića - Ivanom Generalićom i Franjom Mrazom i tom prilikom naznačio početak nastanka Hlebinske škole naivne umjetnosti.⁸³

Slika 15. Krsto Hegedušić - Put u Hlebine, 1925. godine
(reproducirano iz HEGEDUŠIĆ Krsto. *Krsto Hegedušić*.
Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1974 . str.9.)

U kasnijoj izjavi o Generaliću i Mrazu, Hegedušić je rekao: “Ivana Generalića sam upoznao kod njegova strica, a Franju Mraza na zabavi športskog kluba Lipa. No njihovi prvi radovi samo su pokazivali da su dečki daroviti. Oni su anziskarte, Trakošćane, majke božje, Raffaele i slične stvari vrlo zgodno prerisavali. Onda sam te ljude počeo upućivati da idu crtati neposredno pejzaž, da idu raditi svoje vlastito selo, ono što oko sebe, svoje pajceke, koce, itd. Budući da oni nisu vidjeli nikakve druge slike osim mojih, dakako da su automatski potpali pod (moj) utjecaj. A kada sam ih podučavao, nisam ih mogao poučavati u drugoj estetici jer, pored tehničkog obrazovanja, tu je i likovna esplikacija neophodna, i onda se sama po sebi nameće. Tako su oni to prigrlili na svoj način i onda to interpretirali, i to se razvilo u Hlebinsku školu.”⁸⁴ Do navedenog eksperimenta, uvrštavanje likovnih radova seljaka i radnika bilo je praktički nezamislivo te je imalo političke konotacije, a o tome

⁸² ŠPOLJAR, Marijan. “Podravski prilozi Zemlji: Krleža, Zemlja, Hegedušić i Podravina” *Podravski zbornik* 45 (2019), 66.

⁸³ Isto, 67.

⁸⁴ CRNKOVIĆ, Vladimir. “Četvrto desetljeće 1931-1941” *Podravski zbornik* 8 (1982), 102.

možemo svjedočiti iz natpisa i naslova suvremenog tiska, koje se može razvrstati u tri stajališta: desno orijentirani tisak negira radovima seljaka i radnika svaku vrijednost, građanstvo i pisci okupljeni oko hrvatske seljačke stranke na slikare seljake gledaju kao isključivu poveznicu sa tlom, sa zemljom, a za lijevo orijentirane kritičare pojava seljaka i slikara predstavlja početke kolektivističke umjetnosti.⁸⁵

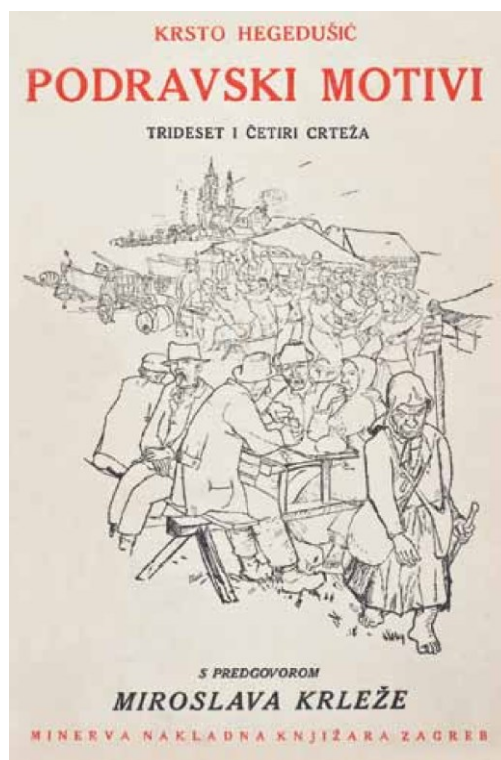

Slika 16. Krsto Hegedušić - Hlebine, 1931. godine
(reproducirano iz HEGEDUŠIĆ Krsto. *Krsto Hegedušić. [monografija]* ; predgovor Miroslav Krleža ; o djelu Vladimir Maleković ; kronika Darko Schneide.
Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1974 . str.28.)

Podravski motivi - zbirka trideset i četiri crteža izlazi u ožujku 1933. godine te zahvaljujući predgovoru Miroslava Krleže izaziva snažnu reakciju lijeve i desne kritike u tisku. Nakon predgovora desno politički orijentirane novine napale su Ivana Generalića i Hlebinsku slikarsku školu, dok je lijevo orijentirani tisak odgovorio reprodukcijom jednog crteža radnika Danila Rauševića, te dva rada Ivana Generalića.⁸⁶

⁸⁵ KELEMEN, Boris. "Slikarstvo i kiparstvo seljaka i radnika između dva rata" *Podravski zbornik* 6 (1980), 256.

⁸⁶ Isto, 258.

Slika 17. Krsto Hegedušić - *Podravski motivi: trideset i četiri crteža*, naslovnica s crtežom *Molvarsko proštenje*, 1933. Izvor: PRELOG, Petar. "Pitanje nacionalnog identiteta u Podravskim motivima Krste Hegedušića." *Radovi instituta za povijest umjetnosti*, 36 (2012), str 204.

Naime, Krleža u predgovoru iznosi probleme koje smatra ključnima za određivanje obilježja hrvatskog kulturnog identiteta početkom četvrtog desetljeća; među kojima je naglašen odnos nacionalnog identiteta i umjetničkog stvaralaštva, što dovodi do neslaganja pojedinih članova *Grupe Zemlja*. U tom kontekstu Krleža daje potpunu podršku Krsti Hegedušiću u nastojanjima stvaranja jasne ideje o nezavisnom nacionalnom likovnom izrazu naglašavajući značenje Podravske motiva kao poveznice s lijevim političkim predznakom, čime ta ideja postaje jedinstvena na kulturnom području Srednje Europe.⁸⁷ Predgovor Miroslava Krleže doveo je i do unutarnjeg rascjepa u *Grupi Zemlja* - pojedini su umjetnici istupili iz grupe, nezadovoljni Krležinim stavom. Hegedušić je nastavio s rigidnom, čvrstom idejom povezivanja lijevih ideoloških stavova sa socijalno angažiranim, neovisnom likovnim izrazom kao sastavnim dijelom nacionalnog identiteta.⁸⁸ Navodeći "negativne promjene našeg likovnog života" u *Almanahu savremenih problema* iz 1936. godine, Krsto Hegedušić govori o pritisku desno politički orijentirane strane: "Svakom teženju i potrebu toga seljaka

⁸⁷ PRELOG, Petar. "Pitanje nacionalnog identiteta u Podravskim motivima Krste Hegedušića" *Radovi instituta za povijest umjetnosti*, 36 (2012), 203.

⁸⁸ Isto, 206.

za višim kulturnim stupnjem, oni smatraju protunarodnom i obilježuju je kao protuseljačku težnju ili komunističku propagandu”.⁸⁹ Osim angažmana oko *Grupe Zemlja*, Hegedušić je sudjelovao i u osnivanju ljevičarskog kluba *Astra*, s pripadajućim časopisom *Almanah savremenih problema* gdje piše kritike prema režimu te je zbog toga i uhićen u Hlebinama 1931. godine.⁹⁰ Čvrst stav dokazuje osnivanjem radničkog slikarskog kružoka 1932. godine u sastavu građevinskih radnika u Zagrebu, nakon čega ga i drugi put odvede u zatvor zbog širenja za tadašnji režim neprihvatljivih političkih ideja.⁹¹ Prilikom tog uhićenja, dozvolili su mu da ima blok i olovku, te je stvorio niz crteža iza rešetaka, prikazujući život unutar zatvora. Poslije 1938. godine, Hegedušić smanjuje opus novih slika, a iste karakterizira ravnodušnost, likovi više nisu protagonisti, već puki statisti. Dolazak Hrvatske seljačke stranke na čelu sa Vladkom Mačekom na vlast, a zatim rat i uspostava Nezavisne Države Hrvatske (NDH) donesli su tjeskobu i strah te dodatno su udaljili Krstu Hegedušića u ostvarivanju punih stvaralačkih mogućnosti.⁹² Bio je dva puta priveden i za vremena NDH, završio je i u gosićkom logoru iz kojega je jedva izašao živ, da bi nakon toga bio u kućnom pritvoru te upisan na listu talaca Gestapoa.⁹³ Svoj životni put Krsto Hegedušić temeljio je na povezanosti sa ljudima i vremenom, njegov je likovni izraz bio autentičan. Kroz svoje aktivnosti nerijetko je dolazio u sukob sa vladajućim političkim režimom, ali nastavio je slikati svoj glavni motiv - podravske pejzaže, u kojima je vjerno prikazivao društvene suprotnosti i borbu seljaka za vlastiti opstanak, apsorbirajući vlastitu težnju o stvaranju pravednijeg svijeta.⁹⁴

⁸⁹ KELEMEN, Boris. “Slikarstvo i kiparstvo seljaka i radnika između dva rata” *Podravski zbornik* 6 (1980), 260.

⁹⁰ HEGEDUŠIĆ, Krsto. *Krsto Hegedušić*, 103.

⁹¹ BALDANI, Juraj. “Jedan pogled na stvaralaštvo velikog majstora” *Podravski zbornik* 1 (1975), 80.

⁹² ZIDIĆ, Igor. *Krsto Hegedušić*, 15-16.

⁹³ Isto, 13.

⁹⁴ BALDANI, Juraj. “Jedan pogled na stvaralaštvo velikog majstora” *Podravski zbornik* 1 (1975), 87.

4. IDEOLOGIJA I ŽIVOTNI PUT AUTORA PRVE GENERACIJE HLEBINSKE ŠKOLE SLIKARSTVA

Smjer rada i djelovanja prve generacije Hlebinske škole slikarstva, odnosno seljaka slikara Ivana Generalića, Franje Mraza i Mirka Viriusa određen je uz postojanje i djelovanje *Grupe Zemlja*, te strogo vezan uz njenog najaktivnijeg člana - Krstu Hegedušića. Ivan Generalić i Franjo Mraz dobili su priliku biti učenici Krste Hegedušića, te su kao gosti izlagali na III. izložbi grupe *Zemlja* 1931. godine. Generalić je nastavio izlagati na svim izložbama *Zemlje* te je ubrzo stekao ugled među tadašnjom umjetničkom elitom i svjetskom publikom. Franjo Mraz je pak zbog neslaganja s uputama mentora Krste Hegedušića prestao izlagati s grupom *Zemlja*. Mirko Virius je pak, iako nije izlagao s grupom *Zemlja*, i više nego respektabilan seljak slikar koji je svoje radove izložio na mnogim izložbama, pretežno u suradnji s Generalićem i Mrazom, te je taj tercet, Generalić-Mraz-Virius tvorio prvu generaciju hlebinskih slikara naivne umjetnosti. Život i početno razdoblje stvaralaštva navedenih autora bio je određen teškim gospodarskim i socijalnim prilikama na koprivničkom području, već spomenutoj gladi i neimaštini na selu. Uz navedeno, objava šestosiječanjske diktature 1929. godine pojavljuje se kao politička prekretnica u razvoju međuratne jugoslavenske države.⁹⁵ Diktatura je tek odgodila posljedice krize, te 1931. godine dolazi do financijskog sloma i zatvaranja firmi poput Danice d.d., Tvornice šarafa i koprivničke Tvornice ulja. Kadroviranje srpskog stanovništva i podobnog kadra na pozicije državnih službi, policijskog i vojnog aparata dovelo je do protusrpskog i protujugoslovenskog raspoloženja koje eskalira u razdoblju između 1932. i 1935. godine potpomognute teškim socijalnim stanjem u čitavoj državi.⁹⁶ Objavom diktature nametnuta su stroga pravila, ukinute nacionalne političke stranke i isticanje njihovih obilježja, kao i djelovanje svih hrvatskih organizacija, društava, klubova i udruga. Kao posljedica tog sustava, prema istraživanju dr. Franje Tuđmana u knjizi *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji*, za vrijeme najvećih progona izrečeno je 18 700 političkih presuda u čitavoj Jugoslaviji - većina se odnosila na “nacionalne revolucionare” odnosno na članove Hrvatske seljačke stranke i ustaše.⁹⁷ Oporba

⁹⁵ KRUSHELJ, Željko. *U žrvnju državnog terora i ustaškog terorizma. Politička zbivanja u koprivničkoj Podravini od objave šestosiječanjske diktature do sloma Kraljevine Jugoslavije*, 9.

⁹⁶ Isto, 10.

⁹⁷ Isto, 11-12.

je bila pod strogom kontrolom sve do atentata na kralja Aleksandra u Marseilleu, nakon čega dolazi do uzleta HSS-a i Mihovila Pavleka Miškine kao glavnog podravskog političara. Uz njega se u aktivnostima ističu Tomo Čiković i Stjepan Prvčić, kao i hlebinski seljak Franjo Gaži koji je pozivanjem Mirka Viriusa na izložbu hrvatskih seljaka-slikara odigrao značajnu ulogu u formiranju prve generacije hlebinskih naivnih slikara.⁹⁸

4.1. Ivan Generalić (1914. - 1992.)

Iako bez akademske likovne pozadine, Ivan Generalić predstavlja veliko ime u hrvatskoj umjetnosti 20. stoljeća. Također, za njega možemo reći da je najpoznatija ličnost hlebinske naive. Postavši učenik Krste Hegedušića u formativnim godinama, prerastao je u učitelja zahvaljujući velikom talentu i imaginaciji čime je odredio daljni razvoj Hlebinske slikarske škole, ali i hrvatske naivne umjetnosti u cjelini.

Slika 18. Ivan Generalić - Crkva u Hlebinama, 1931. godina.
(reproducirano iz SUMPOR, Svjetlana. *Ivan Generalić : 1930-1945.*
Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2010, str 24.)

U početku svog stvaralaštva bio je čvrsto vezan za djelovanje *Grupe Zemlja* i mentora Krste Hegedušića te su teme njegovog rada sukladno tome bile groteskne, socijalno kritički nabijene raznim motivima seljačke svakodnevice, dok se raspadom grupe *Zemlja* odlučio stvoriti vlastiti stil, te se posvetio sustavnom prikazivanju suživota čovjeka i prirode te time stvorio stil koji će postati budući model hlebinske škole. U vlastitim razmišljanjima, poznati likovni kritičar Vladimir Crnković zaključuje: “Osnovni problem Hegedušićevih nasljednika, dakle i Ivana Generalića, nije problem uzora, već postoji li u djelima tih autora nove

⁹⁸ Isto, 16.

umjetničke vrednote, nove estetske vrijednosti.”⁹⁹ Zdenka Munk nakon II. samostalne izložbe Ivana Generalića govori kako je unatoč stalnoj usporedbi sa mentorom Hegedušićem, Generalić razvio vlastiti likovni izraz, prikazujući seljački mentalitet, izašao je iz granica seljačkog kolektiviteta, te je u njegovom radu vidljiva nova društvena svijest.¹⁰⁰ Generalić se dva puta našao u problemima zbog političkih razloga. Prvi puta je u travnju 1933. godine nakon povratka iz vinograda zajedno sa dvojicom sumješšana pjevao proturežimske pjesme i uzvikivao “Živela samostalna Hrvatska” i “Dole Jugoslavija” te su ih žandari pretukli.¹⁰¹ U kolovozu iste godine bio tražen pod sumnjom bjega iz zemlje zbog političkih razloga,¹⁰² te su po pronalasku u Drnju uhićeni i predani kotarskom načelniku u Koprivnici, nakon čijega su ispitivanja pušteni kući.¹⁰³

Izložbe Ivana Generalića				
Naziv izložbe	Datum	Lokacija održavanja	Mjesto održavanja	
III. Izložba grupe Zemlja	13 - 28. rujna, 1931.	Umjetnički paviljon	Zagreb	
IV. Izložba grupe Zemlja	04 - 20. prosinca, 1932.	Umjetnički paviljon	Zagreb	
V. Izložba grupe Zemlja	15 - 30. travnja, 1934.	Umjetnički paviljon	Zagreb	
VI. Izložba grupe Zemlja	09 - 28. rujna, 1934.	Galerija Preslav	Sofija	
VII. Izložba grupe Zemlja	24. veljače, 1935.	Umjetnički paviljon Cvjete Zuzorić	Beograd	
VIII. Izložba grupe Zemlja (neodržana)	07 - 30. travnja, 1935.	Umjetnički paviljon	Zagreb	
I. Izložba hrvatskih seljaka slikara Generalić-Mraz (Virius)	18 - 30. svibnja, 1936.	Salon Ullrich	Zagreb	
Izložba grupe hrvatskih umjetnika	01 - 15. veljače, 1935.	Salon Galić	Split	
Izložba hrvatskih seljaka slikara	Veljača - Ožujak, 1937.	Akademski klub	Karlovac	
Skupina soudobych chorvatskych maliřů ze Zahřeba a Petr Dobrović z Bělehradu	23. travnja - 09. svibnja, 1937.	Aišova galerie širi umělecké besedy	Prag	
I. proljetna izložba Udruženja likovnih umetnika	Svibanj - Lipanj, 1937.	Inženjerski dom	Beograd	
Izložba hrvatskih seljaka-slikara	06 - 16. prosinca, 1937.	Francuski klub	Beograd	
Ivan Generalić	15 - 25. ožujka, 1938.	Salon Ullrich	Zagreb	
V. Izložba hrvatskih seljaka-slikara	10. svibnja, 1938.	Salon hrvatske naklade, Palača Napretkove zadruge	Zagreb	
XV. Izložba hrvatskih umjetnika	15 - 29. siječnja, 1939.	?	Osijek	
Izložba seljaka-slikara iz Hrvatske	Veljača, 1939.	Salon hrvatske naklade, Palača Napretkove zadruge	Zagreb	
Izložba hrvatskih seljaka slikara	12. veljače, 1939.	Vatrogasni dom	Koprivnica	
Izložba hrvatskih slikara seljaka	19. - 27. veljače, 1939.	Velika dvorana Pravnog fakulteta	Beograd	
Izložba hrvatskih slikara seljaka	07. ožujka, 1939.	Zadruga za narodno prosvjećivanje	Kragujevac	
Izložba hrvatskih slikara seljaka	10. ožujka, 1939.	Hotel Kren	Čačak	
Izložba hrvatskih slikara seljaka	16 - 19. ožujka, 1939.	Francuska čitaonica	Požarevac	
Prodajna izložba	09. studenoga, 1939.	Palača Napretkove zadruge	Zagreb	
XVI. Izložba hrvatskih umjetnika	19. studenoga - 13. prosinca, 1939.	Umjetnički paviljon	Zagreb	

Tablica 2. - Izložbe Ivana Generalića - Autor : Antonio Arač

⁹⁹ ŠPOLJAR, Marijan. “Podravski prilozi Zemlji: Krleža, Zemlja, Hegedušić i Podravina” *Podravski zbornik* 45 (2019), 67.

¹⁰⁰ KELEMEN, Boris. “Slikarstvo i kiparstvo seljaka i radnika između dva rata” *Podravski zbornik* 6 (1980), 265-266.

¹⁰¹ KRUŠELJ, Željko. *U žrvnju državnog terora i ustaškog terorizma. Politička zbivanja u koprivničkoj Podravini od objave šestosiječanjske diktature do sloma Kraljevine Jugoslavije*, 172-173.

¹⁰² KRUŠELJ, Željko. “Dva uhićenja mladog Ivana Generalića tijekom Šestosiječanjske diktature (travanj-kolovoz 1933.)” *Ivan Generalić. Djelo, život, vrijeme* (2016), 131-137.

¹⁰³ KRUŠELJ, Željko. *U žrvnju državnog terora i ustaškog terorizma. Politička zbivanja u koprivničkoj Podravini od objave šestosiječanjske diktature do sloma Kraljevine Jugoslavije*, 204-206.

4.2. Franjo Mraz (1910. - 1981.)

Kao drugom članu iz terceta prve generacije hlebinskih naivnih slikara umjetnika, Franji Mrazu i njegovoj ličnosti pripada velika uloga u pokretanju širenja pokreta naive, razvitku angažirane likovne umjetnosti i napredne kulturne svijesti. Rođen je 1910. godine u Hlebinama, te je počeo slikati već od 12 godine, kada je kako kaže “prvi put dobio vodene boje”.¹⁰⁴ Kao talentirani slikar, upoznaje svojeg sumještana Ivana Generalića te razmjenjuju slikarske ideje, dok iskustvo ovladavanja slikarskom tehnikom dobivaju priliku učiti od Krste Hegedušića, te imaju prvi javni nastup kao gosti na III. izložbi *Zemlje*, 1931. godine. U daljnjem radu, Mraz odbija slušati savjete Krste Hegedušića i dolazi do njihovog razlaza. Kao osoba koja je utjecala na slikarsko usmjerenje Franje Mraza, ističe se Petar Franjić, učitelj iz sela Peteranec. Franjić je naime bio student zagrebačke Likovne akademije kod Krste Hegedušića, ali je zbog slabog materijalnog stanja morao prekinuti studij. Unatoč tome, stekao je osnovno slikarsko obrazovanje, stvorio je mnogo radova te savjetovao mnoge nepoznate slikare, među kojima su se našli Franjo Mraz, a nešto kasnije i Mirko Virius. Franjić je davao upute tehničke prirode, ali nije bio rigidan kao Hegedušić, već je zajedno sa autorom komentirao slike poredavši ih uza zid. Također, bio je zainteresiran za socijalnu i političku situaciju, te u svojim radovima posjedovao “zemljašku koncepciju”. Našao se kao gost na V. izložbi grupe *Zemlja* sa dva rada, zamjenivši Marijana Detonija koji je odustao prije izložbe.¹⁰⁵ Unatoč odmaku od *Grupe Zemlja*, nastavlja svoju suradnju sa duetom Generalić-Virius, te se njemu zahvaljujući pokretanju i organizaciji javnih nastupa prve grupe seljaka slikara sa lijevom političkom orijentacijom (prema zadatku Komunističke partije Hrvatske kojoj je kasnije pripadao) dodjeljuje titula osnivača ne samo *Hlebinske škole*, već i *Hlebinskog kruga*, koji je obuhvaćao sve umjetnike koji su djelili isto političko opredjeljenje. Nakon izložaba seljaka slikara u Zagrebu, gdje je na onoj održanoj u salonu Ullrich prisustovao i sam predsjednik Hrvatske seljačke stranke - Dr. Vladko Maček,¹⁰⁶ pred održavanje izložbe u Varaždinu, glavno rukovodstvo Hrvatske seljačke stranke zahtjeva i savjetuje umjetnike da prestanu slikati bijedu i neimaštinu, već da slikaju seljake u narodnim nošnjama, u veselju i radosti. Umjetnici su odgovorili kako oni pripadaju narodu, a ne političkom rukovodstvu, nakon čega se Hrvatska seljačka stranka, zajedno sa klerikalnim

¹⁰⁴ MAĐAREVIĆ, Vlado. “Samosvojni slikar Podravine Franjo Mraz” *Podravski zbornik* 8 (1982), 126.

¹⁰⁵ ŠPOLJAR, Marijan. “Kulturna akcija na selu i uloga Petra Franjića” *Podravski zbornik* 8 (1982), 134.

tiskom okrenula protiv seljaka slikara govoreći kako izložba ne predstavlja nikakav kulturni događaj te da su umjetnici protiv Boga i crkve.¹⁰⁷ Kulminacija napetih odnosa između seljaka umjetnika i Hrvatske seljačke stranke dolazi do vrhunca 1938. godine kada uoči izložbe seljaka slikara u Beogradu koja je najavljena unatoč protivljenju rukovodstva Hrvatske seljačke stranke, Hrvatska seljačka stranka odlučuje prekinuti sve kulturne veze sa Beogradom. Nakon uspješne izložbe u Beogradu, seljaci svoje radove izlažu u Kragujevcu, Čačku i Požarevcu. Mraz 1940. godine održava samostalnu izložbu u zagrebačkom Umjetničkom paviljonu, nakon čega svoj fokus djelovanja prebacuje na rad u Komunističkoj partiji.¹⁰⁸ Franjo Mraz je sudjelovao u aktivnostima Komunističke partije od 1934/1935,¹⁰⁹ primjerice jedna od njih kojom se bavio bilo je širenje propagande Komunističke partije putem podjele ilegalnih letaka,¹¹⁰ raznog tiska i literature seljacima i simpatizerima Komunističke Partije, te je zbog iste bio pozvan kod načelnika koji mu je zaprijetio da će ga dati uhititi.¹¹¹ Posebnu je pozornost među seljacima dobila brošura *Zašto hrvatski seljak nije komunista?*, nakon čije objave dolazi do rasprave o raznim temama koje su u interesu seljaka, među kojima se našlo i pitanje politike Mačeka prema statusu seljaka i radnika, nakon čega dolazi do pada potpore koju su članovi HSS-a do tada uživali među seljacima. Kao rezultat toga 1938. godine Franjo Mraz sa grupom političkih istomišljenika osniva Partijsku organizaciju u Hlebinama te postaje njezin sekretar.¹¹² Svojom aktivnošću i zalaganjem dobiva funkciju sekretara Partije za Kotar Koprivnica od početka 1941. godine. Mraz je bio žestok kritičar Vladka Mačeka, njegove Hrvatske seljačke stranke, kao i ustaša - zbog čega je 1941.godine pod okupacijom Hrvatske raspisana tjeralica za Mrazom od strane okupatora. Uhićen je i odveden u logor *Danica* na rubnom području Koprivnice, ali uspijeva pobjeći i spasiti se okrutne sudbine.¹¹³

¹⁰⁶ ROJČEVIĆ, Jovo. "Četiri desetljeća crvene niti Franje Mraza" *Podravski zbornik* 5, (1979), 53.

¹⁰⁷ Isto, 54.

¹⁰⁸ Isto, 54.

¹⁰⁹ MAĐAREVIĆ, Vlado. "Samosvojni slikar Podravine Franjo Mraz" *Podravski zbornik* 8 (1982), 126.

¹¹⁰ KRUŠELJ, Željko. *U žrvnju državnog terora i ustaškog terorizma. Politička zbivanja u koprivničkoj Podravini od objave šestosiječanjske diktature do sloma Kraljevine Jugoslavije*, 112-113.

¹¹¹ DOBRILA, Ante. "Partijski rad u kotaru Koprivnica između dva rata" *Podravski zbornik* 2 (1976), 48.

¹¹² Isto, 48.

¹¹³ MAĐAREVIĆ, Vlado. "Samosvojni slikar Podravine Franjo Mraz" *Podravski zbornik* 8 (1982), 127.

Slika 19. Nekadašnji ulaz u logor *Danica* - danas Spomen područje *Danica*
- fotografirao - Antonio Arač

Svoj je bijeg opisao sljedećim riječima: “To je bilo lako zamisliti, ali teško i ostvariti. Međutim, nije mi preostalo drugo nego da pokušam. Ustao sa s klupe i pokazao žandarima da idem do zahoda. Kad je moj pratilac vidio da produžujem prema vratima i skačem iz vlaka, pokušao me zgrabiti za kaput. Bilo je isuviše kasno da bilo što učini.”¹¹⁴ Naredne godine Franjo Mraz provodi skrivajući se od ustaša, spavajući po mnogim poljoprivrednim objektima spavajući u sijenu kako ga nebi pronašli. Po zadatku Komunističke partije 1942. radi mnogobrojne propagandne crteže partizanskih boraca, ranjenika, izbjeglica, plakate sa pozivom na ustanak itd. Za vrijeme Drugog svjetskog rata postaje član ZAVNOH-a i vijeća AVNOJ-a, delegat je na Drugom zasjedanju AVNOJ-a u Jajcu, te jedan od pet potpisnika za saziv Kongresa radnika Hrvatske u Topuskom. Uz političke funkcije, obnašao je i mnoge kulturne među kojima valja istaknuti titulu šefa Odsjeka za likovne umjetnosti u Ministarstvu prosvjete Hrvatske, predsjednika ULUH-a i ULUS-a, te titule jednog od osnivača Zadruga likovnih umjetnika u Zagrebu i Beogradu te Prodajne galerije likovnih umjetnika u Beogradu.¹¹⁵ Nakon rata stanuje u Beogradu, dok ljeti odlazi u Orebić gdje je slikao tek danju, jer atelje nije imao električne struje. Na taj način je simbolično prikazao udaljavanje od ljudi i traženje sebe i izgubljenih korijena. Franjo Mraz je bio nepravredno slabo popraćen od strane tiska i likovne kritike u prošlosti, pa sve do danas, što rezultira nedostatkom reprezentativne monografije ili likovne mape u odnosu na druge autore kojima pripada i po njih nekoliko.¹¹⁶ Na poziv povodom 50. obljetnice izlaganja na III. Izložbi grupe *Zemlja* se nije odazvao te je tako prikazao nezadovoljstvo nepravdom koja mu je učinjena. Umro je nedugo zatim, 26. listopada 1981. godine na putu prema svojoj izložbi u Švicarskoj.¹¹⁷

¹¹⁴ ROJČEVIĆ, Jovo. “Četiri desetljeća crvene niti Franje Mraza” *Podravski zbornik* 5, (1979), 55.

¹¹⁵ MAĐAREVIĆ, Vlado. “Samosvojni slikar Podravine Franjo Mraz” *Podravski zbornik* 8 (1982), 128.

¹¹⁶ Isto, 129.

¹¹⁷ <https://www.matica.hr/kolo/316/izmeu-umjetnosti-i-ideologije-20749/>

Izložbe Franje Mraza

Plan	Date	Location	Helper
I. izložba grupe Zemlja	13 - 28. rujna, 1931.	Umjetnički paviljon	Zagreb
Samostalna izložba	1935. godine	?	Koprivnica
I. izložba primjenjene umjetnosti	1935. godine	?	Zagreb
I. izložba seljaka slikara	18 - 30. svibnja, 1936.	Salon Ullrich	Zagreb
II. izložba seljaka slikara	Veljača - Ožujak, 1937.	Mala dvorana vijećnice	Zagreb
Izložba hrvatskih seljaka slikara	06 - 16. prosinca, 1937.	Francuski klub	Beograd
Izložba hrvatskih seljaka slikara	19 - 27. veljače, 1939.	Velika dvorana Pravnog fakuleta	Beograd
Izložba hrvatskih seljaka slikara	07. ožujka, 1939.	Zadruga za narodno prosvječivanje	Kragujevac
Izložba hrvatskih seljaka slikara	10. ožujka, 1939.	Hotel Kren	Čačak
Izložba hrvatskih seljaka slikara	16 - 19. ožujka, 1939.	Francuska čitaonica	Požarevac

Tablica 3. - Izložbe Franje Mraza - Autor : Antonio Arač

4.3. Mirko Virius (1889. - 1943.)

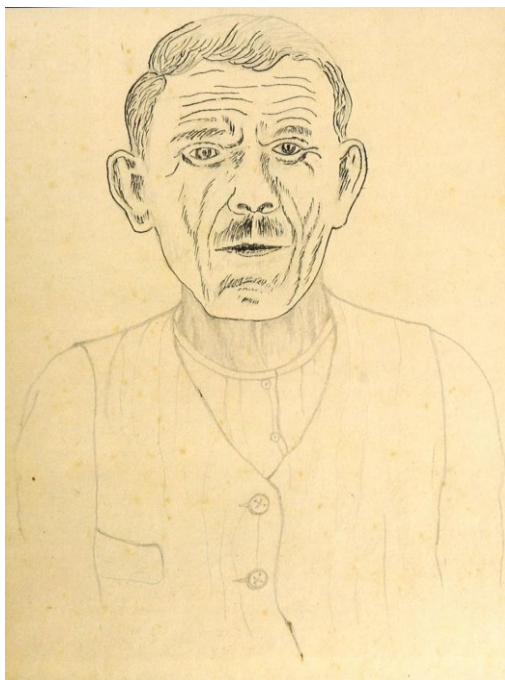
Prvu generaciju hlebinskih naivnih slikara umjetnika upotpunjuje Mirko Virius koji se nešto kasnije priključuje duetu Generalić-Mraz. Virius je bio nešto stariji od navedene dvojice, te je potjecao iz nedalekog sela Đelekovec, ali je održavao stalne kontakte te je bio aktivan kako na umjetničkom, tako i na kulturno-političkom planu. Krsto Hegedušić je više puta govorio kako Virius nije vezan uz Hlebinsku školu te da je njegov razvojni put samostalan, što potvrđuje tezu da je i prije početka Drugoga svjetskog rata postojao prošireni podravski krug.¹¹⁸ Kao dijete u siromašnoj seljačkoj obitelji nije imao mogućnost za formalnu likovnu naobrazbu, već je nakon četiri razreda pučke škole radio u obiteljskom polju. Na djecu se već od vrlo rane dobi računalo kao na pomoćnu radnu snagu u mnogim seoskim obiteljima.¹¹⁹ Djeca su krenula sa lakšim poslovima te su postupno uz poduku roditelja i starijih braća i sestara učili raditi kroz igru, da bi završetkom pučke škole sa oko dvanaest godina prešla u status pune radne snage.¹²⁰ Za vrijeme Prvog svjetskog rata Virius je kao austrougarski vojnik zarobljen od strane Rusa te odveden na rad u tvornici željeza, gdje crta radnike i događanja u tvornici.¹²¹ Njegovi sačuvani radovi su vezani uz kratko vremensko razdoblje od četiri godine (od 1936. do 1939. godine), što zbog teških životnih uvjeta, siromaštva i života u razdoblju dva svjetska rata, kao i ranog završetka života i smrti u Zemunskom logoru 1943.godine.

¹¹⁸ VINCE Ratko, DEPOLO Josip, ROGIĆ NEHAJEV, Ivan. *Čudo hrvatske naive*, 23.

¹¹⁹ LEČEK, Suzana. *Seljačka obitelj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. 1918.-1941.*, 356.

¹²⁰ Isto, 361-366.

¹²¹ PERNJAK, Pero. *Sve Mirkove procesije*, 159.

Slika 20 Mirko Virius - Autoportret.
(reproducirano iz KUŠENIĆ, Helena.

Putevima Hlebinske škole. Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 2018. str. 30.)

Njegova su djela nabijena socijalnim motivima, ali s jasnim odmakom od političkih konotacija.¹²² Unatoč tome, njegovi počeci izlaganja imaju političku pozadinu, naime kako je njegov sumještatin i član Hrvatske seljačke stranke, književnik Mihovil Pavlek Miškina prepoznao kvalitetu njegovog rada, zajedno je s Franjom Gažijem (predsjednikom kotara Koprivnica) omogućio Mirku Viriusu da izloži svoje radove na Prvoj izložbi seljaka slikara u zagrebačkom salonu Ullrich. Publika je prepoznala Viriusa te je otkupila sva četiri izložena rada za simboličnu cijenu od 400 dinara.¹²³ Miškina je 1935. godine uputio Viriusa u Hlebine gdje ga je upoznao Mraza i Generalića, a od proljeća 1936. godine Virius je počeo konzultiranje oko svojih slika kod peteranskog učitelja Petra Franjića.¹²⁴ Virius u izvornom smislu ne pripada *Zemlji* niti je u izvornom smislu pripadnik hlebinske škole, ali je po idejnim, poetičkim i tematskim odrednicama svog slikarstva, kao i socijalnom statusu najbliži izvornom zemljašu.¹²⁵

¹²² ZDELAR, Željka. "Mirko Virius - život i djelo između dva sužanjstva" *Podravski zbornik* 32 (2006), 110-111.

¹²³ BALDANI, Juraj. "Slikarstvo Mirka Viriusa - temelj naše angažirane naive" *Podravski zbornik* 7 (1981), 252.

¹²⁴ ŠPOLJAR, Marijan. "Podudarne značajke prijeratne naive i seljačke književnosti" *Podravski zbornik* 13 (1987), 132.

¹²⁵ ŠPOLJAR, Marijan. "Podravski prilozi Zemlji: Krleža, Zemlja, Hegedušić i Podravina" *Podravski zbornik* 45 (2019), 68.

Slika 21. Mirko Virius - Na paši, 1939. godine.
(reproducirano iz ŠPOLJAR, Marijan.
Mirko Virius.

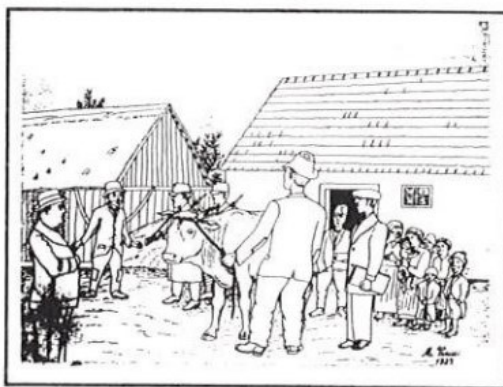
Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1989. str. 48.)

U godinama aktivnog stvaralaštva Virius redovno izlaže sa seljacima slikarima na zajedničkim izložbama po sjevernoj Hrvatskoj, ali i u Srbiji.¹²⁶ Jedan od rijetkih Viriusovih istupanja u političkom smislu je rad sa Miškinom i Mrazom u časopisu *Seljačka misao* koji je objavljivao članke o opasnosti od fašizma.¹²⁷ U svojim djelima Virius je uvijek isticao egzistencijalne probleme, na realan način prikazivao mukotrpan rad seljaka uz psihološke konstatacije vidljive na njihovim licima u obliku boli, nemoći, trpljenja, melankolije i rezignacije, osjećao je nepravdu u kojoj se seljak nalazi te je težio promjeni u vrednovanju rada, prema ravnopravijem i pravednijem svijetu.¹²⁸

¹²⁶ BALDANI, Juraj. "Slikarstvo Mirka Viriusa - temelj naše angažirane naive" *Podravski zbornik* 7 (1981), 253.

¹²⁷ DIZDAR, Zdravko. "Politika ljevice na području Koprivnice od 1929. do 1941. godine" *Podravski zbornik* 28 (2002), 191.

¹²⁸ Isto, 258.

Slika 22. Mirko Virius - Egzekucija (Ovrha), 1937. godine.
(reproducirano iz ŠPOLJAR, Marijan.

Mirko Virius.

Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1989. str. 71.)

Izložbe Mirka Viriusa

Naziv izložbe	Datum	Lokacija održavanja	Mjesto održavanja
I. Izložba seljaka slikara	18 - 30. svibnja, 1936.	Salon Ullrich	Zagreb
II. samostalna izložba seljaka slikara	Veljača - Ožujak, 1937.	Mala dvorana vijećnice	Karlovac
Izložba hrvatskih seljaka slikara	10 - 15. studeni, 1937.	Kazališna restauracija	Varaždin
Izložba hrvatskih seljaka slikara	06 - 16. prosinca, 1937.	Francuski klub	Beograd
V. izložba hrvatskih seljaka slikara	10. svibnja, 1938.	Salon hrvatske naklade, Palača Napretkove zadruge	Zagreb
XV. izložba hrvatskih umjetnika	15 - 29. siječnja, 1939.	?	Osijek
Izložba hrvatskih seljaka slikara	Veljača, 1939.	Salon hrvatske naklade, Palača Napretkove zadruge	Zagreb
Izložba hrvatskih seljaka slikara	12. veljače, 1939.	Vatrogasni dom	Koprivnica
Izložba hrvatskih slikara seljaka	19. - 27. veljače, 1939.	Velika dvorana Pravnog fakulteta	Beograd
Izložba hrvatskih slikara seljaka	07. ožujka, 1939.	Zadruga za narodno prosvjećivanje	Kragujevac
Izložba hrvatskih slikara seljaka	10. ožujka, 1939.	Hotel Kren	Čačak
Izložba hrvatskih slikara seljaka	16 - 19. ožujka, 1939.	Francuska čitaonica	Požarevac
Izložba hrvatskih slikara seljaka	08 - 17. rujna, 1939.	Kazališna restauracija	Varaždin
Prodajna izložba	09. studenoga, 1939.	Palača Napretkove zadruge	Zagreb

Tablica 4. - Izložbe Mirka Viriusa - Autor : Antonio Arač

5. SOCIJALNI ASPEKTI – HISTORIJSKA ANALIZA DJELA AUTORA PRVE GENERACIJE HLEBINSKE NAIVNE ŠKOLE SLIKARSTVA DO POČETKA DRUGOG SVJETSKOG RATA

Kada pogledamo sačuvane likovne radove koji nastaju djelovanjem autora prve generacije Hlebinske naivne škole, možemo zaključiti da nastaju kao posljedica svjetskih zbivanja koja su se prelila i na prostore Podravine. Prvi svjetski rat potaknuo je brojne ekonomske i društvene promjene, primjerice veliku svjetsku ekonomsku krizu 1929. godine koja je dodatno produbila siromaštvo ili pak redovne promjene strukture vlasti i zapostavljanje, ali i iskorištavanje nižih društvenih slojeva. Radove možemo podijeliti po temeljnim značajkama u tri relevantne, tematski različite skupine. U prvu skupinu svrstavamo statične motive, pretežno prikaze prirode, ali i nekih detalja raznih građevina iz sela. Ljudi se u ovoj skupini radova pojavljuju pojedinačno ili u manjim grupama bez određene aktivnosti, već je fokus na prikazu podravnih pejzaža - panorame sela, prikaz ulica, kuća, dvorišta, životinja, polja, livada, brežuljaka, potoka, rijeka, šuma kao glavnih motiva. Druga tematska skupina radova je radne prirode, tu se javljaju "težački radovi". Ova skupina radova je najbrojnija te se javlja kod svih autora prve generacije Hlebinske škole, čak i po nekoliko puta u opusu svakog autora. Slikari su prikazali radnu svakodnevicu podravnih seljaka na zemlji kroz razne aktivnosti uključujući oranje, sijanje, žetvu, košnju, berbu, tovarenje sijena, skupljanje krumpira, rad u vinogradu, rad u štali, pranje rublja, čuvanje svinja, spremanje drva, itd. Tu radnu atmosferu podravnog seljaka su prenijeli u njegovom životnom prostoru, koji je bio prikazan izričito skromno kao dokaz bijede i siromaštva seljaka koji su bili primorani mukotrpno raditi "cijeli dan" kako bi preživjeli. Treća tematska skupina radova psihološki heterogena i ostavlja najviše prostora za promišljanje i stvaranje određenih zaključaka. U ovoj se skupini radova javlja najviše ljudskih figura koje su prikazane na različitim zajedničkim događajima. Javljaju se prikazi seoskih svetkovina, procesija, proštenja, svatova, pogreba, sajмова, zabava, plesova, igara i drugih društvenih zbivanja. Ta su zbivanja bila rijetkost, te su značila odmak od svakodnevice, što je vidljivo i u nespretnim prikazima seljaka.¹²⁹ U ovu skupinu pripadaju

¹²⁹ BALDANI, Juraj. "Hlebinska ikonografija - angažirana društvena kritika" *Podravski zbornik* 8 (1982), 123.

i radovi koji prikazuju sukob seljaka sa vlastima. Vlast, prikazana u obliku žandara vrši nasilje i oduzima sva vrijedna dobra seljacima zbog neplaćanja poreza, što je posljedica neimaštine i prikaz ekonomskih i političkih nepravdi. Autori su upravo na ovim prikazima rekvizicija, naplate poreza i dražbi ostvarili najviše pažnje i najveću reakciju društva. Socijalni angažman seljaci slikari prve generacije hlebinske škole prikazivali na temelju vlastitih iskustava u vrijednim, povijesno rijetkim događajima kroz društveno kritički komentar urezan u likovne radove. U svojim su djelima uspješno prikazali klasne razlike i formulirali likove koje se može jasno prepoznati i razlikovati međusobno. Poruka koju su prenosili u vidu svojih djela, predstavljala je buđenje svijesti i pokretanje naprednih ideja, borbu za pravednije odnose u društvu, socijalnu jednakost i političku slobodu.¹³⁰

5.1. Krsto Hegedušić

Bilo bi nepravedno i nekorektno izostaviti Krstu Hegedušića koji je kao učitelj i mentor poticao Generalića i Mraza u ostvarivanju originalnih likovnih djela i odmaku od uobičajenih, strogih okvira. U razgovoru s kritičarem Jurajem Baldanijem Krsto Hegedušić tvrdi: “Ta socijalna nota je bila nametnuta od mene. Kada sam došao ovdje i sam sam slikao slike koje su odražavale ondašnje društvo i politička zbivanja. Slikao sam osnovne elemente situacije koje pokreću selo ili uzbuđuju kolektiv. To su bili pogrebi, proštenja, svatovi, rekvizicije, teror, rat i slične stvari...”, a nadalje za svoje slikare učenike govori: “Molim lijepo i oni vide socijalne nepravde i oni vide teror koji se vrši, društvenu razliku koja je postajala klasna. Tako su moji đaci tada automatski mislili da moraju slikati protiv popova, žandara, nešto što nosi socijalnu notu.”¹³¹ Kako je savjetovao seljake, tako je i crtao - slika *Bilo nas je pet v kleti* predstavlja odrednicu Hlebinskog slikarstva.¹³² Na slici je prikazano petoro likova koji se zabavljaju te uživaju neumjereno u jelu i piću, pošto nisu često imali takvu priliku.

¹³⁰ BALDANI, Juraj. “Hlebinska ikonografija - angažirana društvena kritika” *Podravski zbornik* 8 (1982), 124.

¹³¹ BALDANI, Juraj. “Hlebinska ikonografija - angažirana društvena kritika” *Podravski zbornik* 8 (1982), 121.

¹³² ŠPOLJAR, Marijan. “Skica za povijest hlebinskog kruga” *Katalog izložbe: Hlebinski krug - 50 godina naivnog slikarstva* (1981). 3.

Slika 23. Krsto Hegedušić - Bilo nas je pet vu kleti, 1927. godine.
 (reproducirano iz VINCE Ratko, DEPOLO Josip, ROGIĆ NEHAJEV Ivan.
Čudo hrvatske naive. Zagreb: Amalteja; Muzej naive umjetnosti, 1996. , str 16.)

Neslaganje s pravnim i socijalnim sustavom u državi Hegedušić je prikazao dvjema zaista životopisnim slikama sa mnoštvom detalja. Slike *Rekvizicija* i *Zeleni kader* prepune su zbivanja i emocija, prikazano je nasilje policijskog aparata, oduzimanje dobara i stoke, borba seljaka koji ostaje bez svega i postaje očajan.

Slika 24. Krsto Hegedušić - Rekvizicija, 1929. godine
 (reproducirano iz HEGEDUŠIĆ Krsto. *Krsto Hegedušić. [monografija]* ; predgovor Miroslav Krleža ; o djelu Vladimir Maleković ; kronika Darko Schneide.
 Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1974 . str.19-20.)

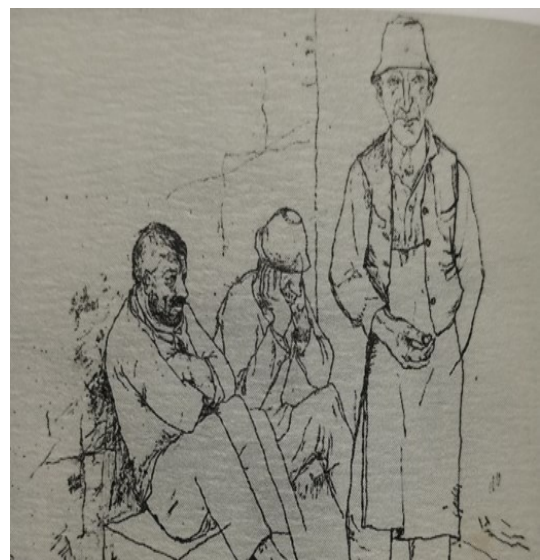

Slika 25 Krsto Hegedušić - Zeleni kader, 1928. godine
(reproducirano iz HEGEDUŠIĆ Krsto. *Krsto Hegedušić. [monografija]* ; predgovor Miroslav Krleža ; o djelu Vladimir Maleković ; kronika Darko Schneide. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1974 . str.21-22.)

Motive osame i prolaznosti vremena u razmišljanju donosi nam kroz djela *Pepek v jutro* i *Čekanje* koja su nastala u zatvorskoj ćeliji za vrijeme drugoga uhićenja iz 1932. godine. Pepek je zapravo dijete koje se nalazi u zatvorskoj ćeliji br.8 zbog tužne životne sudbine (“bez oca, a mati ništa ne radi”),¹³³ dok *Čekanje* ukazuje na (ne)prolaznost vremena u ćeliji i zamišljenost zatvorenika uz smrknuta lica.

Slika 26. Krsto Hegedušić - Pepek v jutro, 1932. godine
(reproducirano iz HEGEDUŠIĆ Krsto. *Krsto Hegedušić.* Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1974 . str.7.)

Slika 27. Krsto Hegedušić - Čekanje, 1932. godine
(reproducirano iz HEGEDUŠIĆ Krsto. *Krsto Hegedušić: Užnički crteži 1931.-1941.* Zagreb: Apertus, 2001. str.8

¹³³ HEGEDUŠIĆ, Krsto. *Krsto Hegedušić: Užnički crteži*, 8.

Hegedušić prikazuje i radne, težačke motive na djelima *Proljeće* i *Zidanje* koja djeluju idilično u smislu kolektivnog rada i zajedništva među pojedincima i grupom.

Slika 28. Krsto Hegedušić - Proljeće, 1930. godine (reproducirano iz HEGEDUŠIĆ Krsto. *Krsto Hegedušić*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1974 . str.30-31.)

Slika 29. Krsto Hegedušić - Zidanje, 1933. godine (reproducirano iz HEGEDUŠIĆ Krsto. *Krsto Hegedušić*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1974 . str.32.)

Slika *Poplava* prikazuje likove golih stopala koji stoje nad čovjekom koji dijagonalno leži i izgleda kao mrtvac. Upravo je motiv ležećeg čovjeka na svoj način upotrijebio i treći član Hlebinske slikarske škole - Mirko Virius u svojem djelu *Preplašeni konji* iz 1937. godine.¹³⁴ Slika *Jogenj* prikazuje zajedništvo cijelog sela u obrani domova od vatrene stihije - svi sudjeluju u gašenju požara, i žene i muškarci, i mladi i stari. U ovim djelima Hegedušić pokazuje kaos koji nastaje djelovanjem elementima vode i vatre, te njihovim prikazima poziva seljake na poštovanje, ali i na zajedništvo u teškim trenucima.

Slika 30. Krsto Hegedušić - Poplava, 1932. godine (reproducirano iz HEGEDUŠIĆ Krsto. *Krsto Hegedušić*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1974 . str.27.)

Slika 31. Krsto Hegedušić - Jogenj, 1933. godine (reproducirano iz HEGEDUŠIĆ Krsto. *Krsto Hegedušić*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1974 . str.33.)

¹³⁴ CRNKOVIĆ, Vladimir. *Umjetnost Hlebinske škole*, 56.

Hegedušić slika i velike skupine ljudi, suprotstavljajući osjećaje radosti i veselja uz svirače i ples na *Proštenju u Molvama* sa tugom i sumornošću velikog sprovoda prikazanog na *Zadušnicama*. Nadalje, u djelima *Sajam u Koprivnici* i *Justicia* prikazani su događaji koji donose ponos i zadovoljstvo prodajom svojih životinja i proizvoda, te nasuprot toga, ljutnju i zabrinutost zbog uhvaćenog lopova u selu.

Slika 32. Krsto Hegedušić - Proštenje u Molvama, 1930. godine
(reproducirano iz HEGEDUŠIĆ Krsto. *Krsto Hegedušić*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1974 . str.29.)

Slika 33. Krsto Hegedušić - Zadušnice, 1933. godine
(reproducirano iz HEGEDUŠIĆ Krsto. *Krsto Hegedušić*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1974 . str.63.)

Slika 34. Krsto Hegedušić - Sajam u Koprivnici, 1930. godine
(reproducirano iz HEGEDUŠIĆ Krsto. *Krsto Hegedušić*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1974 . str.53.)

Slika 35. Krsto Hegedušić - Justicia, 1934. godine
(reproducirano iz HEGEDUŠIĆ Krsto. *Krsto Hegedušić*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1974 . str.59.)

5.2. Ivan Generalić

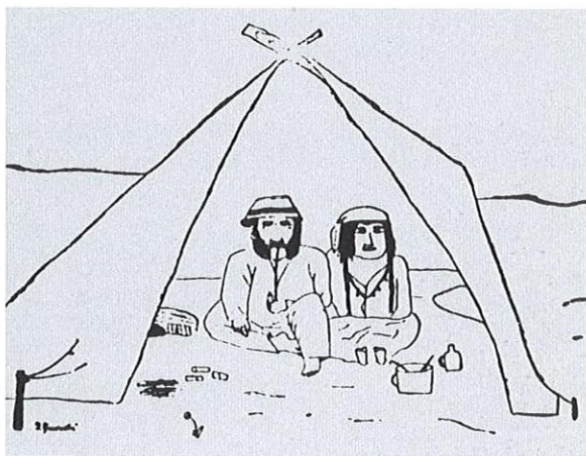
Počeo je slikati kao dječak iz seljačke obitelji, a prerastao je u jednu od glavnih ličnosti hrvatskog slikarstva 20. stoljeća. Naglašavao je utjecaj Krste Hegedušića na svoje početke: “On nas je počel vučiti kak nek rišemo. Rekel je nek gledimo oko sebe.. Samo glečte kak ljudi hodiju, kak sediju, glejte im glave, ruke... najte prerisavati. Imate hiže, imate kola, krave, cirkve, to rišite. Samo dobro otprite oči...”. Generalić je prihvatio savjet svojeg slikarskog mentora, potvrđujući to sljedećom izjavom: “Ono kako je onda bilo, na svoj način sam slikao. Nisam se mogao pomiriti sa nepravdama koje je ondašnjem seljaku donášala ondašnja vlast, ondašnja žandarmerija i sve ono što sam doživio to sam naslikao. Na primjer, dražbu za porez, žandari tuku ljude, nedadu ljudi svoje krave iz štale van, ne dadu ljudi prodavati svoje blazine, ne daju ljudi prodavati svoje ladle i tako dalje. To je ono, nije se mogao porez plaćati, nego se prisilno izvlačilo od čovjeka i pred općinu ili pred crkvu na hrpu to nosilo i tamo se ne dražbi prodavalo.” ; “Teška vremena ekonomske krize. Da, to sam ja naslikal. Naslikal sam procesije, proštenja, svadbe, sve ono što je ljude žalostilo i veselilo, i tamo gdje su plakali, sprovode. Sve sam to naslikal, tako da nije niš ispalo iz ruke.”

Na III. izložbi *Zemlje* u Zagrebu Ivan Generalić izlaže tri crteža tušem: *Cigani* (prvi Generalićev uopće poznati crtež),¹³⁵ *Tovarenje drva* i *Proštenje* te devet akvarela: *Hlebinski kanas*, *Talajčev most*, *Jerebičev mlin*, *Zima na selu*, *Plavšinska škola*, *Husovci u snegu*, *Hlebinska crkva*, *Hlebine* i *Sajam u Novigradu*; nakon čega su u tisku hvaljeni kao najprimjereniji i najbolji dio izložbe koja prati program *Zemlje*. Najranija sačuvana slika Ivana Generalića je akvarel *Husovci u snegu* datiran u 1930. godinu.¹³⁶ Rad je statične prirode te prikazuje niz od pet tipičnih seoskih kuća, užom stranom okrenute na cestu, a nastavljaju se svojom dužinom u dvorište. Na slici su prikazane četiri guske u zimskom ambijentu koje djeluju neodlučno posred raskršća zemljanog puta, što se protumačiti kao Generalićeva zagonetka i tijekom misli u kojem se on pita: “Kojim putem krenuti?” Na crtežu *Cigani* ističe se socijalna komponenta koja iskazuje sistematsko pristupanje nižim

¹³⁵ CRNKOVIĆ, Vladimir. *Ivan Generalić: crteži*, 11.

¹³⁶ SUMPOR, Svjetlana. *Ivan Generalić 1930-1945*, 16.

društvenim slojevima u svrhu njihova podizanja na viši kulturni nivo čime se također želi doći do likovne forme koja će biti razumljiva većem broju ljudi.¹³⁷

Slika 36. Ivan Generalić - Cigani, 1931. godina.
(reproducirano iz SUMPOR, Svjetlana.
Ivan Generalić : 1930-1945.
Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2010, str 23

Slika 37. Ivan Generalić - Husovci u snegu, 1930. godina.
(reproducirano iz SUMPOR, Svjetlana.
Ivan Generalić : 1930-1945.
Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2010, str 14.)

Akvareli *Hlebinski kanas* i *Sajam u Novigradu Podravskom* prate tematske smjernice koje će se pojavljivati u narednom razdoblju kod svih članova Hlebinske slikarske škole. Pejzaži oslikani jasnim linijama u svome naručju prikazuju radnu notu na *Hlebinskom kanasu*, dok se na djelu smješta društvena dinamika sa mnoštvom ljudi i stoke na *Sajmu u Novigradu Podravskom*.

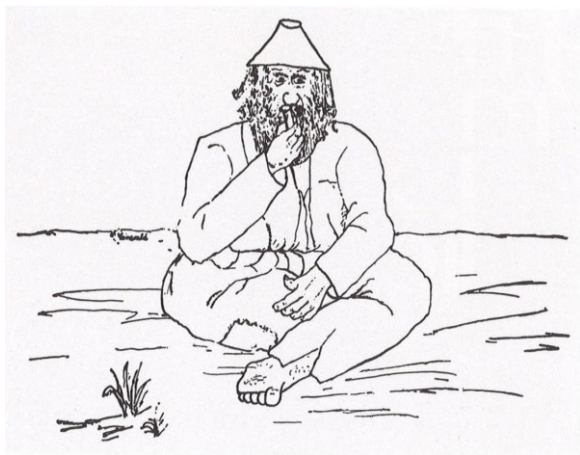
Slika 38. Ivan Generalić - Hlebinski kanas, 1931. godina.
(reproducirano iz SUMPOR, Svjetlana.
Ivan Generalić : 1930-1945.
Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2010, str 22.)

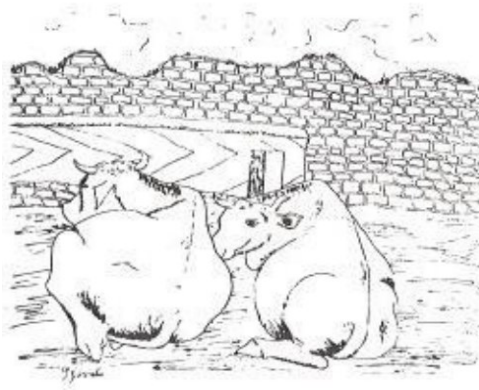
Slika 39. Ivan Generalić - Sajam u Novigradu Podravskom, 1931. godina.
(reproducirano iz SUMPOR, Svjetlana.
Ivan Generalić : 1930-1945.
Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2010, str 25.)

¹³⁷ CRNKOVIĆ, Vladimir. "Četvrto desetljeće 1931-1941" *Podravski zbornik* 8 (1982), 102.

Na IV. izložbi *Zemlje* 1932.godine Generalić izlaže crteže *Cigani u šatoru*, *Stari Ferko*, *Seljaci*, *Ciganica*, *Krava*, *U štali*, *Štandari* i *Za porez*, akvarele *Zima*, *Zima na selu* i *Rekvizicija* te tempere na staklu *Kola*, *Ciglana*, *Porez* i *Na paši* na kojima je vidljiv jasan umjetnički napredak u odnosu na prethodnu izložbu.¹³⁸ Puno je više detalja: *Stari Ferko* je zapuštenog lica, zaraslog u brkovima i bradi, zakrpane odjeće, dok *U štali* vidimo dvije krave kako leže i odmaraju, dok je iznad njih prikazan valoviti zid koji može ukazivati na dinamičnost u životu seljaka, na njegove uspone i padove. Također, statični prikazi krava i životinja koje obitavaju na seoskim domaćinstvima ukazuje na odnos prema njima, poštovanje, ponos, ali i brigu, jer one su svakodnevni suputnik u životu seljaka koji osigurava hranu i novac te time osigurava egzistenciju. Crtež *Stari Ferko* smatran je od cijenjenog kritičara Vladimira Crnkovića kao prvi zreli Generalićev rad i prvi crtež hrvatske naive.¹³⁹ Borbu protiv političkog i socijalnog sistema Generalić prikazuje u *Rekviziciji* gdje seljak trči sa vilama u nadi da će spriječiti žandara u oduzivanju njegove krave, dok su na crtežu *Seljaci*, prikazani u staroj poderanoj odjeći, vidno zapušteni i siromašni, svoj bijeg od stvarnosti traže u glazbi (prikaz gitare).

Slika 40. Ivan Generalić - Stari Ferko, 1932. godina.
(reproducirano iz SUMPOR, Svjetlana.
Ivan Generalić : 1930-1945.
Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2010, str 28.)

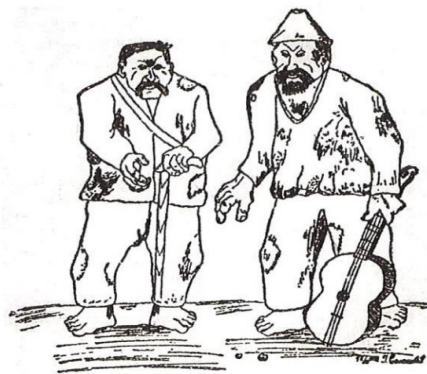
Slika 41. Ivan Generalić - U štali, 1932. godina.
(reproducirano iz CRNKOVIĆ, Vladimir.
Ivan Generalić: crteži. Zagreb: Centar za kulturu,
OOUR Muzej grada,
Koprivnica; Galerije grada Zagreba,
Galerija primitivne umjetnosti, 1984., str 12.)

¹³⁸ SUMPOR, Svjetlana. *Ivan Generalić 1930-1945*, 29.

¹³⁹ Isto, 32.

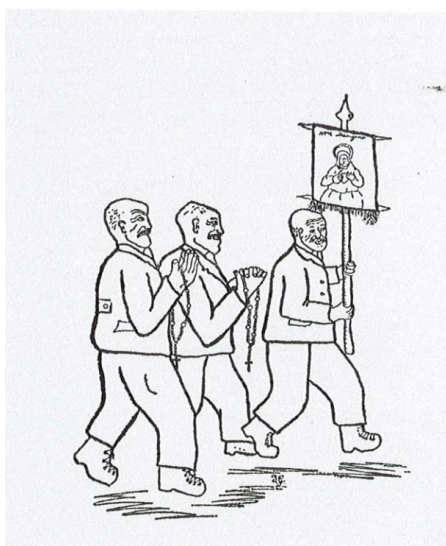

Slika 42. Ivan Generalić - Rekvizicija, 1932. godina.
(reproducirano iz SUMPOR, Svjetlana.
Ivan Generalić : 1930-1945.
Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2010, str 31.)

Slika 43. Ivan Generalić - Seljaci, 1932. godina.
(reproducirano iz SUMPOR, Svjetlana.
Ivan Generalić : 1930-1945.
Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2010, str 34.)

Odmak od realizma i prikazivanja socijalnih i političkih tema u djelima Ivana Generalića događa se nakon 1933. godine i poznatih Hegedušićevih *Podravske motive* s predgovorom Miroslava Krleža. Na V. izložbi *Zemlje* izloženi su crtež *Procesija (Prešencija)* i prve zrele autorske slike *Rekvizicija* i *Dražba*. Crtež *Procesija (Prešencija)* smatran je kao prvi crtež hrvatske naive zbog jasnih odrednica stila i zrelog umjetničkog izražavanja.¹⁴⁰ Likovi su definirani jasnim i preciznim linijama te su prikazani rezignirano u ostvarivanju motiva koji se nalazi i u samom naslovu djela, sudjelovanju u vjerskoj procesiji.

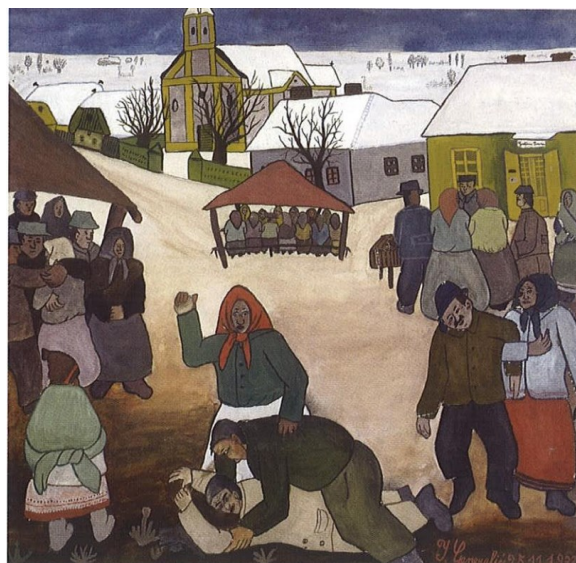
Slika 44. Ivan Generalić - Procesija, između 1933. i 1934. godine.
(reproducirano iz SUMPOR, Svjetlana.
Ivan Generalić : 1930-1945.
Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2010, str 43.)

¹⁴⁰ CRNKOVIĆ, Vladimir. "Četvrto desetljeće 1931-1941" *Podravski zbornik* 8 (1982), 102.

Dinamiku društvenih odnosa Generalić prikazuje u djelima *Pod šatorom* i *Tučnjava na proštenju*. Oba rada pokazuju veseli ambijent i druženje između likova s različitim mjestom radnje, ali i ishodom. *Pod šatorom* se nalazi na polju ili livadi te prikazuje razgovor muškaraca u stajaćem položaju, te žena koje sjede za stolom i konzumiraju piće rumene boje, vjerovatno vino. *Tučnjava na proštenju* je dinamičnijeg prikaza sa središnjim likovima koji se nalaze na podu i udaraju se. Povod ovoj tučnjavi može predstavljati alkohol koji je uvijek bio prisutan na društvenoj manifestaciji poput proštenja.

Slika 45. Ivan Generalić - Pod šatorom, 1933. godina.
(reproducirano iz SUMPOR, Svjetlana.
Ivan Generalić : 1930-1945.
Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2010, str 39.)

Slika 46. Ivan Generalić - Tučnjava na proštenju, 1933. godina.
(reproducirano iz SUMPOR, Svjetlana.
Ivan Generalić : 1930-1945.
Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2010, str 39.)

Rekvizicija i *Dražba* zapravo su gotovo identične slike, a rezultat su eksperimentiranja Ivana Generalića radom na različitim tehnikama, konkretnije, ovdje se radi o tehnici ulja na platnu i ulja na šperploči. Ti eksperimenti potvrđuju autorovo traženje vlastitog likovnog izričaja, dodatnom odmakom od *Zemlje* i težnji prema socijalnim i političkim temama, već okretanje prema larpurlatizmu i ostvarivanju umjetnosti radi umjetnosti. Unatoč eksperimentiranju sa tehnikom, motivi su ostali isti - kritika političkoj vlasti i prikazi siromaštva kod seljaka; na konkretnim slikama Generalićem svojim radom zapravo kritizira otimanje stoke i uroda seljacima u korist državnog aparata.¹⁴¹

¹⁴¹ KUŠENIĆ, Helena. *Putevima Hlebinske škole*, 9.

Slika 47. Ivan Generalić - Dražba, 1934. godine.
(reproducirano iz SUMPOR, Svjetlana.
Ivan Generalić : 1930-1945.
Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2010, str 51.)

Slika 48. Ivan Generalić - Rekvizicija, 1934. godine.
(reproducirano iz SUMPOR, Svjetlana.
Ivan Generalić : 1930-1945.
Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2010, str 52.)

Generalić na V. izložbi grupe *Zemlja* održanoj u zagrebačkom Umjetničkom paviljonu u travnju 1934. godine izlaže akvarele *Svati v Hlebinama* i *Kanas*, gvaševe *Transferacija* i *Proštenje*, tempere na staklu *Pranje*, *Zidanje*, *Pospravaljanje*, *Na kanalu* te dva neimenovana crteža. Iste godine predstavlja se na izložbi *Novi Hudožnici i Zemlja* u Sofiji sa crtežima *U štali* i *Procesija*.¹⁴² Među sačuvanim radovima iz 1934. godine nalazi se i *Kokošar*, prikaz društvenog zbivanja gdje je lopov uhvaćen i pospramljen sproveden od strane žandara dok ga pogledom prati seoska gomila. Zatim je tu *Berba* sa radnom atmosferom, ali naizgled ne onom teškom težačkom, već ugodnom sa dozom radosti. Uz njih, sačuvano je djelo i *Sprevod Štefa Halačeka* koje krije zanimljivu anegdodu.

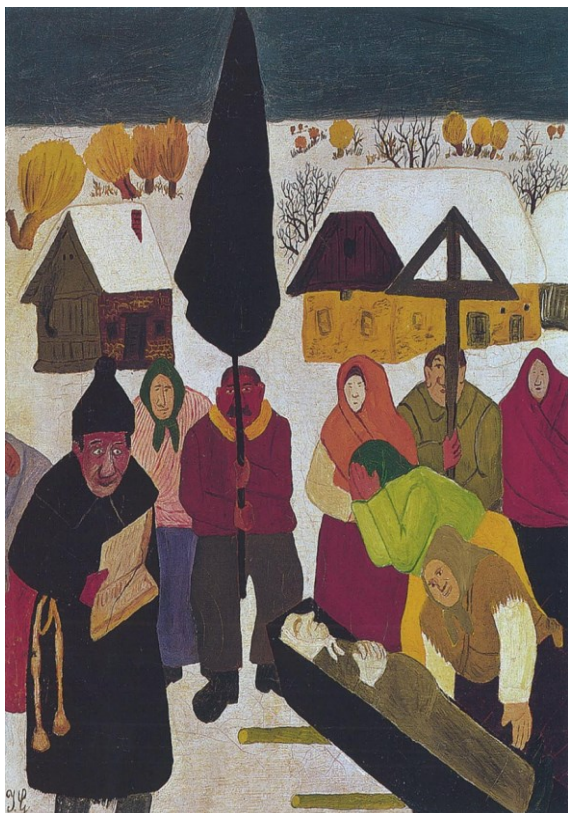
Slika 49. Ivan Generalić - Kokošar, 1934. godine.
(reproducirano iz SUMPOR, Svjetlana.
Ivan Generalić : 1930-1945.
Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2010, str 51.)

Slika 50. Ivan Generalić - Berba, 1934. godine.
(reproducirano iz SUMPOR, Svjetlana.
Ivan Generalić : 1930-1945.
Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2010, str 56.)

¹⁴² SUMPOR, Svjetlana. *Ivan Generalić 1930-1945*, 47.

Premda kada govorimo o naivi, govorimo o realnoj umjetnosti, zaintrigirala me je činjenica koju sam prvi puta pročitao u predgovoru Nade Križić, a ista tvrdi kako je *Sprevod Štefa Halačeka* iz 1934. godine zapravo izmišljena priča!¹⁴³ Seljački sluga Stjepan Halaček, od milja zvani Štef stalno je nešto prigovarao Generaliću za vrijeme slikanja likovnih djela, pa ga Generalić odlučio živoga pokopati putem svojeg djela.¹⁴⁴ U novijoj verziji slike iz 1959. godine, uz lijes sa pokojnikom stoje svećenik, nosač zastave i dvije žene, dok je grupa ljudi udaljena za razliku od prikaza uz lijes na prvoj slici.¹⁴⁵ Moja je prvotna pretpostavka bila da je autor slike na ovaj način želio odati počast pokojniku koji je u međuvremenu stvarno preminuo.

Slika 51. Ivan Generalić - Sprevod Štefa Halačeka, 1934. godine.
(reproducirano iz SUMPOR, Svjetlana.
Ivan Generalić : 1930-1945.
Zagreb: Hrvatski muzej naive umjetnosti, 2010, str 46.)

Slika 52. Ivan Generalić - Sprevod Štefa Halačeka, 1959. godine.
(reproducirano iz SUMPOR, Svjetlana.
Ivan Generalić : 1945-1961.
kronologija života i rada = chronology of the life and work.
Zagreb: Hrvatski muzej naive umjetnosti, 2014. str 253.)

¹⁴³ CRNKOVIĆ, Vladimir. *Ivan Generalić: crteži*, 9.

¹⁴⁴ KUŠENIĆ, Helena. *Putevima Hlebinske škole*, 10.

¹⁴⁵ SUMPOR, Svjetlana. *Ivan Generalić 1945.-1961.*, 262.

Kako bih potvrdio navedene tvrdnje, odlučio sam napraviti malo istraživanje te saznati više o smrti Štefa Halačeka. U listu *Glas podravine* (4. ožujka, 1961. godine, br.9, str.8) nalazi se zapis o nesreći nakon koje je preminuo Halaček: “U Molvama je došlo do teže saobraćajne nesreće u kojoj je povređen Stjepan Halaček iz Gabajeve Grede. Stjepan Šprajc iz Virja sustigao je zaprežna kola Halačeka. Halaček je iznenada iskočio iz kola i htio protrčati cestu. Nesreća je bila neizbježna. Automobil je odbacio Halačeka na cestu. Ostao je izvjesno vrijeme u nesvjesti. Prevezen je s teškim povredama u bolnicu.” U bolnici je ubrzo preminuo, a kao dokaz tome u nastavku prilažem Izvadak iz matice umrlih Koprivničko-križevačke županije, Matičnog ureda Koprivnica. Pročelnik ureda Upravog odjela za opću upravu i imovinska prava, gospodin Tihomir Kvakarić je prilikom ishođenja ovog dokumenta napomenuo da se podaci upisani u mačnim knjigama razlikuju odnosno da je pokojni Stjepan Halaček u matici umrlih za Matično područje Bjelovar, gdje je preminuo, upisan kao Stjepan Halaček sa datumom rođenja koji se razlikuje od izvornog datuma rođenja, te da se vjerovatno radi o datumu krštenja, što je u ono vrijeme bio česti slučaj prilikom upisa. Dakle, Generalić je naslikao stvarnu osobu, svog suvremenika, seljačkog slugu Stjepana Halačeka, koji je u trenutku nastanka djela *Sprovod Štefa Halačeka* bio živ, čak i nakon druge verzije koja nastaje 1959. godine, da bi preminuo nedugo zatim od posljedica prometne nesreće u 1961. godini.

REPUBLIKA HRVATSKA

KOPRIVNIČKO-KRIŽEVAČKA ŽUPANIJA

Pristojba po tar.br.4. Uredbe o tarifi o
upravnih pristojbi od 20,00 kn naplaćena i
poništena na podnesku.

MATIČNI URED KOPRIVNICA

Izvadak iz matice umrlih

U matici umrlih matičnog područja BJELOVAR
za godinu 1961 pod rednim brojem 00051 izvršen je dana 04.03.1961.

upis činjenice smrti:

OIB -----

2.(DRUGI) OŽUJKA 1961. u 14:00 <small>(dan, mjesec, godina i sat smrti)</small>		BJELOVAR <small>(mjesto smrti)</small>
Ime	STJEPAN	
Prezime	HOLAČEK	
Prezime prije sklapanja braka	-----	
Dan, mjesec i godina rođenja	3.(TREĆI) TRAVNJA 1908.	
Mjesto rođenja	MOLVE	
Narodnost	HRVAT	
Državljanstvo	-----	
Zanimanje	RATAR	
Prebivalište i adresa stanovanja	GABAJEVA GREDA	
Bračno stanje	UDOVAČ	
Ime i prezime bračnog druga i njegovo prezime prije sklapanja braka	-----	
Ime i prezime roditelja	Oca	FRANJO HOLAČEK
	Majke	JELA HOLAČEK R. LONČAR

<p>Ime, prezime i prebivalište osobe koja je prijavila smrt odnosno naziv ustanove, ako je smrt prijavila ustanova</p>	
<p>Proglašenje nestale osobe umrlom i činjenica smrti utvrđena u sudskom postupku</p>	
<p>Primjedbe i naknadni upisi:</p> <p>UPISANO NA TEMELJU PRIJAVE OPĆE BOLNICE BJELOVAR BROJ: 1168 OD 02.03.1961.</p>	

Sadržaj isprave verificirao matičar: ZRNKA HABAHT, dana 08.07.2021.

Brojčana oznaka:

KLASA: 223-04/21-002/670

URBROJ: 2137-08-01/15-21-1

KOPRIVNICA 13.07.2021

(mjesto i datum)

Matičar:

SUZANA KOCIJAN

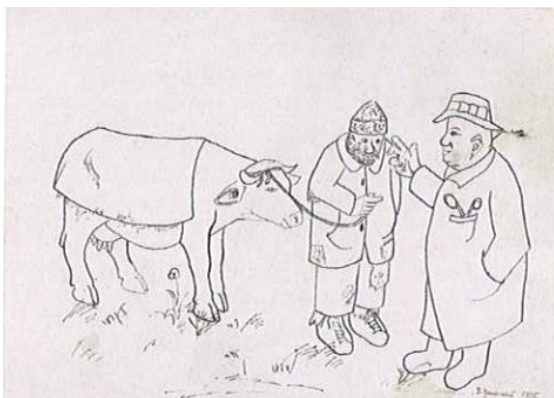
Na VII. Izložbi grupe *Zemlja* u veljači i ožujku 1935. godine Generalić je izložio u Umjetničkom paviljonu Cvijete Zuzorić u Beogradu sljedeće radove: ulja - *Vrtna zabava*, *Dražba*, *Sprevod Štefa Halačeka*, *Na ribnjaku*; tempere na staklu - *Zidanje*, *Na kanalu*, *U polju*, *Kola* i *Ciglana*; akvarele - *Sajam u Novigradu*, *Kanas*, *Zima* i *Svatovi u Hlebinama*; crteže - *Procesija*, *Vrčak*, *Kotec*, *U štali* i *Krava*. Na VIII., zabranjenoj izložbi grupe *Zemlja*, prateći katalog Generalić je trebao izložiti ulja *Vrtna zabava*, *Dražba*, *Sprevod Štefa Halačeka*, *Na ribnjaku*; crteže - *Vrčak*, *Kotec*, *U vrtu* i *Fašenjek*.¹⁴⁶ Na djelu *Vrtna zabava* prikazuje se način opuštanja i zabave vesele skupine likova u nečijem vrtu, dok se na djelu *Preša* prikazuju dva lika, muški i ženski u bliskom položaju koji sugerira povezanost, dok je osmjeh na licu odraz zadovoljstva dobro odrađenog posla berbe vinograda, što nam dokazuje mošt koji iza leđa muškarca teče u posudu. Crteži *Krava* i *U staji* svjedoče povezanosti između vlasnika i njegove stoke, što je posebice vidljivo kod prodaje na crtežu *Krava*.

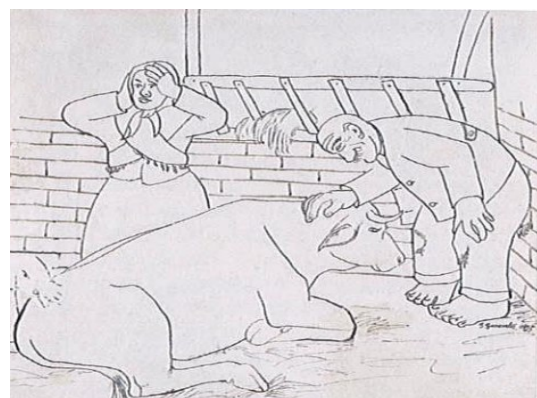
Slika 53. Ivan Generalić - Vrtna zabava, 1935. godine.
(reproducirano iz SUMPOR, Svjetlana.
Ivan Generalić : 1930-1945.
Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2010, str 61.)

Slika 54. Ivan Generalić - Preša, 1935. godine.
(reproducirano iz SUMPOR, Svjetlana.
Ivan Generalić : 1930-1945.
Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2010, str 61.)

Slika 55. Ivan Generalić - Krava, 1935. godine.
(reproducirano iz SUMPOR, Svjetlana.
Ivan Generalić : 1930-1945.
Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2010, str 63.)

Slika 56. Ivan Generalić - U staji, 1935. godine.
(reproducirano iz SUMPOR, Svjetlana.
Ivan Generalić : 1930-1945.
Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2010, str 63.)

¹⁴⁶ SUMPOR, Svjetlana. *Ivan Generalić 1945.-1961.*, 59.

Od 1935. godine nadalje, Generalić prekida sa slikanjem motiva *Zemlje* poput rekvizicije, seljačke bijede i pobune tokom oduzimanja stoke, već se okreće lirizmu i larpurlatizmu, sve češće mu se kao motivi javljaju krajolici u žutim i crvenim nijansama, djeca i ostali prikazani likovi pojavljuju se tek u igri i naglašenoj pozitivnosti koju je Generalić ponio iz svog tužnog djetinjstva. Djelo *Ciganski svati* označava odvajanje slikara od socijalne optužbe zbog teškog života na selu.¹⁴⁷

Slika 57. Ivan Generalić - Ciganski svati, 1936. godine.
(reproducirano iz SUMPOR, Svjetlana. *Ivan Generalić : 1930-1945.*
Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2010, str 77.)

Na prvoj izložbi seljaka slikara 1936. godine Generalić izlaže: 12 crteža - među kojima su najupečatljiviji *Fašenjek*, *Spravljači*, *Čordaševa hiža* i *Gabajeva greda* od kojih su posljednja dva otkupljena od strane Grafičke zbirke Sveučilišne biblioteke¹⁴⁸; 6 ulja sa socijalnim motivima gdje valja istaknuti dosad neizlagano djelo *Đelekovečka buna*; 8 temperi na staklu sa prikazima pejzaža i "težačkim temama". U tiskanom izdanju *Glasa omladine* objavljena je informacija da se među posjetiteljima izložbe našao i predsjednik Hrvatske seljačke stranke, dr. Vladko Maček.¹⁴⁹ U sljedećim godinama Generalićevi su crteži rijetko naglašene socijalne tematike, a jedan od posljednjih takvih je *Ciganica* iz 1937. godine, objavljena na Generalićevoj samostalnoj izložbi u salonu Ullrich, kao i u Zborniku hrvatskih seljaka II.¹⁵⁰ Crteži *Fašenjek*, *Spravljači* i *Ciganica* odraz su realizma u stvaralaštvu Ivana

¹⁴⁷ VINCE Ratko, DEPOLO Josip, ROGIĆ NEHAJEV, Ivan. *Čudo hrvatske naive*, 39.

¹⁴⁸ CRNKOVIĆ, Vladimir. "Četvrto desetljeće 1931-1941" *Podravski zbornik* 8 (1982), 107.

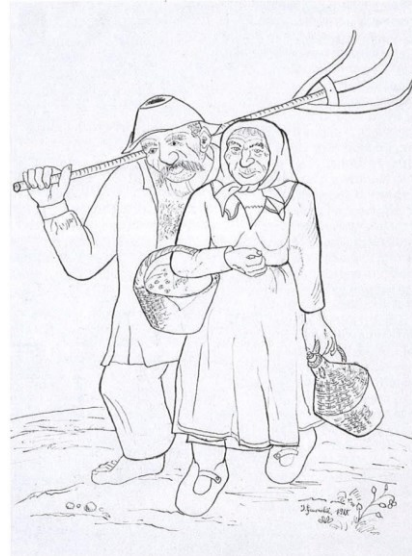
¹⁴⁹ SUMPOR, Svjetlana. *Ivan Generalić 1930-1945.*, 73.

¹⁵⁰ CRNKOVIĆ, Vladimir. "Četvrto desetljeće 1931-1941" *Podravski zbornik* 8 (1982), 111.

Generalića te sadrže sve odrednice koje se vezuju uz *Zemlju* i Hlebinsku školu naive. *Fašenjek* gdje centralno pozicionirani lik drži u okovima lika sa plosnatom glavom simbolizira sav pritisak i represiju vlasti na seljaka, *Spravljači* prikazuje radnu etiku seljaka, dok *Ciganica* prikazuje sav jad i neimaštinu koji se može pronaći u nižim društvenim slojevima.

Slika 58. Ivan Generalić - Fašenjek, 1935. godine.
(reproducirano iz SUMPOR, Svjetlana.
Ivan Generalić : 1930-1945.
Zagreb: Hrvatski muzej naive umjetnosti, 2010, str 58.)

Slika 59. Ivan Generalić - Spravljači
(Povratak s polja), 1935. godine.
(reproducirano iz SUMPOR, Svjetlana.
Ivan Generalić : 1930-1945.
Zagreb: Hrvatski muzej naive umjetnosti, 2010, str 64.)

Slika 60. Ivan Generalić - Ciganica, 1937. godine.
(reproducirano iz SUMPOR, Svjetlana. *Ivan Generalić : 1930-1945.*
Zagreb: Hrvatski muzej naive umjetnosti, 2010, str 100.)

Među sačuvanim djelima opusa Ivana Generalića iz 1936. godine nalazi se i *Licitacija*, koja uz *Đelekovečku bunu* postiže izniman likovni uzraz u svojstvu pokreta ljudskih figura.¹⁵¹ Generalićev socijalno angažirana djela često za temu imaju rekviziciju - motiv prisilnog oduzimanja imovine seljacima koji nisu u mogućnosti platiti porezne obveze. Jedno od takvih djela jest i *Đelekovečka buna* gdje rekvizicija nije završila uobičajenim ishodom, već su seljaci uspjeli nadvladati žandare, obraniti i zadržati svoju imovinu od zaposjedanja. Likovi seljaka su pokazani s podignutim rukama u kojima drže razni alat kojim tjeraju grupu od četiri žandara i svećenika koji djeluju iznenađeno i preplašeno.¹⁵² Djelo *Licitacija* prikazuje kako se raspolagalo s oduzetom stokom i robom nakon uspješno obavljene rekvizicije. Likovi koji su u financijskoj mogućnosti kupiti oduzetu imovinu okupljaju se oko čovjeka se nalazi na povišenom položaju te licitira prodaju iste.

Slika 61. Ivan Generalić - Licitacija, 1936. godine.

(reproducirano iz SUMPOR, Svjetlana.

Ivan Generalić : 1930-1945.

Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2010, str 79.)

Slika 62. Ivan Generalić - Đelekovečka buna, 1936. godine.

(reproducirano iz SUMPOR, Svjetlana.

Ivan Generalić : 1930-1945.

Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2010, str 91.)

Sljedeće godine u veljači Generalić sudjeluje na Izložbi grupe hrvatskih umjetnika u splitskom Salonu Galić, zatim i kao gost s Izložbom hrvatskih seljaka slikara u Karlovcu i Varaždinu, a zatim i u Srbiji - Beogradu, Novom Sadu, Požarevcu i Čačku; i u češkom Pragu. Na ovim su izložbama prikazana zagrebačkoj publici već poznata djela, uz niz novih, ali bez naglašavanja socijalne tendencije, već umjetnosti i lirizma, najčešće u prikazima krajolika. Među sačuvanim djelima iz 1937. godine nalaze se dva tematski slična djela, *Procesija kraj križa* i *Bistrički bogci*.¹⁵³ Navedena djela prikazuju religijske motive u fenomenu prolaska

¹⁵¹ SUMPOR, Svjetlana. *Ivan Generalić 1930-1945.*, 86.

¹⁵² Isto, 90.

¹⁵³ Isto, 106.

procesije u selu i pokraj križa, gdje seljaci, iako fizički prisutni, izgledaju nezainteresirano i mislima daleko. Na djelu *Bistrički bogci* procesija prolazi pokraj dva pogrbljena lika muškarca i žene deformiranog izgleda, kojima je jasno potrebna pomoć i milostinja, ali to ne interesira Crkvu utjelovljenu u liku svećenika, kao ni jednog drugog lika iz povorke koji prolaze nijemo pokraj njih. U tom djelu možemo iščitati poruku kako Crkva ne mari za pojedince, te gleda da namiri isključivo sebe. Ta se neosjećajnost prenosi i na ostale likove prikazane unutar povorke, što je i posljedica teškog razdoblja života na selu u tridesetim godinama dvadesetog stoljeća.

Slika 63. Ivan Generalić - Procesija kraj križa, 1937. godine.
(reproducirano iz SUMPOR, Svjetlana.
Ivan Generalić : 1930-1945.
Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2010, str 102.)

Slika 64. Ivan Generalić - Bistrički bogci, 1937. godine.
(reproducirano iz SUMPOR, Svjetlana.
Ivan Generalić : 1930-1945.
Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2010, str 105.)

Zagrebački salon Ullrich u ožujku 1938. godine još je jednom mjesto izlaganja Generalićevih radova, ovaj puta na samostalnoj izložbi. Kritičari su na ovoj izložbi kod Generalića primjetili porast interesa za pejzaže umjesto socijalnih tema. Zdenka Munk u članku *Slikarstvo Ivana Generalića* navodi sljedeće: “Generalić danas slika sliku, on je zapravo istupio iz tradicionalnog seljačkog kolektiviteta na umjetničkom području. Njegova nova društvena svijest dala je njegovom radu drugi smisao.”¹⁵⁴ Tendencija jačanja izraza putem kolorita vidljiva je u djelu *U šumi* gdje Generalić uplivom boja prebacuje fokus sa težačkog motiva skupljanja drva koje je potrebno za ogrijev kako bi seljaci preživjeli zimu na ljepotu prikazivanja i izražavanja pejzaža i krava uporabom pomno odabranog kolorita. Djelo *Bolesna krava* predstavlja posljednje Generalićevo predratno djelo u kojem nije toliko naglašena uporaba kolorita, a sadrži osnove zemljaških motiva. Centralna figura u ovom djelu je upravo bolesna krava prikazana kako bespomoćno leži dok se nad njom okuplja zabrinuta gomila seljaka. Upravo su ekspresije zabrinutih lica seljaka, uz prekrizene ruke muškarca i

¹⁵⁴ Isto, 113.

žena koja se primila za glavu - težinski motiv ove slike, predstavljaju tugu, ali i nadu u ozdravljenje ove životinje.

Slika 65. Ivan Generalić - U šumi, 1938. godine.
(reproducirano iz SUMPOR, Svjetlana.
Ivan Generalić : 1930-1945.

Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2010, str 122.)

Slika 66. Ivan Generalić - Bolesna krava, 1938. godine.
(reproducirano iz SUMPOR, Svjetlana.
Ivan Generalić : 1930-1945.

Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2010, str 119.)

Posljednje dvije predratne godine predstavljaju daljnji napredak u tehnici slikanja i ostvarivanje Ivana Generalića kao kompletnog slikara. Teme su pretežno stilizirani pejzaži ili prikazi sela, dvorišta, kuća, dnevnih aktivnosti seljaka. Djela koja u sebi imaju ubrzanu socijalnu dinamiku su *Jogenj* i *Na proštenju*. Djelo *Jogenj* prikazuje požar u selu koji uzrokuje veliki crni dim koji izvire iznad kuća i krošanja drveća. Požar naravno uznemiruje ljude te oni bježe po selu i traže način kako da ugase požar i spase svoje kuće i životinje. Drugo navedeno djelo prikazuje seosku zabavu koja se protekla do dugo u noć sudeći po prikazu neba. Uz stilizirano nebo, razgranate krošnje drveća, tu je i neizostavna crkva što stoji nad livadom koja je pozornica za ples nekolicini likova. Likovi su predstavljeni opuštenu, te njihovi pokreti djeluju prirodno. Na ovom je radu vidljiv golem napredak Ivana Generalića u svim aspektima slikarstva i naznaka da će postati svjetski poznati slikar naive.

Slika 67. Ivan Generalić - Jogenj, oko 1939. godine.
(reproducirano iz SUMPOR, Svjetlana.
Ivan Generalić : 1930-1945.

Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2010, str 131.)

Slika 68. Ivan Generalić - Na proštenju, 1940. godine.
(reproducirano iz SUMPOR, Svjetlana.
Ivan Generalić : 1930-1945.

Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2010, str 140.)

Kao drugi učenik Krste Hegedušića, Mraz također ne krije njegov utjecaj na vlastito slikarstvo, uz početnu uputu: “Ne preslikavati dopadljive fotografije u boji, već slikati svoju okolinu” čime se ostvaruje originalnost prikaza. No, Mraz tvrdi kako je i prije Hegedušića crtao socijalne motive: “Crtao sam po sjećanju susjede koji su na mojim crtežima izazivali više smjeha negoli divljenja kod moje komšijske publike, jer su ponekog prepoznali po šeširu ili nekoj markantnoj zakrpi na turu.”¹⁵⁵ O svojem i radu seljaka slikara kaže: “Naša tematika je tretirala život sela, onakav kakav je onda bio, sa svim tim političkim previranjima i borbama koje su postajale u gradu i na selu. Te tendencije u literaturi bile su isto na našim slikama”¹⁵⁶ nadalje nastavlja o prikazivanju društvenih razlika: “...čemu služi naše slikarstvo ne samo za naše lično zadovoljstvo, ne samo zato da napravimo slike koje će nekome pružiti zadovoljstvo, nego slikamo za to da bi nešto rekli o svom seljačkom životu, kakav je on, da bi protestovali preko slika protiv onoga sa čim se ne slažemo, je li, tako da ta naša tematika i naša tendencija u to vreme bila je apsolutno socijalno određena u socijalno političkom smislu.” Govori i o odnosu društva te medija o seljacima slikarima: “Čulo se o nama, a i pisalo. I to ne samo kao seljacima slikarima koji se prihvaćaju kista i boja kad napuste kose i motike, već se i ukazivalo na ono što slikamo. Prema nekima to je bilo buntovno. A i bilo je!... moja rodbina i moja su bili protiv toga da se bavim slikarstvom jer to traži izdatke a ništa ne donosi, a zbog socijalne tematike i pop je bio protiv takovog slikarstva, a to je bilo za moju okolinu najvažnije.” Neslaganje crkve i svećenstva sa radovima seljaka slikara dokazuje i naslov iz tiska: “Izložba seljaka slikara u Varaždinu nije ništa drugo nego izrugivanje i crkve i boga.”¹⁵⁷ *Selo vozi gradu led* i *Oranje* iz 1936. godine predstavljaju dva uspješna djela Mraza koji imaju nepobitna obilježja naivne umjetnosti.¹⁵⁸ Sačuvani su i drugi radovi poput *Ledvenice* i *Sela Levača* uz prikaz *Pri talijanovom mostu* koji prezentiraju radnu atmosferu na selu, čak i kad je slika statična, likovi u rukama drže alat za obradu livade ili pak zemljišta. Tu je i djelo *Določakovi orjo* koje se čak našlo u prvom Hrvatskom zborniku seljaka iz 1936. godine.

¹⁵⁵ BALDANI, Juraj. “Hlebinska ikonografija - angažirana društvena kritika” *Podravski zbornik* 8 (1982), 124.

¹⁵⁶ BALDANI, Juraj. “Hlebinska ikonografija - angažirana društvena kritika” *Podravski zbornik* 8 (1982), 125.

¹⁵⁷ Isto, 122.

¹⁵⁸ CRNKOVIĆ, Vladimir. “Četvrto desetljeće 1931-1941” *Podravski zbornik* 8 (1982), 107.

Slika 69. Franjo Mraz- Selo vozi gradu led, 1936. godine.
(reproducirano iz CRNKOVIĆ, Vladimir.
Umjetnost Hlebinske škole.
Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2005. str. 79.)

Slika 70. Franjo Mraz- Oranje, 1936. godine.
(reproducirano iz CRNKOVIĆ, Vladimir.
Umjetnost Hlebinske škole.
Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2005. str. 77.)

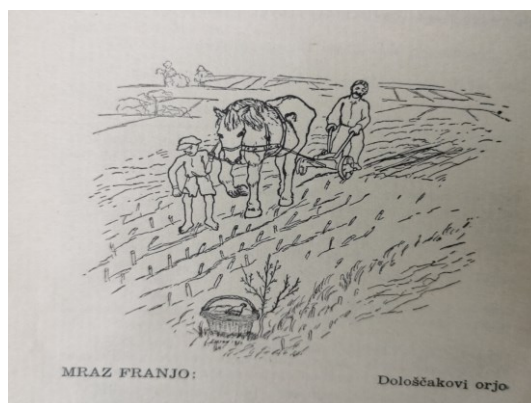
Slika 71. Franjo Mraz- Ledvenice, 1936. godine.
(reproducirano iz BIHALJI MERIN, Otto.
Umetnost naivnih u Jugoslaviji.
Beograd: Jugoslavija, 1963. str. 87.)

Slika 72. Franjo Mraz - Selo Levača/Markitin konak, 1934. godine.
(reproducirano iz KUŠENIĆ, Helena.
Putevima Hlebinske škole.
Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 2018. str 24.)

Slika 73. Franjo Mraz - Pri talijanovom mostu,
1932. godine.
(reproducirano iz KUŠENIĆ, Helena.
Putevima Hlebinske škole.
Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 2018. str 24.)

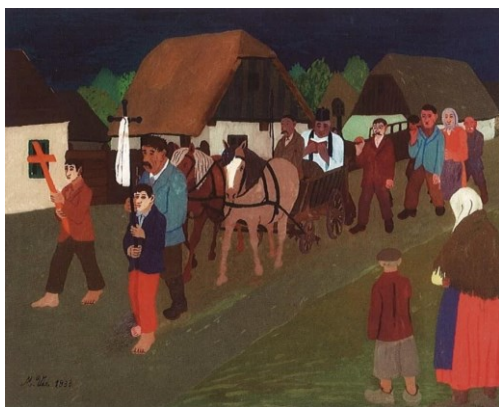
Slika 74. Franjo Mraz - Določakovi orjo,
1936. godine
(reproducirano iz SABOLIĆ, Ivan.
Zbornik hrvatskih seljaka I. Zagreb: Selo govori,
1936, str. 26.)

Ratko Vince smatra kako je jedino Mrazovo djelo relevantno za Hlebinsku školu i od antologijskog značenja za povijest hrvatske naivne umjetnosti rad pod nazivom *Zima* iz 1936. godine naslikana tehnikom ulja na platnu.¹⁵⁹ Na njoj je prikazan tek jedan lik koji prelazi cestu prekrivenu snijegom u zimskoj seoskoj idili.

Slika 75. Franjo Mraz - Zima 1936. godine
(reproducirano iz VINCE Ratko, DEPOLO Josip, ROGIĆ NEHAJEV Ivan.
Čudo hrvatske naive.
Zagreb : Amalteja, 1996., str 23.)

U svojim je radovima Franjo Mraz prikazivao i religijske motive, stoga su sačuvana djela *Sprovod* te *Verestovanje*. Prvi prikazuje ceremoniju sprovoda koju predvode bosonogi dječaci, likovi seljaka su prikazani oskudno i zbunjeno, a ističe se jedino svećenik u kočiji, obučen u bijelu košulju djeluje ozbiljnije od ostalih likova. Drugi rad prikazuje običaj na selu koji postoji i u današnje vrijeme, preko 80 godina kasnije. “Verestovati” znači biti uz pokojnika cijelu noć te mu na taj načini odati posljednu počast i poštovanje.

Slika 76. Franjo Mraz- Sprovod, 1938. godine.
(reproducirano iz CRNKOVIĆ, Vladimir.
Umjetnost Hlebinske škole.
Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2005. str. 97.)

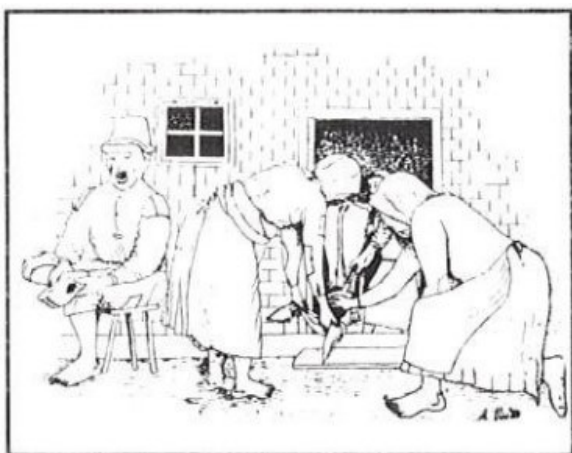

Slika 77. Franjo Mraz - Verestovanje, 1940. godine.
(reproducirano iz KUŠENIĆ, Helena.
Putevima Hlebinske škole.
Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 2018. str 25.)

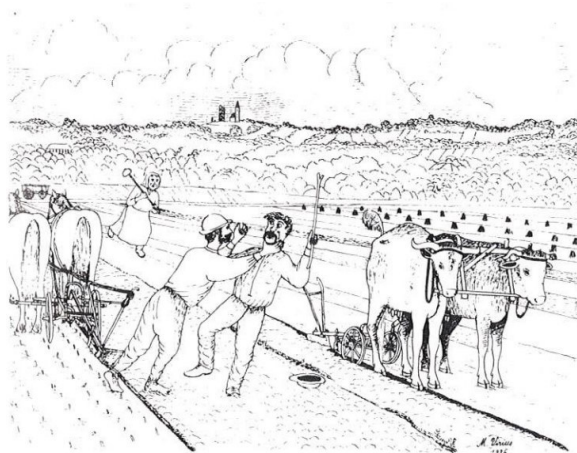
¹⁵⁹ VINCE Ratko, DEPOLO Josip, ROGIĆ NEHAJEV, Ivan. *Čudo hrvatske naive*, 23.

5.4. Mirko Virius

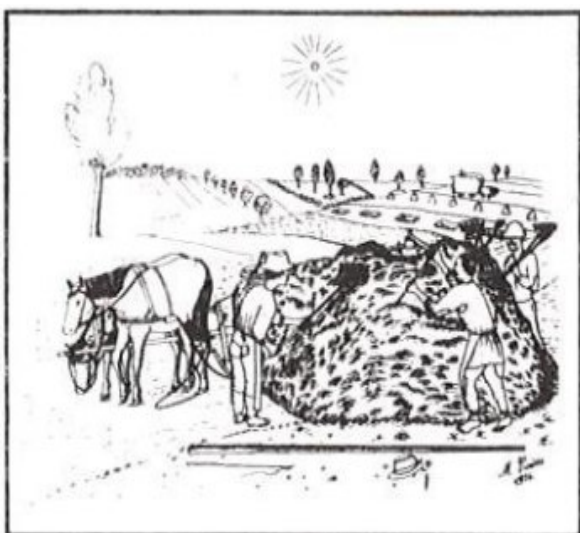
Već u prvim crtežima Mirka Viriusu nakon kontakata sa Franjom Mrazom i Ivanom Generalićem vidljiva je orijentacija prema socijalnim temama, što ne treba ni čuditi nakon svega što je prošao sam Virius i stvorio povezanost i osjećajnost prema klasi siromašnih i poniženih. U svojem radu Virius prikazuje istinite, ali rijetke događaje, a među prvim radovima nastaju *Svađa za među*, *Prevrnuti voz* i *Vađenje trna/Seoski liječnik*.

Slika 78. Mirko Virius - Vađenje trna (Seoski liječnik, Medicinska znanost?), 1936. godine. (reproducirano iz ŠPOLJAR, Marijan. *Mirko Virius*. Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1989. str. 67.)

Slika 79. Mirko Virius - Svađa na oranju/Svađa za među, 1937. godine. (reproducirano iz CRNKOVIĆ, Vladimir. *Mirko Virius*. Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2004. str. 51.)

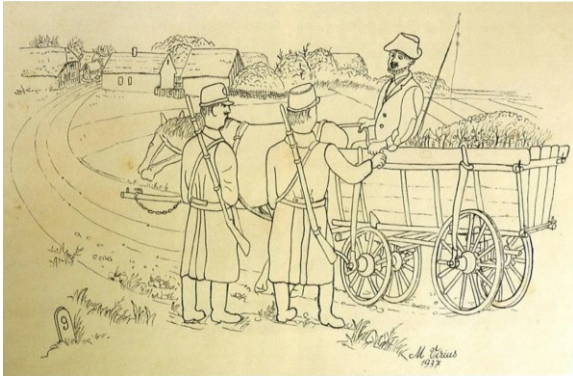

Slika 80. Mirko Virius - Prevrnuti voz, 1936. godine. (reproducirano iz ŠPOLJAR, Marijan. *Mirko Virius*. Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1989. str. 67.)

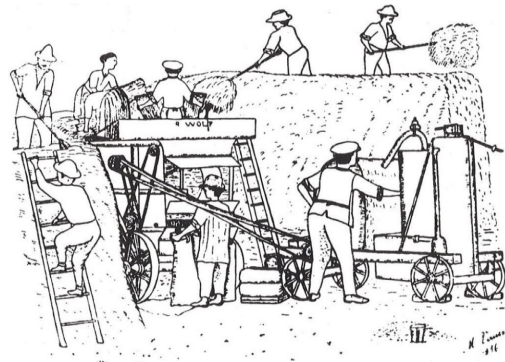

Slika 81. Mirko Virius - Prevrnuti voz, 1939. godine. (reproducirano iz CRNKOVIĆ, Vladimir. *Mirko Virius*. Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2004. str. 52.)

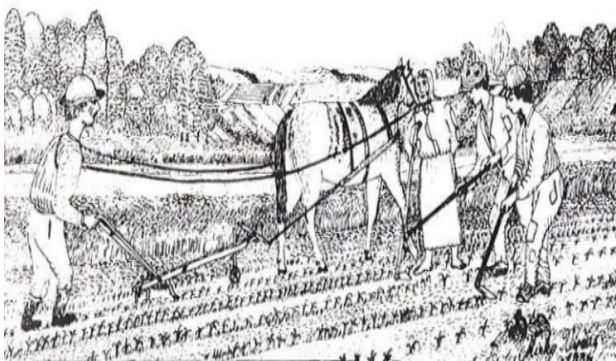
Većina je Viriusovih djela aktivna, odnosno na njima se nešto zbiva. Kao i kod Mraza i Generalića, on prikazuje težački život tako da se gledaocu čini da seljaci rade “od jutra do sutra”.

Slika 82. Mirko Virius - Dva vojnika i seljak, 1937. godine.
(reproducirano iz KUŠENIĆ, Helena. *Putevima Hlebinske škole.*
Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 2018. str 28.)

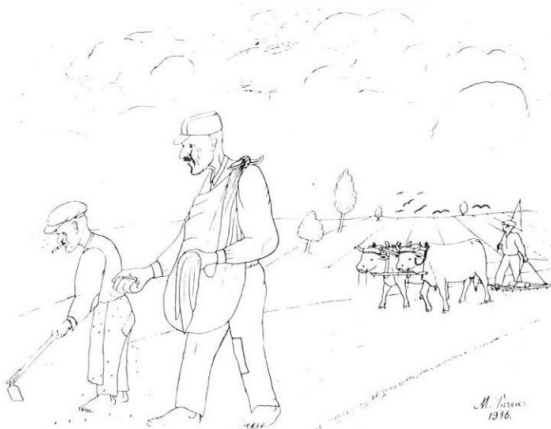
Slika 83. Mirko Virius - Vršenje, 1936. godine.
(reproducirano iz ŠPOLJAR, Marijan. *Mirko Virius.*
Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1989. str. 14.)

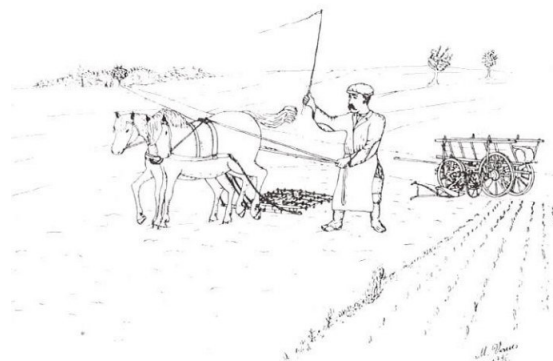
Slika 84. Mirko Virius - Vršenje, 1936. godine.
(reproducirano iz ŠPOLJAR, Marijan. *Mirko Virius.*
Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1989. str. 15.)

Slika 85. Mirko Virius - Vršidba, 1936. godine.
(reproducirano iz ŠPOLJAR, Marijan. *Mirko Virius.*
Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1989. str. 19.)

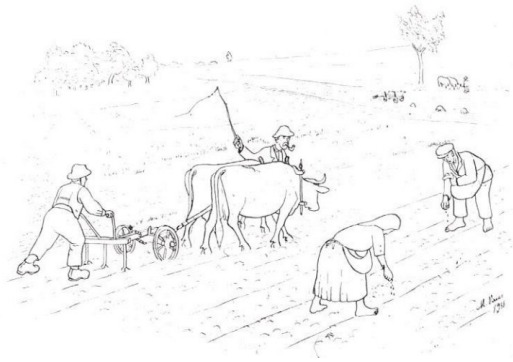
Slika 86. Mirko Virius - Sjetva rukom,
1936. godine.
(reproducirano iz ŠPOLJAR, Marijan. *Mirko Virius.*
Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1989. str. 56.)

Slika 87. Mirko Virius - Na polju (naša stara kobila),
1936. godine.
(reproducirano iz ŠPOLJAR, Marijan. *Mirko Virius.*
Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1989. str. 58.)

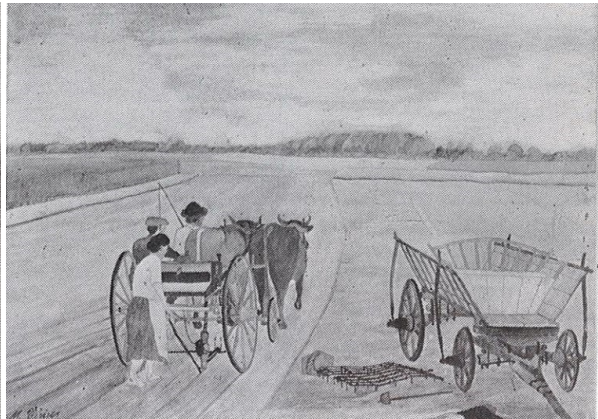
Slika 88. Mirko Virius - Voženje gnoja, 1936. godine.
(reproducirano iz ŠPOLJAR, Marijan. *Mirko Virius*.
Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1989. str. 59.)

Slika 89. Mirko Virius - Sađenje kukuruza,
1938. godine.
(reproducirano iz ŠPOLJAR, Marijan. *Mirko Virius*.
Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1989. str. 59.)

Slika 90. Mirko Virius - Kosci, 1937. godine.
(reproducirano iz ŠPOLJAR, Marijan. *Mirko Virius*.
Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1989. str. 63.)

Slika 91. Mirko Virius - Rad na polju, 1937. godine.
(reproducirano iz ŠPOLJAR, Marijan. *Mirko Virius*.
Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1989. str. 63.)

Slika 92. Mirko Virius - Kosci, 1937. godine.
(reproducirano iz ŠPOLJAR, Marijan.
Mirko Virius.
Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1989. str. 24.)

Slika 93. Mirko Virius - Oranje, 1938. godine.
(reproducirano iz ŠPOLJAR, Marijan.
Mirko Virius.
Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1989. str. 26.)

Slika 94. Mirko Virius - Žetva, 1938. godine.
(reproducirano iz BIHALJI MERIN, Otto.
Umetnost naivnih u Jugoslaviji.
Beograd: Jugoslavija, 1963. str. 37.)

Slika 95. Mirko Virius - Skapanje krumpira, 1939. godine.
(reproducirano iz CRNKOVIĆ, Vladimir.
Mirko Virius.
Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2004. str. 52.)

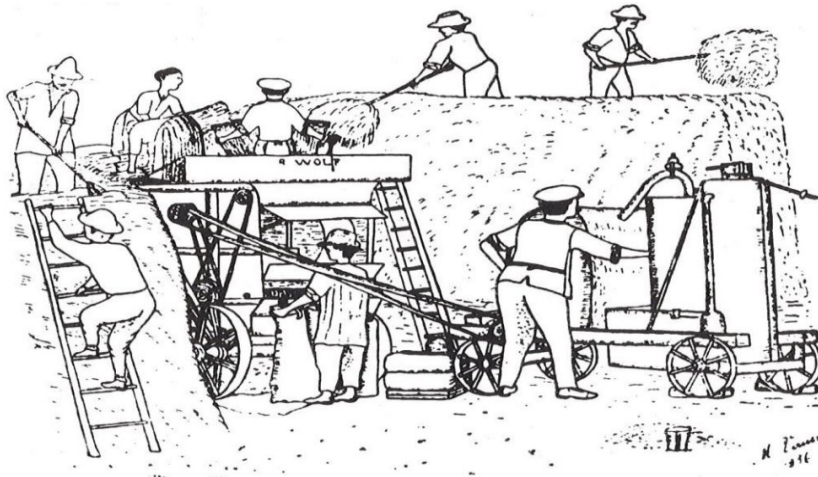

Slika 96. Mirko Virius - Još nije sve propalo/Kosci, 1937. godine.
(reproducirano iz CRNKOVIĆ, Vladimir. *Mirko Virius*.
Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2004. str. 40.)

Slika 97. Detalj sa Mirko Virius - Još nije sve propalo/Kosci, 1937. godine.
(reproducirano iz CRNKOVIĆ, Vladimir. *Mirko Virius*.
Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2004. str. 41.)

U prethodno prikazanim radovima fokus je na radu seljaka, a sami seljaci prikazani su nezgrapno, s bolnim grimasama i borama na licu te sa zakrpama na odjeći, što su dokazi njihove neimaštine i egzistencijalne tjeskobe. Likovi posjeduju zanimljive i karakteristične izraze lica u svađi (*Svađa za među*), zabrinutost radi ozljede uz bolnu grimasu tijekom posjete doktoru (*Seoski liječnik*) ili oštrinu i odlučnost u rukovanju govedom i konjima koji ih prate u životnim nedaćama (*Vršenje, Na polju, Sađenje kukuruza, Oranje*). Seljaci u svom radu djeluju odlučno i naglasak nije na pojedincu, već na kolektivu. Za razliku od prikazanih odnosa, prostor ispunjen seoskom arhitekturom i podravskim krajolikom djeluje statično - u drugom je planu.¹⁶⁰ Početni su radovi zamjećeni od strane Generalića i Mraza, s kojima izlaže četiri rada u salonu Ullrich povodom Prve izložbe seljaka slikara u svibnju 1936. godine, nakon čega postaje aktivni član seljačkog kulturnog stvaralaštva, primjerice sudjelovanje s tri crteža (*Povratak s krčenja, Na oranju i Jezuš na križu*) u Zborniku hrvatskih seljaka, objavljenom već u kolovozu 1936. godine.¹⁶¹ Virius nastavlja aktivno sudjelovati u seljačko kulturnom stvaralaštvu, primjerice sa crtežom *Vršenje* iz 1936. godine na kalendaru *Gospodarske sloge* iz 1938. godine, koje je na sljedeći način opisao Mihovil Pavlek Miškina: “Žarki sunčani traci napunjavaju tjelo toplinom. Čelo se znoji, košulja pije, zrak pun prašine u nosu škaklja, lijepi se o tielo košulja, lice i ruke crne. Ne mari se. Briga, čežnja, hoće li brže na red, svršit, da vidi uspjeh svoga rada, ostvaranje zimskih snova. Koliko će biti žita, da podmiri tražbine..”¹⁶²

Slika 98. Mirko Virius - Vršenje, 1936. godine.
(reproducirano iz ŠPOLJAR, Marijan. *Mirko Virius*.
Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1989. str. 14.)

¹⁶⁰ BALDANI, Juraj. “Slikarstvo Mirka Viriusa - temelj naše angažirane naive” Podravski zbornik 7 (1981), 252.

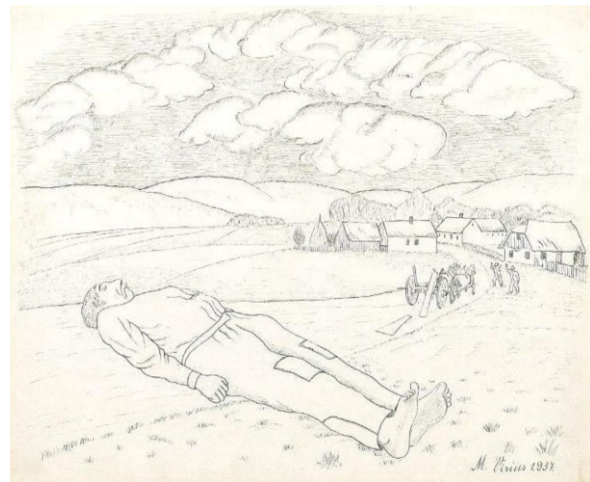
¹⁶¹ BALDANI, Juraj. “Slikarstvo Mirka Viriusa - temelj naše angažirane naive” Podravski zbornik 7 (1981), 252.

¹⁶² ŠPOLJAR, Marijan. *Mirko Virius*, 14.

U opusu Mirka Viriusa pojavljuju se i motivi u vidu nesreće, koje su se događale u radu i suživotu sa životinjama. *Pregažene guske* nasred seoske ceste zasigurno veliki su gubitak za seljanku koja bosonoga stoji pokraj njih prekrštenih ruku u molitvi. Djelo *Preplašeni konji* gdje je u prvom planu disproporcionalno veliko u odnosu na ostatak slike tijelo seljaka koje ostaje ležati poprečno na cesti poput mrtvaca, nakon što su ga konji izbacili iz kočije. Ovakvo pozicioniranje lika odradio je i Krsto Hegedušić u svom djelu *Poplava* iz 1932. godine.¹⁶³ *Crveni bik* predstavlja djelo u kojem bik prikazan uvećanih proporcija i crvene boje koja označava ljutnju u prenesenom značenju, što se jasno vidi u načinu na koji je pritisnuo seljaka uza ogradu i učinio ga nemoćnim. U pozadini slike vidljiva su tri lika koja trče za bikom jer je isto vjerovatno njima pobjegao iz dvorišta.

Slika 99. Mirko Virius - Pregažene guske, 1936. godine. (reproducirano iz ŠPOLJAR, Marijan. *Mirko Virius*. Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1989. str. 12.)

Slika 100. Mirko Virius - Preplašeni konji, 1937. godine. (reproducirano iz CRNKOVIĆ, Vladimir. *Mirko Virius*. Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2004. str. 33.)

Slika 101. Mirko Virius - Crveni bik, 1937. godine. (reproducirano iz CRNKOVIĆ, Vladimir. *Mirko Virius*. Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2004. str. 22.)

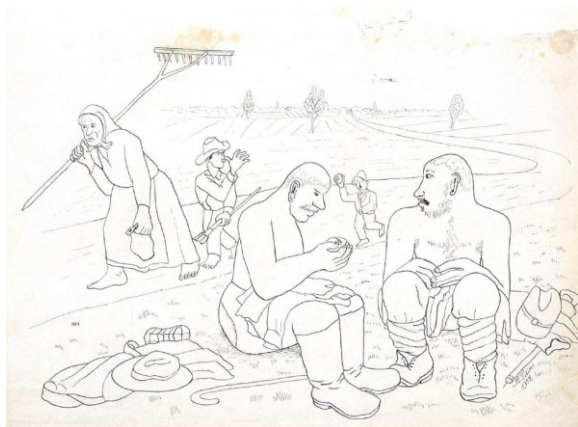
¹⁶³ CRNKOVIĆ, Vladimir. *Umjetnost Hlebinske škole*, 56.

Slika *Procesija* inspirirana je vjerskim motivima. Prikazuje nekolicinu ljudi u procesiji; oni su sirotinja, ali bijelom bojom naglašeno je njihovo poštovanje prema Bogu. Isto tako i ljudi koji stoje sa strane i gledaju procesiju nisu u pokretu, već stoje mirno, prekriženih ruku. Iz ovog djela možemo iščitati koliko je seljacima vjera bitna i koliko poštuju Boga.

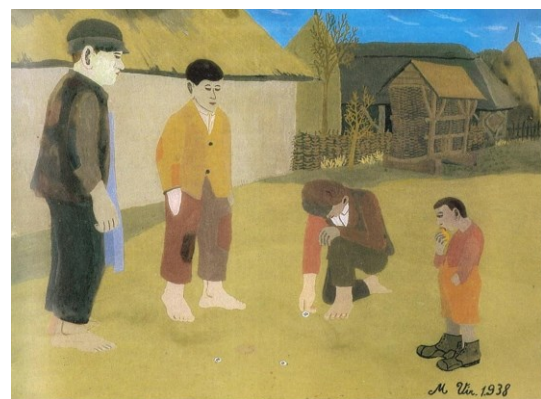

Slika 102. Mirko Virius - Procesija, 1937. godine.
(reproducirano iz ŠPOLJAR, Marijan. *Mirko Virius*.
Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1989. str. 22.)

Slika *Vandrovci/Bokci vuši trebiju* prikazuje nekoliko ljudi koji su završili sa poslom u polju. Dok dva muška lika sjede, jedan jede pripremljeno jelo koje je sa krpama donio na polje, dok u pozadini vidimo ženu koja se sa grabljama u ruci vraća sa polja, dok se iza nje igra dvoje djece. Djelo simbolično prikazuje kako sirotinja nema uvijek za jelo iako naporno rade, dok djeca odlazak na polje još uvijek smatraju igrom. Na slici *Tuckanje* vidimo četvoro siromašne djece u krpanoj odjeći kako se igraju kamenčićima na dvorištu seoskog imanja. Djeca siromašnog seljaka nisu novaca za igračke te su se igrala kamenjem.

Slika 103. Mirko Virius - Vandrovci/Bokci vuši trebiju,
1937. godine.
(reproducirano iz CRNKOVIĆ, Vladimir. *Mirko Virius*.
Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2004. str. 39.)

Slika 104. Mirko Virius - Tuckanje,
1938. godine.
(reproducirano iz ŠPOLJAR, Marijan. *Mirko Virius*.
Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1989. str. 27.)

Motivi sreće i veselja po društvenoj logici trebali bi se javljati u djelima *Mladenci* (*Svatovi*) i *Seoski ples*, ali sudeći prema izrazima lica glavnih aktera sreća na neki način zatumljena, te ovi događaji više izgledaju kao formalnost.¹⁶⁴ Na djelu *Svatovi* pojavljuje se više od dvadeset likova, a kao centralni lik pojavljuje se mladenka koju prati povorka od devet likova. Cijela slika ne izgleda kao ulazak u novi život, već kao put bez nade. Uz ironiju koju prikazuje kroz sam čin vjenčanja, Virius pokazuje i socijalne razlike među seljacima - bogate prikazuje sa jedne strane povorke, a siromašne nasuprot.¹⁶⁵ *Seoski ples* pak prikazuje tjeskobnu atmosferu, gdje plesači djeluju kao mehaničke lutke, muzičari ukočeni sa pogledom u prazno, a na podiju svećenikova ruka na stražnjici plesne partnerice kao metafora pohotnosti.¹⁶⁶

Slika 105- Mirko Virius - Mladenci/Svatovi,
1938. godine.
(reproducirano iz ŠPOLJAR, Marijan. *Mirko Virius*.
Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1989. str. 42.)

Slika 106. Mirko Virius - Seoski ples,
1938. godine.
(reproducirano iz ŠPOLJAR, Marijan. *Mirko Virius*.
Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1989. str. 64.)

¹⁶⁴ Isto, 254.

¹⁶⁵ CRNKOVIĆ, Vladimir. *Umjetnost Hlebinske škole*, 92-93.

¹⁶⁶ ŠPOLJAR, Marijan. *Mirko Virius*, 38.

Naglašena socijalna tendencija autora vidljiva je kroz brigu za bića koji pate.¹⁶⁷ Virius često radi portrete prosjaka s jasno vidljivim zakrpama na kaputu, izgubljenog pogleda, prikazom bora na licu i “radničkih ruku”, likovi personificiraju ljudsku bijedu i osamljenost; Virius sve to radi sa iznimnom jednostavnošću zbog čega ga prikazuju slikarom ljudskih sudbina.¹⁶⁸

Slika 107. Mirko Virius - Metlar, 1936. godine.
(reproducirano iz ŠPOLJAR, Marijan. *Mirko Virius*.
Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1989. str. 58.)

Slika 108. Mirko Virius - Prosjak, 1937. godine.
(reproducirano iz ŠPOLJAR, Marijan. *Mirko Virius*.
Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1989. str. 60.)

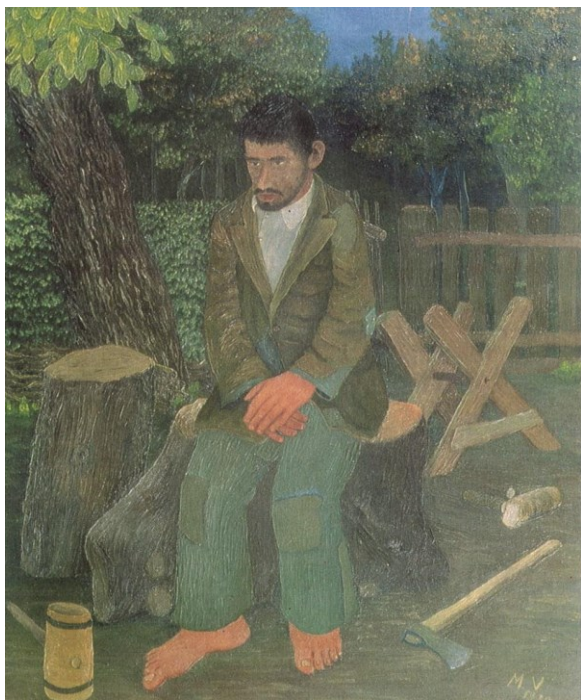
Slika 109. Mirko Virius - Seljak s torbom,
1939. godine.
(reproducirano iz ŠPOLJAR, Marijan. *Mirko Virius*.
Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1989. str. 37.)

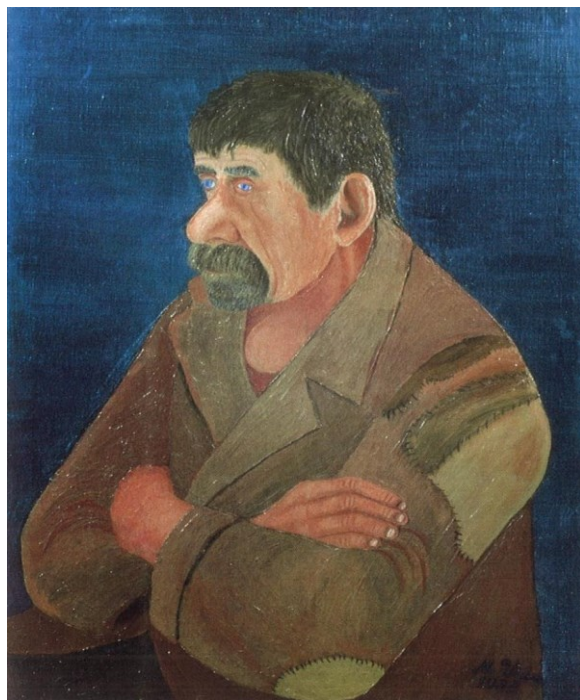
Slika 110. Mirko Virius - Prosjak sa djecom,
1939. godine.
(reproducirano iz ŠPOLJAR, Marijan. *Mirko Virius*.
Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1989. str. 40.)

¹⁶⁷ JELUŠIĆ, Božica. *Znak na zemlji: Podravsko slikarstvo i kiparstvo*, 10.

¹⁶⁸ CRNKOVIĆ, Vladimir. *Virius: bio-bibliografija*, 8.

Slika 111. Mirko Virius - Nadničar, 1939. godine.
(reproducirano iz ŠPOLJAR, Marijan. *Mirko Virius*.
Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1989. str. 44.)

Slika 112. Mirko Virius - Prosjak, 1938. godine.
(reproducirano iz ŠPOLJAR, Marijan. *Mirko Virius*.
Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1989. str. 29.)

Slika 113. Mirko Virius - Prosjak u selu, 1937. godine.
(reproducirano iz CRNKOVIĆ, Vladimir.
Mirko Virius.
Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2004. str. 38.)

Slika 114. Mirko Virius - Korpar, 1937. godine.
(reproducirano iz ŠPOLJAR, Marijan.
Mirko Virius.
Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1989. str. 17.)

Pomak iz ruralne sredine u urbanu vidljiv je na djelima *Lončar u selu* i *Sajam u Koprivnici*, gdje se pojavljuju i nova lica u vidu građanske klase koja su postavljena kao na osobe više vrijednosti, kao nadbića u odnosu na seljake koji prodaju robu. Seljaci su prikazani bosu ili u staroj odjeći, dok je građanska klasa prikazana u novijoj odjeći i obući.

Slika 115. Mirko Virius - Lončar u selu, 1939. godine.
(reproducirano iz ŠPOLJAR, Marijan. *Mirko Virius*. Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1989. str. 49.)

Slika 116. Mirko Virius - Sajam u Koprivnici, 1939. godine.
(reproducirano iz ŠPOLJAR, Marijan. *Mirko Virius*. Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1989. str. 43.)

U mnoštvu figura izdvaja se *Podravka* s dječakom kao najdilektniji prizor, povezujući prirodu i ulogu majčinstva, ali izrazi lica daju naslutiti nepravedan život i tešku svakodnevicu prikazanih likova. Majka se nalazi u povijenoj figuri, oborenog pogleda, stisnute šake te jedino što ima je ruku dječaka (svog sina?) u drugoj ruci. Djelo *Povratak po kiši* donosi novost u likovnom izražaju Mirka Viriusa, kišu kao vremensku (ne)priliku zbog čega dvije žene i jedan muškarac odlaze nezadovoljni, mokre kože i smrknutog lica sa polja noseći motike blatnim putem, žene su čak i bosih nogu, dok muškarac ima obuću. Između likova nema međusobne komunikacije ni govorom ni pogledom, iako ih sve muči ista briga, prolaze kroz nju sami, svjesni svoje nemoći nad prirodnom pojavom poput pljuskas.¹⁶⁹

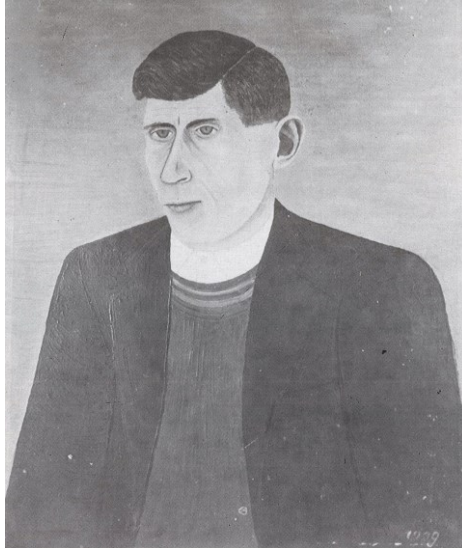
Slika 117. Mirko Virius - Podravka, 1939. godine.
(reproducirano iz ŠPOLJAR, Marijan. *Mirko Virius*. Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1989. str. 46.)

Slika 118. Mirko Virius - Povratak po kiši, 1939. godine.
(reproducirano iz ŠPOLJAR, Marijan. *Mirko Virius*. Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1989. str. 47.)

¹⁶⁹ SUMPOR, Svjetlana. *Dekodiranje slika*, 21.

Portret *Mladi seljak* predstavlja jednostavnost izraza - lik je pokazan u jednostavnoj majici sa kragom i odijelu bez zakrpa što upućuje na dobro ekonomsko stanje, no u ekspresiji lica se može naslutiti zabrinutost i zamišljenost u pogledu.¹⁷⁰

Slika 119. Mirko Virius - Portret zeta/Mladi seljak, 1939. godine.
(reproducirano iz ŠPOLJAR, Marijan. *Mirko Virius*.
Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1989. str. 52.)

Prodaja životinja i dobara koje su proizveli bila je bitna u životu svakog seljaka jer je tu ostvarivao zaradu od koje se mogao prehraniti i živjeti. Prodaja se odvijala u gradu, ali i na selu. Mjesto prodaje nezavisno od toga bilo je mjesto razgovora i povezivanja između pojedinaca. Virius je odlučio neke djelatnosti i nacrtati te ih na taj način zabilježiti u vremenu i prostoru. Na djelu *Prodaja kupusa* vidljive su klasne razlike između likova na osnovi njihove odjeće; ženski lik se primjerice pojavio u štiklama. Klasne razlike vidljive su i na prikazu djela *Mjenjačnica brašna*, gdje s desne strane u razgovoru stoje dva lika sličnog držanja i izgleda, no seljaka odaju bose noge, dok drugi lik ima lulu u ustima i predstavnik je građanskog sloja. *Selo i industrija* personificira seljaka kao osobu ograničenih pogleda, jer dok kraj njega dolaze brze promjene u prikazu vlaka te automobila, on je i dalje zamišljen te prati svoj zadani put. Djela *Mesnica na selu* i *Mama, naše mlijeko* prikazuje u obavljanju zadataka mršave životinje koje su uz seljake proživljavale posljedice siromaštva i gladi.

¹⁷⁰ BALDANI, Juraj. "Slikarstvo Mirka Viriusa - temelj naše angažirane naive" Podravski zbornik 7 (1981), 257.

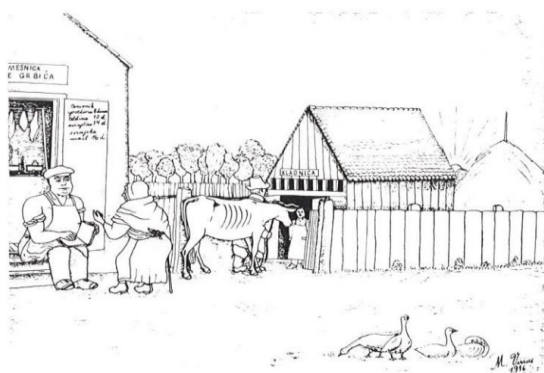
Slika 120. Mirko Virius - Prodaja kupusa, 1936. godine.
(reproducirano iz CRNKOVIĆ, Vladimir. *Mirko Virius*.
Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2004. str. 34.)

Slika 121. Mirko Virius - Mjenjačnica brašna, 1937.
godine.
(reproducirano iz CRNKOVIĆ, Vladimir. *Mirko Virius*.
Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2004. str. 52.)

Slika 122. Mirko Virius - Selo i industrija, 1938. godine.
(reproducirano iz KUŠENIĆ, Helena.
Putevima Hlebinske škole.
Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 2018. str 28.)

Slika 123. Mirko Virius - Mesnica na selu, 1936. godine.
(reproducirano iz ŠPOLJAR, Marijan.
Mirko Virius.
Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1989. str. 55.)

Slika 124. Mirko Virius - Mama, naše mlijeko, 1936. godine.
(reproducirano iz ŠPOLJAR, Marijan.
Mirko Virius.
Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1989. str. 56.)

Virus u svojim djelima spontano prikazuje svakodnevicu na izravan način izravno prenoseći zbivanja i činjenice, zbog čega ga se smatra najvećim realinom unutar prve generacije slikara seljaka Hlebinske škole.¹⁷¹ U svim djelima Mirka Viriusa osjeća se neka napetost i nezadovoljstvo neposrednim životnim prilikama koje se upravo manifestiraju što može biti i odraz autorovog psihološkog stanja i razmišljanja u kojem stvara svoje radove. Viriusovi radovi ističu se jačinom socijalnih motiva, prikazom raspoloženja likova i prikazom političkih odnosa predratnog podravskog sela. Viriusova je slika doista kronika života.¹⁷²

¹⁷¹ BAŠIĆEVIĆ, Mića. *Mirko Virius*, 4.

¹⁷² ŠPOLJAR, Marijan. *Mirko Virius*, 54.

6. ZAKLJUČAK

Radom na ovoj temi došao sam do zanimljivih spoznaja, informacija i znanja koja su mi proširila vidike i navela me da još više cijenim Hlebinsku naivu. Naravno, kako bi to bilo moguće najprije sam morao uroniti u tematiku povijesti i nastanka same Hlebinske škole naivnog slikarstva, poglavito njezinih prvih članova te njihovih životnih puteva. Nastanak Hlebinske škole čvrsto se povezuje s grupom *Zemlja*, iako je ista formalno djelovala tek šest godina. Prva je generacija Hlebinske škole naivnih slikara nepobitno vezana uz ključnu ličnost i tajnika *Grupe Zemlja* - Krstu Hegedušića, koji je i sam vezan uz hlebinski kraj putem očeve strane obitelji. Kao profesor zagrebačke Likovne akademije on je nastojao prenjeti svoja znanja na talentirane hlebinske slikare i afirmirati ih u zrele slikare. Tu se je istakao Ivan Generalić, koji je, mogu to subjektivno zaključiti, prerastao svog učitelja i mentora Krstu Hegedušića, te postao jedna od glavnih osoba hrvatske naive općenito. Uz Generalića, prvoj generaciji hlebinskih slikara naivaca pripadaju i Franjo Mraz te Mirko Virius. Ovi su autori stvarali slike s političkom i socijalnom konotacijom što nije ni čudno s obzirom na vremenski period nastajanja hlebinske škole - u razdoblju između dva svjetska rata - vremenu teških ekonomskih uvjeta uvjetovanih svjetskom ekonomskom krizom krajem 1920-ih te čestim promjenama vlasti na području življenja. Probleme neimaštine i siromaštva među seljacima slikari su prikazivali na najjednostavniji mogući način, baš onako kako su i vidjeli. Djelovanje prve generacije hlebinskih naivnih slikara nije bilo vezano isključivo za Podravinu, već su svoje radove izlagali i bili cijenjeni i u inozemstvu. Svoj su socijalni angažman i kritiku političke vlasti nastojali prenositi kroz djela te su nerijetko bili zbog toga kritizirani. Kada je došlo do zabrane djelovanja *Grupe Zemlja*, Ivan Generalić je odlučio svoje radove više stilizirati te se odmaknuti od realizma i socijalnih motiva, Franjo Mraz se uključio u politiku te posljedično bio gonjen i morao se skrivati, dok je Mirko Virius ostao svojeglav do kraja te su ga njegova uvjerenja i čvrst stav odveli do logora gdje je i izgubio svoj život. Iako su krizirali vlast, ne treba zanemariti činjenicu da u literaturi postoji navod kako se Mirko Virius upravo zahvaljujući politici probio na svoju prvu izložbu. Sva su tri autora bila svjesna situacije u kojoj se nalaze te su kroz vlastita djela nastojali potaknuti promjene u društvu kako bi olakšali status seljaka i smanjili klasne promjene koje su postajale sve veće. Ivan Generalić opravdao je svoj talenat, nakon početnih godina koje obiluju socijalnom notom, on radom i učenjem izvođenja raznih tehnika slikanja usavršuje svoje prikaze podravske pejzaža i motiva čime se pozicionira kao jedan od najpoznatijih

slikara hrvatske i svjetske naive. Franjo Mraz je imao isti početak kao i Generalić, ali spletom okolnosti i neslaganjem s Krstom Hegedušićem, nakon III. Izložbe *Grupe Zemlja* se odvaja, ali nastavlja izlagati na izložbama seljaka slikara od 1936. godine, dok nešto kasnije svoje djelovanje više fokusira na politiku. Nakon Drugog svjetskog rata mnogo je slikao i izlagao svoje radove diljem Europe, no nije se više smatrao slikarem naivne umjetnosti. Mirko Virius je kroz “mala vrata” ušao na “veliku pozornicu”. Iako izvorno nije bio članom Hlebinske škole i učenik Krste Hegedušića, Virius se sa svojim radovima uspio probiti na izložbe hrvatskih seljaka slikara i to zahvaljujući Mihovilu Pavleku Miškini i Franji Gažiju iz redova Hrvatske seljačke stranke koji su ga preporučili za istu, shodno tome, bez ovog utjecaja politike danas vjerovatno ne bismo znali za radove Mirka Viriusa. U svojim djelima sva trojica autora slikala su motive svakodnevice iz kojih se moglo iščitati nezadovoljstvo strogim režimom vlasti koja uzima porez, provodi rekvizicije i ugnjetava ionako siromašan sloj seljaštva koji jedva živi - preživljava. U djelima se nadovezuju motivi kolektivnog, mukotrpnog težačkog rada, raznih društvenih događanja, portreta, itd. Svako djelo ima skrivenu poruku nezadovoljstva i patnje seljaka koji živi u siromaštvu te teži prema promjeni društveno klasnih odnosa i izdizanju najnižeg sloja - seljaštva. Bio sam motiviran u nastojanju da uočim ključne značajke političkih i socijalnih aspekata te ih što jasnije opišem i približim čitatelju. U tom nastojanju napravio sam istraživanje kojim sam saznao više o životu i sudbini Stjepana (Štefa) Halačeka koji se kao motiv pojavljuje u Generalićevom opusu. Svakako se nadam da ću jednoga dana i sam u ulozi profesora povijesti imati priliku barem odvesti djecu na terensku nastavu u Hlebine kako bi razgledala i proučila znamenita djela Hlebinske naivne škole umjetnosti i naučile barem osnovne informacije o ovoj iako veoma interesantnoj, ipak nezasluženo zapostavljenoj temi koja predstavlja bogatu nacionalnu kulturnu baštinu.

7. POPIS IZVORA I LITERATURE

7.1. Arhivska građa

Koprivničko-križevačka županija: Matični ured Koprivnica, 00051, Matično područje Bjelovar, Izvadak iz matice umrlih (04.03.1961.).

7.2. Novine

Glas Podravine: tjednik Socijalističkog saveza radnog naroda kotara Koprivnica. U: Zvonko Petrović, 4. ožujka, 1961. godine, br.9., Izvor: Digitalizirana preslika tjednih novina *Glas Podravine* (<http://library.foi.hr/glas/>; pristup ostvaren 04. 06. 2021.)

7.3. Literatura

BALDANI, Juraj. "Hlebinska ikonografija - angažirana društvena kritika" *Podravski zbornik* 8 (1982), 121-125.

BALDANI, Juraj. "Jedan pogled na stvaralaštvo velikog majstora" *Podravski zbornik* 1 (1975), 77-88.

BALDANI, Juraj. "Slikarstvo Mirka Viriusa - temelj naše angažirane naive" *Podravski zbornik* 7 (1981), 251-258.

BAŠIĆEVIĆ, Mića. *Mirko Virius*. Zagreb: Naprijed, 1959.

BIHALJI MERIN, Otto. *Umetnost naivnih u Jugoslaviji*. Beograd: Jugoslavija, 1963.

CRNKOVIĆ, Vladimir. "Četvrto desetljeće 1931-1941" *Podravski zbornik* 8 (1982), 98-120.

CRNKOVIĆ, Vladimir. *Ivan Generalić: crteži*. Zagreb: Centar za kulturu, OOUR Muzej grada, Koprivnica; Galerije grada Zagreba, Galerija primitivne umjetnosti, 1984.

CRNKOVIĆ, Vladimir. *Umjetnost Hlebinske škole = The art of the Hlebine school*. Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2005.

CRNKOVIĆ, Vladimir. *Virus:bio-bibliografija*. Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2004.

DIMITRIJEVIĆ, Kosta. *Naiva u Jugoslaviji*. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1979.

DIZDAR, Zdravko. "Politika ljevice na području Koprivnice od 1929. do 1941. godine" *Podravski zbornik* 28 (2002), 187-201.

DOBRILA, Ante. "Partijski rad u kotaru Koprivnica između dva rata" *Podravski zbornik* 2 (1976), 41-52.

FELETAR, Dragutin. "Podravec Krsto Hegedušić" *Podravski zbornik* 1 (1975), 89-94.

GAMULIN, Grgo. *Naivni slikari Hlebinske škole*. Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2019.

HEGEDUŠIĆ, Krsto. *Krsto Hegedušić. [monografija] ; predgovor Miroslav Krleža ; o djelu Vladimir Maleković ; kronika Darko Schneide*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1974 .

HEGEDUŠIĆ, Krsto. *Krsto Hegedušić:Užnički crteži 1931 - 1941*. Zagreb:Apertus, 2001.

JALŠIĆ ERNEČIĆ, Draženka – ERNEČIĆ, Dražen. "Udruženje umjetnika "Zemlja":katalog I. izložbe 1929." *Podravski zbornik* 35 (2009), 173-184.

JALŠIĆ ERNEČIĆ, Draženka – ERNEČIĆ, Dražen. “Udruženje umjetnika “Zemlja”:katalog III. Izložbe 1931.” *Podravski zbornik* 37 (2011), 59-87.

JALŠIĆ ERNEČIĆ, Draženka – ERNEČIĆ, Dražen. “Udruženje umjetnika “Zemlja”:program” *Podravski zbornik* 35 (2009), 171-172.

JELUŠIĆ, Božica. *Znak na zemlji: podravsko slikarstvo i kiparstvo*. Koprivnica : Lora, 1996.

KELEMEN, Boris. “Slikarstvo i kiparstvo seljaka i radnika između dva rata” *Podravski zbornik* 6 (1980), 254-271.

KUŠENIĆ, Helena. *Putevima Hlebinske škole = Following the routes of the Hlebine school*. Koprivnica: Muzej grada Koprivnice = Koprivnica Town Museum, 2018.

KRUŠELJ, Željko. “Dva uhićenja mladog Ivana Generalića tijekom Šestosiječanjske diktature (travanj-kolovoz 1933.)” *Ivan Generalić. Djelo, život, vrijeme* (2016),131-137.

KRUŠELJ, Željko. *U žrvnju državnog terora i ustaškog terorizma. Politička zbivanja u koprivničkoj Podravini od objave šestosiječanjske diktature do sloma Kraljevine Jugoslavije*, Koprivnica: Bogadi - Offset, 2001.

LEČEK, Suzana. *Seljačka obitelj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. 1918.-1941.*, Zagreb: Srednja Europa-HIP, 2003.

MAĐAREVIĆ, Vlado. “Samosvojni slikar Podravine Franjo Mraz” *Podravski zbornik* 8 (1982), 126-131.

MRZLJAK, Franjo. “Umjetnost Hlebinske škole” *Podravski zbornik* 33 (2007), 61-63.

MUSTAPIĆ, Anđelka. “Umjetnost Hlebinske škole - razgovor sa Vladimirom Crnkovićem, autorom projekta” *Podravski zbornik* 33 (2007), 49-60.

PAVKOVIĆ, Mladen. *Ivan Generalić: osobno*. Varaždinske Toplice: “Tonimir”, 2012.

PERNJAK, Pero. *Sve Mirkove procesije*. Kalinovac: Udruga građana "Stih", 2012.

PRELOG, Petar. "Pitanje nacionalnog identiteta u Podravskim motivima Krste Hegedušića." *Radovi instituta za povijest umjetnosti*, 36 (2012), 203-210.

PRELOG, Petar. "Udruženje umjetnika Zemlja (1929-1935) i umjetničko umrežavanje" *Život umjetnosti : časopis o modernoj i suvremenoj umjetnosti i arhitekturi*, 99/2 (2016), 28-39.

REBERSKI, Ivanka. "Zemlja u riječi i vremenu." *Život umjetnosti*, 11-12, (1970.).

ROJČEVIĆ, Jovo. "Četiri desetljeća crvene niti Franje Mraza" *Podravski zbornik* 5, (1979), 51-59.

SABOLIĆ, Ivan. *Zbornik hrvatskih seljaka I*. Zagreb: Selo govori, 1936.

SUMPOR, Svjetlana. *Dekodiranje slika*. Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2005.

SUMPOR, Svjetlana. *Ivan Generalić: 1930-1945*. Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2010.

SUMPOR, Svjetlana. *Ivan Generalić: 1945-1961. kronologija života i rada = chronology of the life and work*. Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2014.

ŠPOLJAR, Marijan. "Izvorno naslijeđeno ili naučeno : o nekim prijeporima oko Hlebinske škole" *Podravski zbornik* 40 (2014), 221-225.

ŠPOLJAR, Marijan. "Kulturna akcija na selu i uloga Petra Franjića" *Podravski zbornik* 8 (1982), 132-134.

ŠPOLJAR, Marijan. *Mirko Virius*. Koprivnica: Centar za kulturu, OOUR grada Koprivnice, 1989.

ŠPOLJAR, Marijan. "Obris idejnih kretanja u kulturi Podravine između dva rata" *Podravski zbornik* 7 (1981), 46-52.

ŠPOLJAR, Marijan. "Podravski prilozi Zemlji: Krleža, Zemlja, Hegedušić i Podravina" *Podravski zbornik* 45 (2019), 61-70.

ŠPOLJAR, Marijan. "Podudarne značajke prijeratne naive i seljačke književnosti" *Podravski zbornik* 13 (1987), 130-133.

ŠPOLJAR, Marijan. "Skica za povijest hlebinskog kruga" *Katalog izložbe: Hlebinski krug - 50 godina naivnog slikarstva* (1981), 3-5.

ŠPOLJAR Marijan, KUŠENIĆ Helena, ČIMIN Robert. *Ivan Generalić : djelo, život, vrijeme zbornik radova znanstveno-stručnog simpozija povodom 100. obljetnice rođenja, Hlebine, 20. i 21. studenog 2014.* Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 2016.

ŠUTE, IVICA. *Slogom slobodi!. Gospodarska sloga 1935-1941.*, Zagreb: Srednja Europa, 2010.

VEČENJAJ ŽIVIČNJAK, Petra. "Naivno slikarstvo kao ishodišni kulturno-turistički resurs Podravine" *Podravski zbornik* 43 (2017), 67-88.

VINCE Ratko, DEPOLO Josip, ROGIĆ NEHAJEV Ivan. *Čudo hrvatske naive.* Zagreb: Amalteja; Muzej naivne umjetnosti, 1996.

ZDELAR, Željka. "Mirko Virius - život i djelo između dva sužanjstva" *Podravski zbornik* 32 (2006), 109-112.

ZIDIĆ, Igor. *Krsto Hegedušić.* Zagreb : Adris grupa, 2011.

7.4. Internetski izvori

Digitalna zbirka i katalog Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti
<https://dizbi.hazu.hr/a/?pr=i&id=10906> (pristup ostvaren 04. 06. 2021.)

<https://dizbi.hazu.hr/a/?pr=i&id=10759> (pristup ostvaren 04. 06. 2021.)

<https://dizbi.hazu.hr/a/?pr=i&id=10758> (pristup ostvaren 04. 06. 2021.)

<https://dizbi.hazu.hr/a/?pr=i&id=10899> (pristup ostvaren 04. 06. 2021.)

<https://dizbi.hazu.hr/a/?pr=i&id=10864> (pristup ostvaren 04. 06. 2021.)

Interijer Galerije naivne umjetnosti u Hlebinama. Muzej Grada Koprivnice.
<http://www.muzej-koprivnica.hr/o-nama/objekti-i-zbirke/hlebina/> (pristup ostvaren 04. 06. 2021.)

Naivna umjetnost. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021.

<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=42819> (pristup ostvaren 21.05.2021)

O naivi. HMNU, mrežno izdanje. Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2021.
<https://hmnu.hr/o-naivi/> (pristup ostvaren 21.05.2021)

ŠPOLJAR, Marijan. "Između umjetnosti i ideologije. Sto godina od rođenja Franje Mraza (1910-2010.)" *Kolo* 3-4 (2010). Matica Hrvatska, mrežno izdanje.
<https://www.matica.hr/kolo/316/izmeu-umjetnosti-i-ideologije-20749/> (pristup ostvaren 21.05.2021)

Umjetnost nakon 1900. Odsjek za povijest umjetnosti, mrežno izdanje. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2021.

<http://povum.ffzg.unizg.hr/?p=164> (pristup ostvaren 04. 06. 2021.)

8. POPIS SLIKA

Slika 1. *Interijer Galerije naivne umjetnosti u Hlebinama.*

Izvor: Mrežna stranica Muzeja grada Koprivnice

(<http://www.muzej-koprivnica.hr/o-nama/objekti-i-zbirke/hlebine/>)

Slika 2. *Naslovna strana kataloga I.izložbe Udruženja umjetnika Zemlja.*

Izvor: Digitalna zbirka i kataloga Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti

(<https://dizbi.hazu.hr/a/?pr=i&id=10906>)

Slika 3. *Popis izlagača u katalogu I. izložbe Udruženja umjetnika Zemlja.*

Izvor: Digitalna zbirka i kataloga Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti

(<https://dizbi.hazu.hr/a/?pr=i&id=10906>)

Slika 4. *Naslovna strana kataloga izložbe Udruženja umjetnika Zemlja u Parizu.* Izvor:

Digitalna zbirka i kataloga Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti

(<https://dizbi.hazu.hr/a/?pr=i&id=10759>)

Slika 5. *Popis izlagača Udruženja umjetnika Zemlja u katalogu izložbe u Parizu.* Izvor:

Digitalna zbirka i kataloga Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti

(<https://dizbi.hazu.hr/a/?pr=i&id=10759>)

Slika 6. *Naslovna strana kataloga III.izložbe Udruženja umjetnika Zemlja.* Izvor: Digitalna

zbirka i kataloga Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti

(<https://dizbi.hazu.hr/a/?pr=i&id=10864>)

Slika 7. *Hlebinski seljaci slikari i njihovi radovi na popisu kataloga III. izložbe Udruženja*

Grupe Zemlja. Izvor: Digitalna zbirka i kataloga Hrvatske akademije znanosti i

umjetnosti (<https://dizbi.hazu.hr/a/?pr=i&id=10864>)

Slika 8. *Naslovna strana kataloga IV.izložbe Udruženja umjetnika Zemlja.* Izvor: Digitalna

zbirka i kataloga Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti

(<https://dizbi.hazu.hr/a/?pr=i&id=10758>)

Slika 9. *Popis autora izlagača u katalogu IV.izložbe Udruženja umjetnika Zemlja*. Izvor: Digitalna zbirka i kataloga Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (<https://dizbi.hazu.hr/a/?pr=i&id=10758>)

Slika 10. *Naslovna strana kataloga V.izložbe Udruženja umjetnika Zemlja*. Izvor: Digitalna zbirka i kataloga Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (<https://dizbi.hazu.hr/a/?pr=i&id=10899>)

Slika 11. *Popis autora izlagača u katalogu IV.izložbe Udruženja umjetnika Zemlja*. Izvor: Digitalna zbirka i kataloga Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (<https://dizbi.hazu.hr/a/?pr=i&id=10899>)

Slika 12. *Naslovna strana kataloga izložbe Novi Hudožnici Sofija i Udruženje umjetnika Zemlja Zagreb*. Izvor: Digitalna zbirka i kataloga Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (<https://dizbi.hazu.hr/a/?pr=i&id=10839>)

Slika 13. *Mreža Udruženja umjetnika Zemlja prema broju izloženih radova*. Autorica vizualizacije - Željka Tonković. (reproducirano iz PRELOG, Petar. "Udruženje umjetnika Zemlja (1929-1935) i umjetničko umrežavanje." *Život umjetnosti : časopis o modernoj i suvremenoj umjetnosti i arhitekturi* 99/2 (2016), 38.

Slika 14. - Krsto Hegedušić - *Bilo nas je pet vu kleti*, 1927. godine. (reproducirano iz VINCE Ratko, DEPOLO Josip, ROGIĆ NEHAJEV Ivan. *Čudo hrvatske naive*. Zagreb: Amalteja; Muzej naivne umjetnosti, 1996., str. 16.)

Slika 15. Krsto Hegedušić - *Put u Hlebine*, 1925. godine (reproducirano iz HEGEDUŠIĆ Krsto. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1974. str. 9.)

Slika 16. Krsto Hegedušić - *Hlebine*, 1931. godine (reproducirano iz HEGEDUŠIĆ Krsto. *Krsto Hegedušić*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1974. str. 28.)

Slika 17. Krsto Hegedušić - *Podravski motivi: trideset i četiri crteža, naslovnica s crtežom Molvarsko proštenje, 1933.* (reproducirano iz PRELOG, Petar. "Pitanje nacionalnog identiteta u Podravskim motivima Krste Hegedušića." *Radovi instituta za povijest umjetnosti* 36 (2012), 204.

Slika 18. Ivan Generalić - *Crkva u Hlebinama, 1931. godina.* (reproducirano iz SUMPOR, Svjetlana. *Ivan Generalić: 1930-1945.* Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2010, str. 24.)

Slika 19. Nekadašnji ulaz u logor *Danica* - danas Spomen područje *Danica* - fotografirao - Antonio Arač

Slika 20. Mirko Virius - *Autoportret.* (reproducirano iz KUŠENIĆ, Helena. *Putevima Hlebinske škole.* Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 2018. str. 30.)

Slika 21. Mirko Virius - *Na paši, 1939. godine.* (reproducirano iz ŠPOLJAR, Marijan. *Mirko Virius.* Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1989. str. 48.)

Slika 22. Mirko Virius - *Egzekucija (Ovrha), 1937. godine.* (reproducirano iz ŠPOLJAR, Marijan. *Mirko Virius.* Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1989. str. 71.)

Slika 23. Krsto Hegedušić - *Bilo nas je pet vu kleti, 1927. godine.* (reproducirano iz VINCE Ratko, DEPOLO Josip, ROGIĆ NEHAJEV Ivan. *Čudo hrvatske naive.* Zagreb: Amalteja; Muzej naivne umjetnosti, 1996., str. 16.)

Slika 24. Krsto Hegedušić - *Rekvizicija, 1929. godine.* (reproducirano iz HEGEDUŠIĆ Krsto. *Krsto Hegedušić.* Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1974 . str. 19-20.)

Slika 25 Krsto Hegedušić - *Zeleni kader, 1928. godine.* (reproducirano iz HEGEDUŠIĆ Krsto. *Krsto Hegedušić.* Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1974 . str. 21-22.)

Slika 26. Krsto Hegedušić - *Peppek v jutro, 1932. godine* (reproducirano iz HEGEDUŠIĆ Krsto. *Krsto Hegedušić.* Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1974 . str. 7.)

Slika 27. Krsto Hegedušić - *Čekanje*, 1932. godine. (reproducirano iz HEGEDUŠIĆ Krsto. *Krsto Hegedušić: Užnički crteži 1931.-1941.* Zagreb: Apertus, 2001. str. 8)

Slika 28. Krsto Hegedušić - *Proljeće*, 1930. godine. (reproducirano iz HEGEDUŠIĆ Krsto. *Krsto Hegedušić.* Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1974 . str. 30-31.)

Slika 29. Krsto Hegedušić - *Zidanje*, 1933. godine. (reproducirano iz HEGEDUŠIĆ Krsto. *Krsto Hegedušić.* Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1974 . str. 32.)

Slika 30. Krsto Hegedušić - *Poplava*, 1932. godine. (reproducirano iz HEGEDUŠIĆ Krsto. *Krsto Hegedušić.* Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1974 . str. 27.)

Slika 31. Krsto Hegedušić - *Jogelj*, 1933. godine. (reproducirano iz HEGEDUŠIĆ Krsto. *Krsto Hegedušić.* Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1974 . str. 33.)

Slika 32. Krsto Hegedušić - *Proštenje u Molvama*, 1930. godine. (reproducirano iz HEGEDUŠIĆ Krsto. *Krsto Hegedušić.* Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1974 . str. 29.)

Slika 33. Krsto Hegedušić - *Zadušnice*, 1933. godine. (reproducirano iz HEGEDUŠIĆ Krsto. *Krsto Hegedušić.* Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1974 . str. 63.)

Slika 34. Krsto Hegedušić - *Sajam u Koprivnici*, 1930. godine. (reproducirano iz HEGEDUŠIĆ Krsto. *Krsto Hegedušić.* Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1974 . str. 53.)

Slika 35. Krsto Hegedušić - *Justitia*, 1934. godine. (reproducirano iz HEGEDUŠIĆ Krsto. *Krsto Hegedušić.* Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1974 . str. 59.)

Slika 36. Ivan Generalić - *Cigani*, 1931. godine. (reproducirano iz SUMPOR, Svjetlana. *Ivan Generalić: 1930-1945.* Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2010, str. 23.)

Slika 37. Ivan Generalić - *Husovci u snegu*, 1930. godine. (reproducirano iz SUMPOR, Svjetlana. *Ivan Generalić: 1930-1945.* Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2010, str. 14.)

- Slika 38. Ivan Generalić - *Hlebinski kanas*, 1931. godine. (reproducirano iz SUMPOR, Svjetlana. *Ivan Generalić: 1930-1945*. Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2010, str. 22.)
- Slika 39. Ivan Generalić - *Sajam u Novigradu Podravskom*, 1931. godine. (reproducirano iz SUMPOR, Svjetlana. *Ivan Generalić: 1930-1945*. Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2010, str. 25.)
- Slika 40. Ivan Generalić - *Stari Ferko*, 1932. godine. (reproducirano iz SUMPOR, Svjetlana. *Ivan Generalić: 1930-1945*. Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2010, str. 28.)
- Slika 41. Ivan Generalić - *U štali*, 1932. godine. (reproducirano iz CRNKOVIĆ, Vladimir. *Ivan Generalić: crteži*. Zagreb: Centar za kulturu, OOUR Muzej grada, Koprivnica; Galerije grada Zagreba, Galerija primitivne umjetnosti, 1984, str 12.)
- Slika 42. Ivan Generalić - *Rekvizicija*, 1932. godine. (reproducirano iz SUMPOR, Svjetlana. *Ivan Generalić: 1930-1945*. Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2010, str. 31.)
- Slika 43. Ivan Generalić - *Seljaci*, 1932. godine. (reproducirano iz SUMPOR, Svjetlana. *Ivan Generalić: 1930-1945*. Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2010, str. 34.)
- Slika 44. Ivan Generalić - *Procesija*, između 1933. i 1934. godine. (reproducirano iz SUMPOR, Svjetlana. *Ivan Generalić: 1930-1945*. Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2010, str. 43.)
- Slika 45. Ivan Generalić - *Pod šatorom*, 1933. godine. (reproducirano iz SUMPOR, Svjetlana. *Ivan Generalić: 1930-1945*. Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2010, str. 39.)
- Slika 46. Ivan Generalić - *Tučnjava na proštenju*, 1933. godine. (reproducirano iz SUMPOR, Svjetlana. *Ivan Generalić: 1930-1945*. Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2010, str. 39.)
- Slika 47. Ivan Generalić - *Dražba*, 1934. godine. (reproducirano iz SUMPOR, Svjetlana. *Ivan Generalić: 1930-1945*. Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2010, str. 51.)

- Slika 48. Ivan Generalić - *Rekvizicija*, 1934. godine. (reproducirano iz SUMPOR, Svjetlana. *Ivan Generalić: 1930-1945*. Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2010, str. 52.)
- Slika 49. Ivan Generalić - *Kokošar*, 1934. godine. (reproducirano iz SUMPOR, Svjetlana. *Ivan Generalić: 1930-1945*. Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2010, str. 51.)
- Slika 50. Ivan Generalić - *Berba*, 1934. godine. (reproducirano iz SUMPOR, Svjetlana. *Ivan Generalić: 1930-1945*. Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2010, str. 56.)
- Slika 51. Ivan Generalić - *Sprevod Štefa Halačeka*, 1934. godine. (reproducirano iz SUMPOR, Svjetlana. *Ivan Generalić: 1930-1945*. Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2010, str. 46.)
- Slika 52. Ivan Generalić - *Sprevod Štefa Halačeka*, 1959. godine. (reproducirano iz SUMPOR, Svjetlana. *Ivan Generalić: 1945-1961*. kronologija života i rada = chronology of the life and work. Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2014. str. 253.)
- Slika 53. Ivan Generalić - *Vrtna zabava*, 1935. godine. (reproducirano iz SUMPOR, Svjetlana. *Ivan Generalić: 1930-1945*. Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2010, str. 61.)
- Slika 54. Ivan Generalić - *Preša*, 1935. godine. (reproducirano iz SUMPOR, Svjetlana. *Ivan Generalić: 1930-1945*. Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2010, str. 61.)
- Slika 55. Ivan Generalić - *Krava*, 1935. godine. (reproducirano iz SUMPOR, Svjetlana. *Ivan Generalić: 1930-1945*. Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2010, str. 63.)
- Slika 56. Ivan Generalić - *U staji*, 1935. godine. (reproducirano iz SUMPOR, Svjetlana. *Ivan Generalić: 1930-1945*. Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2010, str. 63.)
- Slika 57. Ivan Generalić - *Ciganski svati*, 1936. godine. (reproducirano iz SUMPOR, Svjetlana. *Ivan Generalić: 1930-1945*. Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2010, str. 77.)

- Slika 58. Ivan Generalić - *Fašenjek*, 1935. godine. (reproducirano iz SUMPOR, Svjetlana. *Ivan Generalić: 1930-1945*. Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2010, str. 58.)
- Slika 59. Ivan Generalić - *Spravljači(Povratak s polja)*, 1935. godine. (reproducirano iz SUMPOR, Svjetlana. *Ivan Generalić: 1930-1945*. Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2010, str. 64.)
- Slika 60. Ivan Generalić - *Ciganica*, 1937. godine. (reproducirano iz SUMPOR, Svjetlana. *Ivan Generalić: 1930-1945*. Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2010, str. 100.)
- Slika 61. Ivan Generalić - *Licitacija*, 1936. godine. (reproducirano iz SUMPOR, Svjetlana. *Ivan Generalić: 1930-1945*. Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2010, str. 79.)
- Slika 62. Ivan Generalić - *Delekovečka buna*, 1936. godine. (reproducirano iz SUMPOR, Svjetlana. *Ivan Generalić: 1930-1945*. Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2010, str. 91.)
- Slika 63. Ivan Generalić - *Procesija kraj križa*, 1937. godine. (reproducirano iz SUMPOR, Svjetlana. *Ivan Generalić: 1930-1945*. Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2010, str. 102.)
- Slika 64. Ivan Generalić - *Bistrički bogci*, 1937. godine. (reproducirano iz SUMPOR, Svjetlana. *Ivan Generalić: 1930-1945*. Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2010, str. 105.)
- Slika 65. Ivan Generalić - *U šumi*, 1938. godine. (reproducirano iz SUMPOR, Svjetlana. *Ivan Generalić: 1930-1945*. Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2010, str. 122.)
- Slika 66. Ivan Generalić - *Bolesna krava*, 1938. godine. (reproducirano iz SUMPOR, Svjetlana. *Ivan Generalić: 1930-1945*. Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2010, str. 119.)
- Slika 67. Ivan Generalić - *Jogenj*, oko 1939. godine. (reproducirano iz SUMPOR, Svjetlana. *Ivan Generalić: 1930-1945*. Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2010, str. 131.)

- Slika 68. Ivan Generalić - *Na proštenju*, 1940. godine. (reproducirano iz SUMPOR, Svjetlana. *Ivan Generalić: 1930-1945*. Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2010, str. 140.)
- Slika 69. Franjo Mraz- *Selo vozi gradu led*, 1936. godine. (reproducirano iz CRNKOVIĆ, Vladimir. *Umjetnost Hlebinske škole*. Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2005. str. 79.)
- Slika 70. Franjo Mraz- *Oranje*, 1936. godine. (reproducirano iz CRNKOVIĆ, Vladimir. *Umjetnost Hlebinske škole*. Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2005. str. 77.)
- Slika 71. Franjo Mraz- *Ledvenice*, 1936. godine. (reproducirano iz BIHALJI MERIN, Otto. *Umetnost naivnih u Jugoslaviji*. Beograd: Jugoslavija, 1963. str. 87.)
- Slika 72. Franjo Mraz - *Selo Levača/Markitin konak*, 1934. godine. (reproducirano iz KUŠENIĆ, Helena. *Putevima Hlebinske škole*. Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 2018. str. 24.)
- Slika 73. Franjo Mraz - *Pri talijanovom mostu*, 1932. godine. (reproducirano iz KUŠENIĆ, Helena. *Putevima Hlebinske škole*. Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 2018. str. 24.)
- Slika 74. Franjo Mraz - *Določakovi orjo*, 1936. Godine. (reproducirano iz SABOLIĆ, Ivan. *Zbornik hrvatskih seljaka I*. Zagreb: Selo govori, 1936, str. 26.)
- Slika 75. Franjo Mraz - *Zima* 1936. Godine (reproducirano iz VINCE Ratko, DEPOLO Josip, ROGIĆ NEHAJEV Ivan. *Čudo hrvatske naive*. Zagreb : Amalteja, 1996., str 23.)
- Slika 76. Franjo Mraz- *Sprovod*, 1938. godine. (reproducirano iz CRNKOVIĆ, Vladimir. *Umjetnost Hlebinske škole*. Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2005. str. 97.)
- Slika 77. Franjo Mraz - *Verestovanje*, 1940. godine. (reproducirano iz KUŠENIĆ, Helena. *Putevima Hlebinske škole*. Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 2018. str 25.)

- Slika 78. Mirko Virius - *Vađenje trna (Seoski liječnik, Medicinska znanost?)*, 1936. godine. (reproducirano iz ŠPOLJAR, Marijan. *Mirko Virius*. Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1989. str. 67.)
- Slika 79. Mirko Virius - *Svađa na oranju/Svađa za među*, 1937. godine. (reproducirano iz CRNKOVIĆ, Vladimir. *Mirko Virius*. Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2004. str. 51.)
- Slika 80. Mirko Virius - *Prevrnuti voz*, 1936. godine. (reproducirano iz ŠPOLJAR, Marijan. *Mirko Virius*. Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1989. str. 67.)
- Slika 81. Mirko Virius - *Prevrnuti voz*, 1939. godine. (reproducirano iz CRNKOVIĆ, Vladimir. *Mirko Virius*. Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2004. str. 52.)
- Slika 82. Mirko Virius - *Dva vojnika i seljak*, 1937. godine. (reproducirano iz KUŠENIĆ, Helena. *Putevima Hlebinske škole*. Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 2018. str. 28.)
- Slika 83. Mirko Virius - *Vršenje*, 1936. godine. (reproducirano iz ŠPOLJAR, Marijan. *Mirko Virius*. Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1989. str. 14.)
- Slika 84. Mirko Virius - *Vršenje*, 1936. godine. (reproducirano iz ŠPOLJAR, Marijan. *Mirko Virius*. Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1989. str. 15.)
- Slika 85. Mirko Virius - *Vršidba*, 1936. godine. (reproducirano iz ŠPOLJAR, Marijan. *Mirko Virius*. Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1989. str. 19.)
- Slika 86. Mirko Virius - *Sjetva rukom*, 1936. godine. (reproducirano iz ŠPOLJAR, Marijan. *Mirko Virius*. Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1989. str. 56.)
- Slika 87. Mirko Virius - *Na polju (naša stara kobilu)*, 1936. godine. (reproducirano iz ŠPOLJAR, Marijan. *Mirko Virius*. Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1989. str. 58.)
- Slika 88. Mirko Virius - *Voženje gnoja*, 1936. godine. (reproducirano iz ŠPOLJAR, Marijan. *Mirko Virius*. Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1989. str. 59.)

- Slika 89. Mirko Virius - *Sađenje kukuruza*, 1938. godine. (reproducirano iz ŠPOLJAR, Marijan. *Mirko Virius*. Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1989. str. 59.)
- Slika 90. Mirko Virius - *Kosci*, 1937. godine. (reproducirano iz ŠPOLJAR, Marijan. *Mirko Virius*. Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1989. str. 63.)
- Slika 91. Mirko Virius - *Rad na polju*, 1937. godine. (reproducirano iz ŠPOLJAR, Marijan. *Mirko Virius*. Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1989. str. 63.)
- Slika 92. Mirko Virius - *Kosci*, 1937. godine. (reproducirano iz ŠPOLJAR, Marijan. *Mirko Virius*. Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1989. str. 24.)
- Slika 93. Mirko Virius - *Oranje*, 1938. godine. (reproducirano iz ŠPOLJAR, Marijan. *Mirko Virius*. Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1989. str. 26.)
- Slika 94. Mirko Virius - *Žetva*, 1938. godine. (reproducirano iz BIHALJI MERIN, Otto. *Umetnost naivnih u Jugoslaviji*. Beograd: Jugoslavija, 1963. str. 37.)
- Slika 95. Mirko Virius - *Skapanje krumpira*, 1939. godine. (reproducirano iz CRNKOVIĆ, Vladimir. *Mirko Virius*. Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2004. str. 52.)
- Slika 96. Mirko Virius - *Još nije sve propalo/Kosci*, 1937. godine. (reproducirano iz CRNKOVIĆ, Vladimir. *Mirko Virius*. Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2004. str. 40.)
- Slika 97. Detalj sa Mirko Virius - *Još nije sve propalo/Kosci*, 1937. godine. (reproducirano iz CRNKOVIĆ, Vladimir. *Mirko Virius*. Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2004. str. 41.)
- Slika 98. Mirko Virius - *Vršenje*, 1936. godine. (reproducirano iz ŠPOLJAR, Marijan. *Mirko Virius*. Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1989. str. 14.)
- Slika 99. Mirko Virius - *Pregažene guske*, 1936. godine. (reproducirano iz ŠPOLJAR, Marijan. *Mirko Virius*. Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1989. str. 12.)

- Slika 100. Mirko Virius - *Preplašeni konji*, 1937. godine. (reproducirano iz CRNKOVIĆ, Vladimir. *Mirko Virius*. Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2004. str. 33.)
- Slika 101. Mirko Virius - *Crveni bik*, 1937. godine. (reproducirano iz CRNKOVIĆ, Vladimir. *Mirko Virius*. Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2004. str. 22.)
- Slika 102. Mirko Virius - *Procesija*, 1937. godine. (reproducirano iz ŠPOLJAR, Marijan. *Mirko Virius*. Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1989. str. 22.)
- Slika 103. Mirko Virius - *Vandrovci/Bokci vuši trebiju*, 1937. godine. (reproducirano iz CRNKOVIĆ, Vladimir. *Mirko Virius*. Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2004. str. 39.)
- Slika 104. Mirko Virius - *Tuckanje*, 1938. godine. (reproducirano iz ŠPOLJAR, Marijan. *Mirko Virius*. Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1989. str. 27.)
- Slika 105- Mirko Virius - *Mladenci/Svatovi*, 1938. godine. (reproducirano iz ŠPOLJAR, Marijan. *Mirko Virius*. Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1989. str. 42.)
- Slika 106. Mirko Virius - *Seoski ples*, 1938. godine. (reproducirano iz ŠPOLJAR, Marijan. *Mirko Virius*. Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1989. str. 64.)
- Slika 107. Mirko Virius - *Metlar*, 1936. godine. (reproducirano iz ŠPOLJAR, Marijan. *Mirko Virius*. Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1989. str. 58.)
- Slika 108. Mirko Virius - *Prosjak*, 1937. godine. (reproducirano iz ŠPOLJAR, Marijan. *Mirko Virius*. Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1989. str. 60.)
- Slika 109. Mirko Virius - *Seljak s torbom*, 1939. godine. (reproducirano iz ŠPOLJAR, Marijan. *Mirko Virius*. Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1989. str. 37.)
- Slika 110. Mirko Virius - *Prosjak sa djecom*, 1939. godine. (reproducirano iz ŠPOLJAR, Marijan. *Mirko Virius*. Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1989. str. 40.)

- Slika 111. Mirko Virius - *Nadničar*, 1939. godine. (reproducirano iz ŠPOLJAR, Marijan. *Mirko Virius*. Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1989. str. 44.)
- Slika 112. Mirko Virius - *Prosjak*, 1938. godine. (reproducirano iz ŠPOLJAR, Marijan. *Mirko Virius*. Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1989. str. 29.)
- Slika 113. Mirko Virius - *Prosjak u selu*, 1937. godine. (reproducirano iz CRNKOVIĆ, Vladimir. *Mirko Virius*. Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2004. str. 38.)
- Slika 114. Mirko Virius - *Korpar*, 1937. godine. (reproducirano iz ŠPOLJAR, Marijan. *Mirko Virius*. Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1989. str. 17.)
- Slika 115. Mirko Virius - *Lončar u selu*, 1939. godine. (reproducirano iz ŠPOLJAR, Marijan. *Mirko Virius*. Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1989. str. 49.)
- Slika 116. Mirko Virius - *Sajam u Koprivnici*, 1939. godine. (reproducirano iz ŠPOLJAR, Marijan. *Mirko Virius*. Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1989. str. 43.)
- Slika 117. Mirko Virius - *Podravka*, 1939. godine. (reproducirano iz ŠPOLJAR, Marijan. *Mirko Virius*. Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1989. str. 46.)
- Slika 118. Mirko Virius - *Povratak po kiši*, 1939. godine. (reproducirano iz ŠPOLJAR, Marijan. *Mirko Virius*. Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1989. str. 47.)
- Slika 119. Mirko Virius - *Portret zeta/Mladi seljak*, 1939. godine. (reproducirano iz ŠPOLJAR, Marijan. *Mirko Virius*. Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1989. str. 52.)
- Slika 120. Mirko Virius - *Prodaja kupusa*, 1936. godine. (reproducirano iz CRNKOVIĆ, Vladimir. *Mirko Virius*. Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2004. str. 34.)
- Slika 121. Mirko Virius - *Mjenjačnica brašna*, 1937. godine. (reproducirano iz CRNKOVIĆ, Vladimir. *Mirko Virius*. Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2004. str. 52.)

Slika 122. Mirko Virius - *Selo i industrija*, 1938. godine. (reproducirano iz KUŠENIĆ, Helena. *Putevima Hlebinske škole*. Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 2018. str. 28.)

Slika 123. Mirko Virius - *Mesnica na selu*, 1936. godine. (reproducirano iz ŠPOLJAR, Marijan. *Mirko Virius*. Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1989. str. 55.)

Slika 124. Mirko Virius - *Mama, naše mlijeko*, 1936. godine. (reproducirano iz ŠPOLJAR, Marijan. *Mirko Virius*. Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1989. str. 56.)

9. POPIS TABLICA

Tablica 1. - *Kolektivne izložbe grupe Zemlja* - Autor : Antonio Arač

Tablica 2. - *Izložbe Ivana Generalića* - Autor : Antonio Arač

Tablica 3. - *Izložbe Franje Mraza* - Autor : Antonio Arač

Tablica 4. - *Izložbe Mirka Viriusa* - Autor : Antonio Arač

10. SAŽETAK

POLITIČKI I SOCIJALNI ASPEKTI U POČECIMA HLEBINSKE NAIVNE ŠKOLE SLIKARSTVA PRIJE POČETKA DRUGOG SVJETSKOG RATA

Ovaj rad objašnjava početke djelovanja Hlebinske škole naivne umjetnosti te glavnih značajki njezina djelovanja, s fokusom na političke i socijalne aspekte u razdoblju prije početka Drugoga svjetskog rata. Istražuju se počeci Hlebinske škole iz 1929. godine i prve susrete između akademskog slikara, profesora Krste Hegedušića i dvojice mladih seljaka-slikara Ivana Generalića i Franje Mraza. U radu se također nalaze podaci o *Grupi Zemlja*, čiji je ideološki program predstavljen i prikazan seljacima slikarima od strane Krste Hegedušića. Nadalje, *Grupa Zemlja* ima mnogo veći značaj seljacima slikarima, jer su uz nju dobili priliku izlagati svoje radove na javnim izložbama. Ivan Generalić je svoju prigodu iskoristio i kasnije postao jedan od najpoznatijih svjetskih slikara naivne umjetnosti. Franjo Mraz se pak ranije razišao s *Grupom Zemlja*, ali je nastavio druženje s Generalićem. Kasnije, 1936. godine, njima dvojici se pridružuje i treći član, Mirko Virius, te taj trio postaje poznat kao prva generacija slikara Hlebinske škole. Kao grupa su sudjelovali na mnogim izložbama u čitavoj bivšoj Jugoslaviji kao članovi hrvatske grupe seljaka-slikara. Glavni cilj ovog rada je analizirati i naznačiti glavne političke i socijalne aspekte njihovih života i umjetničkih djela, u kojima su se borili protiv strogog političkog režima i nepravednog statusa seljaka u društvu. Važno je da čitatelj shvati značaj života i likovnih djela prve generacije Hlebinske škole slikara koja predstavlja vitalan dio materijalne kulturne baštine u Podravini.

Ključne riječi: Hlebinska škola, naivna umjetnost, seljaci slikari, politički i socijalni aspekti, *Grupa Zemlja*, kulturna baština

11. SUMMARY

POLITICAL AND SOCIAL ASPECTS IN THE BEGINNINGS OF THE HLEBINE NAIVE SCHOOL OF PAINTING BEFORE START OF THE SECOND WORLD WAR

The thesis explains the beginnings of Hlebine school of naive art with main features of its work, with centre of attention on political and social aspects in period before the start of the Second world war. It analyses the beginning of Hlebine school dated in 1929., which represents date of first meetup between academic painter and teacher Krsto Hegedušić and two young peasant-painters Ivan Generalić and Franjo Mraz. It also provides information of the Earth Group, which ideological programme was introduced and represented to peasant-painters by Krsto Hegedušić. Furthermore, significance of Earth Group is much greater to the peasant painters, cause there was their opportunity to present art on public exhibitions. Ivan Generalić used his chance and later become one off the best known naive art painters. Franjo Mraz left early his connections with Earth Group, but continued making bonds with Generalić. Later, in year 1936., Mirko Virius joined and duo became trio known as first generation of Hlebine naive school. They were part of many exhibitions in former Yugoslavia as part of Croatian group of peasant painters. The main goal of this thesis is to analyze and to highlight the main political and social aspects of their life and art, where they fought against the harsh political regime and unfair status of peasants in society. Its important that the reader learn to understand the significance of the life and art work of the first generation Hlebine naive school of painters which represents essential part of the Podravina material cultural heritage.

Key words: Hlebine school, naive art, peasant painters, political and social aspects, Group Zemlja, cultural heritage